



TÜRKMƏN MƏHƏBBƏT DASTANLARI



TÜRKMƏN MƏHƏBBƏT DASTANLARI

İkinci nəşri



Bakı-Azərnəşr-2022

Türkmən dilindən tərcümə edən,
nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi:
prof.dr.Almaz Həsənzadə

Türkmən məhəbbət dastanları (İkinci nəşri),
Bakı: Azərnəşr, 2022, 240 s.

Kitaba “Huyrlukqa-Həmra” və “Sayatla Həmra” adlı iki türkmən dastanı daxil edilmişdir. Hər iki məhəbbət dastanı bütöv şəkildə ilk dəfə orijinaldan Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq yayınlanır.

ISBN: 978-9952-428-00-1

© Azərnəşr, 2022
© Almaz Həsənzadə, 2022

TÜRKMƏN ELİNİN SÖZ İNCİSİ

(Ön söz)

Məlumdur ki, ayrı-ayrı türk xalqlarının ən gözəl folklor örnəklərinin Azərbaycanda tanıtılması, nəşri, eyni zamanda, müqayisəli tədqiqi hələ də aktual problem olaraq qalmaqdadır. Təbii ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bu sahədə müəyyən qədər işlər görülmüş, Anadolu, özbək, uyğur, qırğız, qaraqalpaq, qumuq, Altay və Sibir türklərinin folklor mətnləri Azərbaycanda tərcümə və nəşr edilmiş, təhlilə cəlb olunmuşdur.

Qədim oğuzların varislərindən olan türkmən və Azərbaycan xalq ədəbiyyatının, musiqisinin, mərasimlərinin, adət-ənənələrinin, daha dəqiq desək, folklor yaradıcılığının qarşılıqlı müqayisəsi vacibdir, lakin hələ də öz tədqiqatçılarını gözləməkdədir. Bu qardaş xalqların mənəvi sərvətinin tərcüməsi, nəşri və müqayisəsi təkcə folklor mətnləri, adət-ənənələri, mərasimləri arasındakı oxşarlıqları deyil, həm yazılı ədəbiyyatın qaynaqlarını, həm də hər iki dilin lüğət tərkibindəki bəzi sözlərin etimologiyasını, dəyişmə formalarını öyrənmək baxımından əhəmiyyətə malikdir. Daha dəqiq desək, bu sahədə görülən işlər folklorşünaslıqla yanaşı, dil tarixi, etimologiya, dialektologiya, həmçinin türk tarixi sahələri üçün qiymətli mənbə kimi dəyərlidir.

Azərbaycan və Türkmənistan xalqlarının milli mənəvi irsi bir-birilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Məlumdur ki, Türkmənistan və Azərbaycan türkləri Oğuzların varisləridir. Folklor mətnlərindəki yaxınlıq, bir tərəfdən, hər iki xalqın soy-kökünün, əcdadlarının eyni olması ilə izah edilə bilərsə, digər tərəfdən, dil baxımından çox yaxın qohumluq əlaqələri ilə bağlıdır. Belə ki, geneoloji təsnifə görə, türkmən dili Qərbi Hun budağının, oğuz qrupunun, oğuz-türkmən yarımqrupunda yerləşir. Azərbaycan dili Qərbi Hun budağının oğuz qrupunun oğuz-səlcuq yarımqrupunda yerləşir. Həmin xüsusiyyət türkmən və Azərbaycan

folklorunun arasında əhəmiyyətli dərəcədə bənzərliklərin olması səbəbinə aydınlıq gətirən əsas faktlardan biridir.

Qohum etnosların lisanları kimi ədəbiyyatlarının da əski zamanlardan etibarən eyni ana xətdən doğulmasına, bir-birinə çox yaxın olmalarına, xüsusən ata sözləri, türkü, nağıl, dastanlarda ortaq əlamətləri daim mühafizə etmələrinə diqqət yetirən professor Əhməd Cəfəroğlu (1899-1975) yazır: "...müəyyən bir qrup təşkil edən lisanlar müştərək bir ana lisan ailəsindən doğulduqları kimi, eyni dildə danışan qövmlərin xalq ədəbiyyatı, əlbəttə, əski bir ana xalq ədəbiyyatı bətnindən vücuda gəlmişdir"¹.

Məlumdur ki, dil insan həyatının ən vacib vasitələrindən biridir. Məşhur rus alimi Vladimir Nikolayeviç Toporov (1928-2005) "Mif, ritual, simvol, obraz" əsərində yazır: "... dildən kənarda yaranan hər şey də ancaq dillə ifadə edilə bilər. Bu ehtimal dilin universal, daha dəqiq, potensial-universal xarakterindən və sözün geniş mənasında onun vasitəçilik funksiyasından irəli gəlir (ona görə realizə edilir). Dil özü ilə insanlar arasında vasitəçilik edir, həmçinin insanlar öz aralarında dil vasitəsilə ünsiyyət saxlaya bilirlər. Beləliklə, insanla bağlı dünyada nə varsa, hər şey yalnız dil vasitəsilə ifadə edilə bilər"².

Ümumiyyətlə, folklor və dili bir-birindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Dünya dövlətlərində folklor araşdırıcıları, bir çox hallarda, ilk olaraq xalqın dilinin problemlərini öyrənməklə işə başlamışlar. "Lisanı tədqiq edilməyən hər bir qövmin xalqiyyatı da, şübhəsiz, tədqiq edilməmiş nəzərilə baxıla bilər. Bundan dolayıdır ki, Avropa lisanları tədqiqatında ən çox

¹ Ahmet Caferoğlu. Orhon abidelerinde atalar sözü, "Halk Bilgisi Haberleri", cilt I, İstanbul: 1 kanunisani 1390, yıl 1, sayı 3, s.43

² Владимир Николаевич Топоров. Миф. Символ. Образ (Исследования в области мифопоэтического. Избранное), Москва: Из-во "Прогресс", "Культура", 1995, стр.7

diqqət edilən xalq ədəbiyyatı məhsulu olmuşdur³. Məsələn, mifoloji məktəbin banilərindən sayılan Yakob və Vilhelm Qrimm qardaşları həm də alman dilinin ən məşhur tədqiqatçılarından hesab edirlər. Onlar, bir tərəfdən alman dilinin qrammatikasını tədqiq etmiş, dünya leksiqrafiyasının bu gün də ən məşhur əsərlərindən olan “Alman dilinin lüğəti”ni (“Deutsches Wörterbuch”) hazırlamış, digər tərəfdən, folklor mətnlərini toplayıb üzərində tədqiqatlar aparmışlar.

Folklorun toplanması və tədqiqi ilə bağlı elmi mülahizələr söyləyən ilk alimlərdən biri, məşhur “Xalqların nəğmələrdəki səsləri” (“*Stimmen der Völker in Liedern*”) antologiyasının müəllifi Johann Gotfrid Herder (1744-1803) xalq yaradıcılığının öyrənilməsinin dilçilik üçün önəminə diqqət yetirmişdir. Slavyan alimlərinin öz xalqının nəğmələrini toplamamasını qınayan Herder yazırdı: “... onlar bununla bizə öz xalqının canlı qrammatikasını, ən yaxşı lüğətini və təbii tarixini verə bilərdilər”⁴.

Göründüyü kimi, folklor mətni həm xalq dilinin canlı leksikası və qrammatikasının, eyni zamanda, tarixinin əks olunduğu əsas mənbə kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, türk xalqlarının folklorunun toplanması, öyrənilməsi, həm dilçiliyin, həm də ədəbiyyatın, daha dəqiq deyilsə, milli mədəniyyətin tədqiqi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan və türkmən milli mədəniyyətinin arasındakı yaxınlıqların bir səbəbi də dini mənsubiyyət hesab edilə bilər. Belə ki, görkəmli türkoloq alim Xalıq Koroğlu “Oğuz qəhrəmanlıq eposu” adlı tədqiqatında türkmən və Azərbaycan folklor mətnləri arasındakı yaxınlıqları nəzərə alaraq qeyd etmişdir: “Oğuzların birbaşa varisləri olmaqla yanaşı, etnogenezlərində

³Ahmet Caferoğlu. Orhon abidələrində atalar sözü, “Halk Bilgisi Haberleri”, cilt I, İstanbul: 1 kanunisani 1930, yıl 1, sayı 3, s. 43

⁴Etibar Talıblı. Folklorşünaslığın təşəkkülü haqqında, “Folklorşünaslıq məsələləri”, Bakı: VI buraxılış, 2007, s.24

İran komponenti olan türkmən və Azərbaycan folkloru arasında əlaqəni xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onların şifahi yaradıcılığında Arran və Midiya mədəniyyəti qalıqlarını (Azərbaycanın qədim sakinləri) və qədimdə Türkmənistan ərazisində yaşayan daxların, sakların, alanların, massagetlərin mədəni izlərini görmək mümkündür. Bu xətt daha çox epik yaradıcılıqda (dastan və nağıllarda), qismən də atalar sözləri və məsəllərdə, mərasim və təqvim mahnılarında saxlanmışdır⁵.

Türkmən və Azərbaycan xalqının yaşadığı tarixi hadisələr də onların milli mədəniyyəti – folkloru arasında bənzərliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, həm çar Rusiysı, həm də sovet hakimiyyəti altında yaşamaq hər iki xalqın taleyinə yazılmışdır. Məlumdur ki, Sovet hakimiyyəti dövründə türkdilli xalqların öz milli mənşəyindən uzaqlaşdırılması, yabançılaşdırılması istiqamətində fəaliyyət rejimin əsas ideoloji siyasi mövqeyi olması bu sahəyə də öz ciddi mənfi təsirini göstərmişdir. Türk mənşəli xalqların folkloru arasında müqayisələr aparılarkən daha çox onları bir-birindən fərqləndirən cəhətlərə diqqət yetirilmişdir. Məqsəd eyni kökdən olan xalqları bir-birindən ayırmaq, dəyərlərinin zənginliyinə kölgə salmaq, türk milli kimliyindən uzaqlaşdırmaq olmuşdur. “Türkiyə dışındaki türk topluluqlarının, özəlliklə də Rusiyanın hakimiyyəti altında qalmış türk topluluqlarının kimlik inşa etmə sırasında folkloruna yapılan müdaxilələr aradan qaldırılması çətin problemlər doğurmuşdur. Sovetlər Birliyi dönəmində ən yüksək səviyyəyə çatan bu müdaxilələr bu gün də folklor araşdırmalarına təsir göstərməkdədir. Çünki bu gün də Türkmənistanda əsas etibarilə sovet dönəmində təsbit edilən folklor materialları və yöntemləri istifadə olunmaqdadır. Problemli və müdaxiləli mətnlər üzərinə

⁵ Xalq Koroğlu. Oğuz qəhrəmanlıq eposu, Bakı: Yurd, 1999, s.94

yapılan çalışmalar təbii olaraq sağlamlıq sonuclar verməməkdədir”⁶.

Xatırladaq ki, Xəlil İbrahim Şahinin türkmən folklorşünaslığı haqqında söylədikləri ümumilikdə sovet ölkəsində yaşayan bütün türk xalqlarına aid oluna bilər.

Tədqiqatçı Əli Şamil “Azərbaycan Əlyazmaları İnstitutunun arxivindəki “Koroğlu” dastanı Krimda nəşr olundu” məqaləsində bu barədə haqlı olaraq yazır: “Sovetlər dönəmində dastanın araşdırıcıları türksöylü xalqlardan toplanıb nəşr edilmiş mətnlərdə daha çox fərqliliklərə diqqət yetirirdilər. Bizi bir-birimizə yaxınlaşdıran, eyni kökdən olduğumuzu isbatlayan faktlara, eyni mədəniyyətin daşıyıcısı olduğumuza deyil, əksinə, bizi bir-birimizdən ayıra biləcək məsələlərə daha çox önəm verirdilər”⁷.

Lakin oxşar, bəzən hətta eyni motiv və ya süjetləri inkar etmək, yanlış təbliğat aparmaqla türkmənşəli qövmləri bir-birindən ayırmaq cəhdi uğur qazana bilməzdi, çünki xalqın qan yaddaşına yazılanları heç bir qüvvə məhv etmə qüdrətində deyil və ola da bilməz.

Azərbaycan və Türkmənistan estetik fikrinin qarşılıqlı şəkildə müqayisəsi, təbii ki, şifahi söz sənətinin öyrənilməsindən başlanmalıdır. “Bu halda ilk olaraq, şifahi yaradıcılığın, təsviri və musiqi sənətinin ənənəvi xüsusiyyətləri diqqətə alınmalıdır”⁸, yazan İ.Vəliyev Azərbaycan və türkmən dastanlarının poetik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir.

⁶ Halil İbrahim Şahin, Kültürel kimlik ve folklore, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2012, sayı 12, s.19

⁷ Əli Şamil. Azərbaycan Əlyazmaları İnstitutunun arxivindəki “Koroğlu” dastanı Krimda nəşr olundu, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar, Bakı: Nurlan, 2009 , s. 125

⁸ И.Велиев. Об историко-этнических аналогиях в туркмено-азербайджанском художественном мышлении, “Türk mədəni mirası: qədim mənbələr və müasir perspektivlər” mövzusunda konfrans materialları, Aşkabat, 2000, s.193

Müqayisələr göstərir ki, nəinki folklor mətnləri, eyni zamanda, xalq musiqisi, mərasimləri, adət-ənənələri, memarlıq, xalçaçılıq, dulusçuluq, misgərlik və s. sənət nümunələri qohum xalqlar arasında genetik kodlarla bir-birinə bağlıdır. Tədqiqatçı Kamilə Dadaşzadə “Epik əsərlərin musiqi hermenevtikası problemlərinə dair” adlı tədqiqatında bu məsələ haqqında yazır: “Koroğlu” havalarının Azərbaycan, türk, türkmən variantlarının musiqi dilinin müəyyən səviyyələrində aparılmış müqayisəli təhlili onların tarixi-genetik qohumluğunu aşkarlamışdır. Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, türksoylu xalqların musiqili-epik yaradıcılığının ən dərin semantik qatlarının öyrənilməsində, onun kodunun açılmasında məhz tarixi-müqayisəli təhlil aparıcı rol oynaya bilər”⁹.

1923-cü ildə Bakıya dəvət edilən və 1927-ci ilə qədər müxtəlif tədris müəssisələrində çalışan məşhur türk alimi İsmayıl Hikmət Ertaylan (1899-1967) türk xalq ədəbiyyatlarının bir-birinə təsirilə bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürmüşdür. Türk xalqlarının ədəbiyyatları arasındakı bənzərlikləri 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunan iki cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” əsərində İsmayıl Hikmət belə izah etməkdədir: “Əsasən Anadoluya köçən türk qəbilə və əşirətlərinin keçdiyi yerlər Azərbaycan olduğundan xalqiyyət Anadoluya da bu yoldan keçmişdir. Anadoluda mövcud bir çox xalq nağıllarında, xalq hekayə və əfsanələrində, xalq roman və şeirlərində Azərbaycan xalqlarının ana xətləri görünür. Bunu qüvvətlə göstərən nöqtələr bu əsərlərdə Azərbaycana aid bir çox xüsusiyyətlərin mühafizə edilmiş olmasıdır”¹⁰.

Fikrimizcə, Azərbaycan folklorunun ona qohum olan xalqların yaratdığı mirasla müqayisəsi milli sərvətlərimizin öyrənil-

⁹ Əli Şamil. Azərbaycan Əlyazmaları İnstitutunun arxivindəki “Koroğlu” dastanı Kırmda nəşr olundu, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı: Nurlan, 2009, s. 126

¹⁰ İsmail Hikmet. Azərbaycan edebiyatı tarixi I-II, Hazırlayan: Parvana Bayram, Ankara: Akçağ, 2013, s.85

məsi, qorunması və təbliği üçün vacib istiqamətlərdən biri olmalıdır.

Türkmən dastanlarının təsnifatı

Dastanlar, bütün türkdilli xalqlarda olduğu kimi, türkmən folklorunun da əsas janrlarından biridir. Bu janrı türkmənlər “dessan”, “epos”, “anonim dessan”, “avtorlu dessan” və s. kimi terminlərlə adlandırırlar. Ümumiyyətlə, türkmən folklorşünaslığında dastanların təsnifatı ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, türkmən folklorşünaslığının görkəmli nümayəndəsi Beymuhammet Ataliyeviç Karriyev (1914-1981) dastanları 1947-ci ildə belə təsnif etmişdir:

1. Qəhrəmanlıq dastanları:

“Koroğlu”, “Yusif-Əhməd”, “Alı bəy Balı bəy”, “Dövlətyar” və s. dastanlarda türkmən xalqının alp-ərənlilik tarixi, qəhrəmanlıq keçmişi, yadellilərə qarşı mübarizəsi bədii əksini tapır. Bu dastanlarda qəhrəmanın doğumu, ad alması, təlim və tərbiyəsi, ata-silaha yiyələnməsi, yaxınları ilə vidalaşaraq düşmənlərinə qarşı mübarizəyə qalxması və sairədən bəhs edilir.

2. Məhəbbət (aşq) dastanları:

“Şahsənəm ilə Qərib”, “Yusif ilə Züleyxa”, “Zöhrə ilə Tahir”, “Gül-Sənubər”, “Nəcəf oğlan”, “Əsli ilə Kərəm”, “Huylukqa-Həmra”, “Sayatla Həmra” və s. kimi məhəbbət dastanlarında əsas süjet iki gəncin sevgisi üzərində qurulur. Bu dastanlarda qəhrəmanın aşiq olması, sevgilisinə qovuşmaq üçün çətin sınaqlarla dolu yola çıxması, qarşısına çıxan maneələri dəf etməsindən bəhs olunur.

3. Dini dastanlar

İslamiyyətin qəbulundan sonra türk dastan ənənəsinə bu dinlə bağlı bir çox motivlər daxil olmuşdur. Bu mövzuda yaranan dastanlar əsasən Həzrət Əli və digər müqəddəslərin adı ilə bağlıdır. “Baba Rövsən”, “Zeynalarap və Muhemmethanapye”,

“Qırx hədis” və s. dastanlarında türkmənlərə məxsus dini baxışlar üstünlük təşkil edir.

Türkmənlərin ən qədim abidələri, digər oğuz boylarında olduğu kimi, “Oğuznamələr” hesab edilir.

Türkmən dastan yaradıcılığının inkişafında folklor söyləyicisi olan baxşılarda böyük rol vardır. Onlar dastanları öz repertuarlarında yaşatmış, söylədikləri auditoriyadan asılı olaraq əlavələr etmiş, qorumuşlar. Hətta bəzi mənbələrdə XX yüzildə türkmən məclislərində baxşılarda “Oğuznamələr”dən parçaları, “Kitabi-Dədə Qorqud”un Beyrəklə bağlı boyunu (əsas süjet qorunmaqla) bir qədər fərqli şəkildə söylədikləri qeyd olunmaqdadır.

Türkmən xalq ədəbiyyatının incisi “Göroğlu” (“Koroğlu”) baxşılar tərəfindən ən çox ifa olunan dastanlardandır. Bu eposda real hadisələrlə yanaşı, mifoloji ünsürlər üstünlük təşkil edir və obrazlar türkmən ruhuna uyğunlaşdırılmışdır. Dastanın qəhrəmanı ətrafına topladığı qırx igidlə vətəninə, xalqını bəlalardan qoruyur, bu yolda dəfələrlə ölüm-dirim savaşına girir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Koroğlu” dastanının qəhrəmanlarının səfər etdikləri ərazilər içərisində Türkmənistanla yanaşı, Qafqaz, Azərbaycan və Gürcüstan coğrafiyasına aid yerlər də vardır. Epos ənənəvi olaraq nəsr və nəzm hissələrindən ibarətdir. Poetik parçalar özünəməxsus musiqi ilə ifa olunur. Görkəmli şərqşünas V.V.Bartold türkmən Göroğlusunu “qəhrəman şair”¹¹ adlandırır.

Türkmən məhəbbət dastanları təxminən XVI-XVII əsrlərdə yaranmışdır. Bu dastanlarda real həyat hadisələri ilə mifik elementlər bir-birilə sıx bağlıdır. Onların süjetinin əsasında bir-birini sevən, lakin müxtəlif səbəblərdən ayrı düşən iki gəncin eşq macəraları təşkil edir. Digər türk xalqlarında olduğu kimi, əksər hallarda aşiq öz sevgilisini yuxuda görür və bir çox çətinliklərdən keçərək onu axtarmağa yollanır.

¹¹ Göroğly. Türkmen Dövlət Neşriyat Gulluğu, Aşgabat: 2012

Türkmən dastan ənənəsində iki istiqamət özünü göstərir. Onların bəziləri (“Şahsənəm-Qərib”, “Əsli-Kərəm” və s.) şifahi xalq yaradıcılığı nümunələridir.

Bundan əlavə, Şərq ədəbiyyatının ən məşhur, o cümlədən, “Şahnamə” ilə bağlı mövzuları, (“Rüstəm ilə Söhrab”, “Yusif ilə Züleyxa”, “Fərhad ilə Şirin”) türkmən baxşıları tərəfindən dastanlaşdırılmışdır.

“Yusif ilə Əhməd”in Mağrupi, “Zöhrə və Tahir”in Molla Nəfəs, “Sayatlı Həmra”nın Şahbəndə, “Leyli və Məcnun”, “Baba Rövşən”, “Zeynalərb”, “Yusif və Züleyxa”ın Nurmü-həmməd Əndəlib tərəfindən yaradıldığı həmin dastanların əl-yazmalarında qeyd edilmişdir.

Ümumilikdə türkmən xalq nağılları dastanlara güclü təsir göstərmişdir.

Türkmən dastanlarında digər türk xalqlarının şifahi epik ənənəsində də təsadüf olunan bir sıra motivlərə (“övladsızlıq”, “bəşikkərtmə”, “ov və ovçuluq”, “ölüb-dirilmə”, “hiylə”, “qılıq dəyişdirmə” və s.), həmçinin mifoloji elementlərə (əjdaha, dev, dövlət quşu, Qaf dağı, İrəm bağı, Simurğ və s.) təsadüf edilir.

Məhəbbət dastanları da nəzm və nəsr hissələrindən ibarətdir. Qəhrəmanın keçirdiyi mənəvi sarsıntılar daha çox şeirlərlə ifadə olunur, onların içərisində dəyişmələrə də təsadüf olunur. Müasir dövrümüzdə hələ də türkmən baxşıları sevə-sevə “Sayatla Həmra”, “Huyrlukqa – Həmra”, “Zöhrə ilə Tahir”, “Şahsənəm ilə Qərib” dastanlarını öz repetuarlarında yaşatmaqdadırlar.

Türkmən baxşısının repertuarında “Qonur bağ”, “Novayı”, “Göy təpə”, “Soltan söyün”, “Cığalı”, “Qara Nərgiz”, “Müxəmməs”, “Nəcəfi” və “Yıldızdağ Göroğlu” kimi dütar havaları var.

“Huyrlukqa-Həmra” və “Sayatla Həmra” dastanı

Bəzi mənbələrdə, məsələn, B.A.Karriyevin “Qədim türkmən ədəbiyyatı” adlı tədqiqatında “Huyrlukqa və Həmra”nın Kor Seyid tərəfindən yazıldığı, “Sayatla Həmra”nın müəllifinin məşhur türkmən şairi Şahbəndə olduğu qeyd edilir. Türkmən tədqiqatşısı B.M.Kerbabayev də Aşqabadda çıxan “Sayatla Həmra” dastanına yazdığı “Ön söz”də dastan müəllifinin Şahbəndə olduğunu bildirir. Lakin bununla yanaşı, bir sıra alimlər bu dastanların anonim şəkildə yarandığı qənaətindədirlər. Belə ki, A.N.Samoyloviç, B.Mamedyazov və başqaları “Sayatla Həmra”nın müəllifi anonim dastan olduğunu göstərirlər¹².

Dastanların müəlliflər tərəfindən yaransa da, ifa prosesində xeyli dəyişmələrə məruz qalması təbii bir prosesdir. Hər iki dastan ifaçılar – baxşılar tərəfindən bütün Türkmənistanda, hətta türkmənlərin məskunlaşdığı digər bölgələrdə hələ də yaşadılmaqdadır. Türkmənlərdən başqa, özbək və qaraqalpaqlar arasında da bu dastanların ifa olunduğu bir sıra mənbələrdə qeyd edilməkdədir. A.Mirbadalayeva hər iki dastanın rusca nəşrinə yazdığı ön sözdə çox maraqlı bir məqamı qeyd edir: “Özbəkistan SSR Milli Akademiyasının əməkdaşları D.Kabulniyazov və R.Sultanova söyləyirlər ki, onlar “Huyrlukqa və Həmra” və “Sayatla Həmra” dastanlarının Xarəzmdə kollektiv ifasının şahidi olmuşlar. Burada hər iki dastan türkmən və özbək dilində yaşadılır. Kollektiv ifa zamanı söyləyicilərdən biri aparıcı kimi çıxış edir, qalanları onu müşayiət edir və təkrarlayır. Əgər dastanlar türkmənlər arasında ifa edilirsə, aparıcı türkmən dilini gözəl bilən söyləyici olur. Əgər onlar özbəklər arasında söylənilsə, onda aparıcı özbək dilində nağıl edir”¹³.

¹²Адельмф Мирбадалаева. Тюркменский романический эпос, Москва, Главная Редакция Восточной Литературы, 1971, с. 9

¹³Үенә орда, s.10

Qeyd etmək lazımdır ki, “Huyrlukqa və Həmra” və “Sayatla Həmra” dastanları ifaçıların repertuarında önəmli yer tuturdu. Əhəlinin böyük hissəsi savadsız olduğuna görə, dastanların ifasına böyük maraq vardı. Bütövlükdə Orta Asiyada, xüsusən Xarəzm bölgəsində “Huyrlukqa və Həmra” və “Sayatla Həmra” xalq kütlələrinin sevə-sevə dinlədiyi dastanlar sırasına daxil idi.

Bundan əlavə, uşaqlar arasında “Həmra” dastanı ifa edilməkdədir. Kiçik fərqlər olsa da, onun “Huyrlukqa və Həmra” dastanının süjeti əsasında yarandığı şübhə doğurmur.

Türkmən mənbələrinin verdiyi məlumata görə, həm “Sayatla Həmra”, həm də “Huyrlukqa Həmra”nın elmi arxivlərdə bir neçə əlyazma nüsxələri qorunmaqdadır. Bundan əlavə, XIX əsrdə Daşkənddə özbək tacir Qulamhəsən Arifcanovun və Kazan Universitetinin tipografiyasında çap olunmuş nüsxələri də vardır¹⁴.

A.S.Mirbadalayeva maraqlı bir fakta diqqət yetirərək göstərir ki, məşhur türkmən folklorşünası B.A.Karriyev “Huyrlukqa və Həmra”nın 1950-ci ildəki nəşrinə yazdığı “Ön söz”də həmin dastanın Xarəzm türkmənləri tərəfindən yarandığını qeyd edir. “Sayat və Həmra”dakı hadisələr isə XIV-XV əsrləri xatırladır. A.S.Mirbadalayeva həmin dövrdə İran və Qafqazda hakimiyyətdə olan Qaraqoyunlu və Ağqoyunluları türkmən sülalələri olduğunu bildirir. Uzun illər türk xalqları arasında bu şəkildə yanaşma geniş yayılmışdır. Məlumdur ki, qaraqoyunlu və ağqoyunlular türkman sülalələri idi. Yəni oğuz soyundan gələn türk tayfalarının hakimiyyəti idi. Bu fakt da Azərbaycan və türkmən xalq yaradıcılığında bənzərliklərə təsir göstərməkdədir. Belə ki, hər iki xalqın dastan yaradıcılığında qəhrəmanın göstərdiyi igidliklər, vətəninə, ailəyə məhəbbət, kişilərlə yanaşı qəhrəmanlıq göstərən qadın obrazları, ata olan sevgi və s. kimi ortaq xüsusiyyətlər vardır.

¹⁴Yenə orada, s.10

Bu xüsusiyyətlərə diqqət yetirən Xalıq Koroğlu "Oğuz qəhrəmanlıq eposu" əsərində Azərbaycan "Koroğlu"su ilə türkmən "Sayatla Həmra"sı arasında müqayisə apararaq, qadın obrazlar haqqında yazır: "Koroğlu", "Sayat və Həmra" və başqa dastanlarda qadınlar lazımi məqamlarda at minərək kişilərlə birlikdə düşmənin hücumundan müdafiə olunurdular. Oğuz qızları da cavan oğlanlar kimi sərt qəhrəmanlıq şəraitində tərbiyə alıblar"¹⁵.

Türkmən xalqının ən gözəl dastanlarından hesab edilən "Huyrluqqa-Həmra" və "Sayatla Həmra"da qan qardaşı Azərbaycana olan böyük rəğbət açıq-aşkar hiss olunmaqdadır. Xüsusən "Sayatla Həmra" ilə Azərbaycanda yaranan "Əmrah" dastanı arasında ciddi yaxınlıqlar mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda türkmən folkloru ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Belə ki, məşhur Azərbaycan yazıçısı Anarın 1999-cu ildə antologiya şəklində tərtib etdiyi "Min beş yüz ilin oğuz şeiri" kitabına türkmən xalq ədəbiyyatından – aydımlardan, xüvdülərdən, lələlərdən bir neçə nümunə də daxil edilmişdir. Bundan əlavə, antologiyanın I cildinə XVIII əsr türkmən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Nurmühəmməd Əndəlib, Abdulla Şahbəndə kimi görkəmli türkmən şairlərinin əsərlərindən parçalara da yer ayrılmışdır¹⁶.

Anar türkmən dastan yaradıcılığı haqqında təsəvvür oyatmaq məqsədilə "Sayatla Həmra"dən iki şeir parçasının tərcüməsini də ensiklopediyaya əlavə etmişdir¹⁷.

Xalıq Koroğlu "Oğuz qəhrəmanlıq eposu", "Orta Asiya, İran və Azərbaycan eposlarının qarşılıqlı əlaqələri" adlı tədqiqatla-

¹⁵ Xalıq Koroğlu. Oğuz qəhrəmanlıq eposu, Bakı: Yurd, 1999, s.113

¹⁶ Min beş yüz ilin oğuz şeiri. İki cildə, I kitab. Şeir mətnlərinin, müəlliflər və əsərlər haqqında məlumatların, lüğətin tərtibçisi, ön və son sözlərin müəllifi Anardır. Bakı: Azərbaycan, 1999, s.790-794

¹⁷ Yenə orada, s.328-329

rında, yeri gəldikcə, türkmən dastanları, onların məzmunu, obrazlar sistemi və s. haqqında çox dəyərli fikirlər söyləmişdir.

Bütövlükdə Orta Asiyada, xüsusən Xarəzm bölgəsində “Huyrlukqa-Həmra”, “Sayatla Həmra” xalq kütlələrinin sevə-sevə dinlədiyi dastanlar sırasına daxildir. Azərbaycan və Türkiyədə “Huyrlukqa-Həmra” geniş yayılmasa da, “Sayatla Həmra” tanınmış dastanlardan biridir. Belə ki, “Sayatla Həmra” müxtəlif şəkildə – “... Azərbaycanda “Əmrah”, “Əmrah və Sayad Pəri”, Türkiyədə “Emrah və Selvihan”, Türkmənistanda isə “Sayat və Həmra” adı ilə tanınmışdır”¹⁸.

Xatırladaq ki, Nuriqandım Xocamuxammedov “Huyrlukqa və Həmra”¹⁹, Atlı Karlıyev və Atamurat Atabayev isə “Sayatla Həmra” dastanının motivləri əsasında opera yazmışlar və həmin əsərlər müasir dövrümüzdə də səhnə həyatını davam etdirməkdədirlər²⁰. Bu da Türkmənistanda həmin dastanlara olan diqqətdən xəbər verir.

Azərbaycanda yaranan məhəbbət dastanlarında olan bir çox motivlərə “Huyrlukqa və Həmra” əsərində təsadüf edilir. Dastan türk epik düşüncəsi üçün ənənəvi olan bir motivlə başlayır. Xosrov padşahın oğlu yoxdur. Ənənəyə görə, oğlu olmayanlar toya gedəndə onun atının quyuğuna tikan, öz belinə isə sümük taxarlar. Türk dastan yaradıcılığında ailə, övlad önəmli yer tutur. Daha doğrusu, nəslin davam etməsi üçün, xüsusən oğul övladın olması vacib şərtlərdən biridir. Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud”un birinci boyundakı (“Dirsə xan oğlu Buğacın boyu”) əhvalatın transformasiya olunmuş şəkli ilə burada qarşılaşırıq.

Bundan əlavə, “Huyrlukqa və Həmra” dastanında “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyu”ndakı

¹⁸ Əmrah və Sayad Pəri [Elektron resurs]. <http://intangible.az/front/az/-aboutExample/19219>

¹⁹ “Huyrlukqa və Həmra” [Elektron resurs]. <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=16602>

²⁰ “Sayatly-Hemra” dessany esasynda opera oýny goýuldy [Elektron resurs]. <https://afghanistan.tmembassy.gov.tm/tk/news/44054>

əhvalatın – “can” əvəzinə “can” motivinin transformasiya olunmuş şəklinə təsadüf olunmaqdadır. Belə ki, Həmra və qardaşları, övliyaların atasına verilən şərtə görə, on dörd il yaşaya bilər. Həmin yaşa çatana qədər Həmra fəqirləri, kasıbları himayə edir, onlar da bu gəncə bərabər yaşamaq qərarı verirlər. Vədə yetişəndə Əzrayıl Həmranın canını almağa gəlir.

“Bunu eşidən adamlar kənara çəkildilər, qorxdular, qibləyə baxıb salavat çevirib hamısı ağladı:

– Bizim canımız al, Həmraya dəymə. Biz canımız Həmra üçün verərik, – deyib zar-zar ağlayaraq Allah-taaladan dilədilər.

(Allah-Taala):

– Həmra üçün bu insanlar canını vermək istəyirsə, onda hamısının canını al, – dedi. Əzrayıl mələyi göndərib: – Qamışa od dəyən kimi, qoyuna qurd dəyən kimi bir ucdan qır, – dedi.

Əzrayıl mələk bunların hamısının canını alıb, qırıb çatdı. Bu qırğına biri də:

– Bax, Həmraya görə canımı aldın, – deyib narazılıq eləmədi.

30. Allah Taala özünə:

– Mən bəndələrimcə olmadım, bu Həmra üçün hamısı canını verdi, amma biri də “vah” demədi, – dedi. Yenə bundan sonra Allah Taalanın özündən səda gəldi: – Əzrayıl önləri sağaltsın, onların hər birinə yüz iyirmi il yaş verdim, – dedi.

Ondan sonra bu adamlar sağalıb əvvəlki hallarına döndülər”.

Maraqlıdır ki, dastanda Allah-Taala, Əzrayıl Mələk haqqında yalnız danışılırmı, onlar bilavasitə iştirak edirlər.

“Huyrlukqa və Həmra” dastanında əski türk mifoloji təsəvvürləri ilə islam elementlərinin yanaşı yaşamaqdadır. Xosrov şah əvvəl Xızır, daha sonra “qırx”ların piri – İmam Əliyə övlad istəyilə yalvarır. Beləliklə, ən çətin bir imtahanla sınağa çəkilir. Ona dörd övlad veriləcəyini, lakin hamısının on dörd yaşında öləcəyini yuxuda söyləyirlər. Dastanda Həmranın İmam Əlinin oğlu olması söylənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Huyrlukqa və Həmra”da “Gülüstanı-İrəm”, dev, pəri, “Göy bülbül” kimi mifoloji varlıqlara rast

gəlinir. Dastan mətnində kiçik bir parça bu fikri daha dəqiq aydınlaşdırır: “**XI. 65.** Ondan sonra İrəm bağının içinə girdi. Böyük bir çinarın kölgəsində yatmağa başladı. Həmra gedəndən sonra hovuzun başına su içmək üçün qırx göyərçin gəlib qondu. Onların hamısı bir kərə silkinib qırx kənizə döndülər. Onların yanına üç tutu quşu gəlib qondu. Onların üçü də silkinib, çırpınıb üç pərişad oldular. Həmra yatdığı yerdən seyr edib onlardan birinin yarı Huyrlukqa olduğunu gördü. Sonra bunların yanına üç altun qartal gəlib qondu. Bunların da hamısı silkinib üç dev oldular. Devlər burda bir az qərar tutub, sonra çıxıb getdlər”.

Görkəmli Azərbaycan folklorşünas alimi Məmmədhusəyn Təhmasib “Huyrlukqa-Həmra” haqqında yazır: “...türkmənlərdə Huriliqa və Həmra” adlı bir dastan da vardır. Bu dastanın bir sıra qazax, uyğur, tarançı variantları da məşhurdur. Bizdə bu dastanın variantı hələ əldə edilməmişdir. Xalq arasında belə bir dastanın olub-olmaması barədə heç bir məlumat yoxdur. Bu süjet bizdə bir qədər fərqli şəkildə “Hazarandastan bülbülü” adı ilə nağıl şəklində yaşamaqdadır ki, bu da bəzi fərqli cəhətləri ilə Andreyev cədvəlindəki 505 nömrəli süjetlə uyğun gəlir”²¹

Qeyd etmək lazımdır ki, “Hazarandastan bülbülü” nağılı ilə “Huyrlukqa və Həmra” arasında, demək olar ki, çox cüzi uyğunluq vardır. Hər iki mətnə qardaş xəyanəti və “çətin tapşırıq” motivi ilə qarşılaşırıq. “Huyrlukqa və Həmra” bir sıra motivlərlə zəngin, özündə türkmən ənənəsini yaşadan bir dastandır.

“Sayatla Həmra” istər dil xüsusiyyətlərinə, istərsə də öz məzmunu, obrazlar sistemi, tərkibindəki şəirlərə və s. görə həm Güney, həm də Quzey Azərbaycanda xalq içərisində geniş yayılan “Əmrah” dastanının bir versiyası olduğunu təsdiq etməkdədir. Məhz bu səbəbdən tədqiqatçı Fərqanə Əliyeva “Əmrah”

²¹ Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I c., Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1965, s. XXIV-XXV

dastanının türkmən versiyası: genezisi və formalaşması”²² adlı dissertasiya işində “Əmrah” və “Sayatla Həmra” arasında müqayisələr aparmış, onların arasındakı oxşar xüsusiyyətləri təhlil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, professor Babış Mametyazov dastanları məzmununa görə tarixi-həyatı və fantastik olmaqla iki qrupa ayırır və yazır: “Şahsənəm və Qərib”, “Sayatla Həmra”, “Nəcəf oğlan” kimi dastanlar tarixi-həyatı hadisələr əsasında yaranmışdır. Fantastik dastanların baş qəhrəmanları dev, pəri, əjdəha kimi xəyali varlıqlarla əlaqədə olurlarsa, bu dastanların qəhrəmanları və digər xarakterlər xanlar, padşahlar ilə əlaqə qurmaqdadırlar, özlərinin özgürlüyü, şəxsi sevgisi uğrunda mücadilə etməkdədirlər”²³.

Göründüyü kimi, türkmən folklorşünas alimi Babış Mametyazov “Sayatla Həmra”-nı tarixi-həyatı dastanlardan biri kimi təqdim edir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, türkmən folklorşünaslığında “Sayatla Həmra”-nın yaranma tarixilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi mənbələrdə, (məsələn, B.A.Karriyevin “Qədim türkmən ədəbiyyatı” adlı tədqiqatında) “Sayatla Həmra”-nın müəllifinin məşhur türkmən şairi Şahbəndə (Şabende) olduğu qeyd edilir.

Dastanın məzmunundan aydın olur ki, “Sayatla Həmra”-nın baş qəhrəmanı Sayat xan türkmən, Həmra isə azərbaycanlıdır. Həmra öz beşikkəsməsi Sərvinyazla evlənməyə qərar verir, toy günü bir tacir ona Sayat xanın şəklini göstərir. Həmra Sayat xana vurulur və onu tapmaq üçün Qızılalma adlı məmləkətə yola düşür. Atası Aşıq Əhməd oğlunu tək buraxmaq istəmir, onunla gedir. Yolda bir çox maneələri dəf edəndən sonra Həmra Sayat

²² Fərqanə Əliyeva. “Əmrah” dastanının türkmən versiyası: genezisi və formalaşması (Filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası), Bakı: 2010

²³ Babış Mametyazov. Türkmen halk destanları, “Türk lehçeleri ve edebiyatı dergisi”, 1998, sayı 20, s.43

xanı tapır və ona qovuşur. Aşıq Əhməd isə vətəninə – Azərbaycana qayıdır. Bir müddət keçir, Həmra çox darıxır, vətəmindən və Sərvinyazdan ayrı yaşaya bilməyəcəyini yəqin edir. Həmranın qürbətdə çox əziyyət çəkdiyini görən Sayat xan onunla Azərbaycanda yaşamağa razılıq verir və birlikdə yola çıxırlar. Bu səfərdə bir çox çətinliklərlə qarşılaşan sevgililər, nəhayət, Azərbaycana gəlirlər. Burada Həmra həm Sayat xana, həm də Sərvinyaza qovuşur.

Görkəmli Azərbaycan folklorşünası M.H.Təhmasib “Əmrah” (Azərbaycan) və “Sayatla Həmra” (türkmən) dastanları arasında müqayisə apararaq yazır: “Türkmən variantına görə Həmra azərbaycanlıdır. O Səlviniyaz adlı qızla evlənir. Toy gecəsi Qızılalma ölkəsində Sayat xan adlı bir qız olduğunu öyrənib arxasınca getmək qərarına gəlir... Azərbaycan variantına görə, Əhməd kişi ilə oğlu Əmrah Sayad Pərinin arxasınca getdikləri zaman yolda bulaq başında dincəlməli olurlar. Su ilə bulağa iki alma üzüb gəlir. Əhməd kişi almaları tutur və haradan gəldiyini öyrənmək üçün su yuxarı gedir. Aydınlaşır ki, bu su Sayad Pərinin bağından keçirmiş. Almalar da onun bağından imiş. Bizim variantda Sayat Pərinin qızıl almalı bağ sahibi olması türkmən variantında onun Qızılalma ölkəsindən olması şəklinə düşmüşdür”²⁴.

M.H.Təhmasib eyni süjet xəttinə malik türkmən “Sayatla Həmra” ilə “Əmrah” dastanlarındakı obrazların adının uyğunluğuna diqqət çəkir və yazır: “Hər iki variantda atanın adı Əhməddir. Türkmən variantında hətta Həmranın azərbaycanlı, Əhmədin də aşıq olduğu xüsusilə qeyd edilir. Azərbaycan variantında Əmrahın nişanlısının adı Səlbina, türkmən variantında Səlbiniyazdır. Bizim variantda ikinci qızın Sayad Pəri, türkmən

²⁴ Azərbaycan dastanları. 5 cildə, I c., Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1965, s. XXIV

variantında Sayat xandır və i.a. Aydın bir şəkildə süjet bu xalqların birindən ikincisinə keçmişdir”²⁵.

Qeyd etdiyimiz kimi, Həmra azərbaycanlıdır və dastanda vətəninə dəfələrlə xatırlayır, Sayat xana onun təbiəti, gözəlliyindən bəhs edir. Məsələn:

Mən gəlmişəm Azərbaycan elinnən,
Özüm bilməm, hər söz gələr dilimdən.
Ayrı düşdüm vətənimdən elimdən,
Mənzil hansı, məkan hansı – bilmənəm.

Azərbaycanla bağlı Qarabağ, Gəncə, Şamaxı, Şirvan, Muğan və s. kimi yer adlarının işlənməsi, qəhrəmanın qütbətdə çəkdiyi iztirabları göstərmək üçün vətəninə vəsf edən şeir parçalarının məzmunu və sairə, təbii ki, “Sayatla Həmra”nın Azərbaycanla bağlılığı məsələsini ortaya qoyur. Lakin dastanda türkmən folklor ənənəsinin izləri də qorunmaqdadır. Belə ki, dastanda işlənən bir sıra bənzətmələr sırf türkmən ruhuna uyğundur. Məsələn, sevgilisini “boz maralım”, “köşəklərim” və ya “ac maralım” deyərək təsvir etmək və s. Azərbaycan epik ənənəsinə yadındır.

Xatırladaq ki, həm “Huyrlukqa-Həmra” həm də “Sayatla Həmra” dastanında nəsr və nəzm növbələşir. Azərbaycan məhəbbət dastanlarında olduğu kimi, hər iki dastanda gəraylı, deyişmə, təcnis və s. şəkildə şeirlərə yer verilsə də, qoşmalar üstünlük təşkil edir.

Bir məsələni də xatırlatmaq yerinə düşər. Müasir dövrümüzdə multidisiplinar (müxtəlif elm sahələrinin qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi) araşdırmalar aparılması probleminə diqqət artmaqdadır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, türkmən xalq ədəbiyyatı nümunələrinin orijinalda tədqiqi yalnız folklorşünaslıq üçün deyil, həm də Azərbaycan dilçiliyi üçün mühüm əhəmiyyət

²⁵ Yenə orada, s. XXIV

kəsb edir. Bir zamanlar türk dillərinin əsas lüğət fondunda işlə-nən, müasir dövrümüzdə müəyyən dəyişmələrə məruz qalan bə-zi söz və ifadələrin etimologiyasını müəyyənləşdirmək üçün bu mətnlər istiqamət verə bilər. Məsələn, “əm” sözünün arxaik mənası bağlı dilçilər və folklorşünaslar müxtəlif mülahizələr irəli sürürlər. Belə ki, həmin sözün izinə düşən Azərbaycanın xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə (1921-2003) “Tarixi bayatılar” adlı tədqiqatında belə bir əhvalatı xatırladır: “Şirvan kəndləri-nin birində gecələmişdim. Qarı xəstə kişininə küpə qoyurdu. Küpəni xəstənin kürəyinə qoyanda belə bir ovsun oxudu:

Əmün, dəmün bu olsun,
Axır qəmün bu olsun.

Bir azdan ev sahibinin çoban oğlu içəri girib salam-kəlam-dan sonra anasına dedi:

– Çər dəymiş qoçun quyruğunda islahat qoymayıb. Əmlə-dim.

Yenə də “əm” sözünü eşidəndə mənasını soruşdum. Qarı de-di: “Yanı ki, qara nöyütnən dərmanlayıb, daynan”.

Demək, haradasa, uzaq keçmişdə bizim öz dilimizdə dərman “əm” adlanırmış, dərmanlamaq – əmləmək imiş. Qarı bayaq: “Əmün bu olsun”, – deyəndə: “Dərmanın bu küpə olsun, sağa-lasan” – deyirmiş”.

Əzizə xanımın verdiyi bu əhvalata əsaslanan professor Musa Adilov (1930-1996) “Əyləncəli dilçilik” kitabında “Əmə-çi” sözünü belə şərh edir: “... qədim şamanlar iki qrupa bölü-nürdülər ki, bunlardan bir qismi baxşı (oxuyan və yazan), digər qrupu əmçi (həkim) adlanırdı”²⁶.

“Huyrlukqa-Həmrə” dastanında haqqında bəhs olunan “əm” sözü öz arxaik mənasında qarşıya çıxır və bu da belə bir müla-hizə yürütməyə imkan verir ki, həmin kəlmə türkmən dilində

²⁶ Musa Adilov. Əyləncəli dilçilik, Bakı: Elm və təhsil, 2014, s.23

hələ də işlənməkdədir. Dastan mətnində bu aşkar görünməkdədir: “Rəmmallar rəml atdılar. Münəccimlər kitab açdılar. Huyrlukqanın bir qoca rəmmalı:

– Əgər *əm* olsa, öz yurdunun zadı *əm* olacaq. – dedi, – İrəm bağına varsan, bir ağ gül, bir qızıl gül götürsən, Abi-zəm-zəm çeşməsindən bir kasa su götürsən, əgər gözü tapılsa, yerinə qoyulsa, bu Abi-zəmzəm suyunda Həmranın gözünü yusan və güllər ilə sarısan, bəlkə, yaxşı olar işarəsi var, – dedi”.

Bundan əlavə, “Sayatla Həmra” dastanında “su” sözünün öz qədim şəklində – “suv” kimi işləndiyi məqamlar vardır.

Məsələn:

Mənim yarım *suv* içində sonadır,
Görən aşiq kabab olub yanandır.
Əl uzadıb piyaləni alandır,
Həmra der, gətir piyaləni böylə.

Və ya Azərbaycan xalq ədəbiyyatında məşhur “Üşüdüm, ay üşüdüm” sözlərilə başlayan sanamada qorunan “erkəc” kəlməsinin türkmən dilində hələ də yaşadığını bu dastanlar göstərməkdədir. Eyni fikri “aydırdı, ayıtdı” və başqa sözlər haqqında da demək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dastanların rus dilindəki nəşrinə də tərcümə ilə yanaşı, türkməncə mətninin və ifa edildiyi musiqi notlarının verilməsi təqdirəlayiq hal kimi dəyərləndirilməlidir. Bu həm dastanların ifa olunduğu musiqini təsəvvür etmək baxımından faydalıdır, həm də orijinal mətn Azərbaycan dili ilə müqayisə üçün geniş imkanlar açır. Lakin rus dilindəki “Huyrlukqa-Həmra” və “Sayatla Həmra”-nı nəzərdən keçirərkən, tərcümə zamanı məcazi ifadələrin öz məzmunundan tamamilə uzaqlaşması müşahidə olunur. Məsələn, “sona” sözü “уточка”, “tuti dilli” ifadəsi “Язык у тебя как у попугая” (“Sənin dilin tutquşunda olduğu kimidir”), “Bağrım parə-parə dəlindi, durnam” mısrası: “На части изрезана моя печень, журавль мой”

(“Ciyərim hissələrə bölündü”) kimi tərcümə edilərək, öz mənə tutumunu tamamilə itirmişdir. “Qolu bağlı, sinəsi dağlı” həm türkmən, həm Azərbaycan dilində çox asanlıqla anlaşılan məcaziləşmiş, poetik bir ifadədir. Rus dilində həmin birləşmə “yaralı sinə” (израненный грудь) kimi verilir və beləliklə, ifadə öz poetikliyini tamamilə qeyb edir.

Digər bir tərəfdən, Azərbaycan və türkmən dillərinin çox yaxın – qohum dillər olması bəzən tərcümədə ciddi çətinliklər yaranır. Daha dəqiq desək, bir sıra hallarda yaxın dillərdən tərcümə müəyyən problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Belə ki, türkmən dilində işlənən bəzi sözlər azərbaycanca eyni səs tərkibinə malik olsa da, ifadə etdiyi məfhumu görə fərqlənir. Məsələn: “yaş” sözü türkmən dilində “cavan, gənc” mənasında işlənir, yəni arxaik şəklini mühafizə edir. Təbii ki, Azərbaycan dialektlərində həmin sözün türkmən dilindəki mənası işlənməkdədir. Məsələn, Ordubad dialektində hələ tam yetişməmiş qoz “yaş cəviz” və ya təzə doğulan körpə “yaş uşaq” adlandırılır, lakin ədəbi dildə kəlmənin mənası başqadır. Türkmən dilində “qol” sözü azərbaycancadakı anlamı ilə yanaşı, həm də “əl”, “taş” kəlməsi iki şəkildə – həm bildiyimiz “daş”, həm də “uzaq” mənasında anlaşılar. Bu və bu kimi hallar bəzən yanlışlıqların yaranmasına gətirib çıxara bilər. Belə faktları nəzərə alaraq, yaxın dillərdən tərcümə zamanı hər bir (hətta bizə yaxşı tanış olan) söz diqqətlə seçilməlidir.

Beləliklə, qısa şəkildə bəhs edilən nüsxələr bir həqiqəti ortaya qoyur. Dünya, o cümlədən türk xalqlarının folklor mətnləri Azərbaycan dilinə, mümkün olduğu qədər, orijinaldan tərcümə edilməlidir. Bunun üçün isə, təbii ki, hər iki dili bilən və folklor mətnləri ilə işləməyi bacaran mütəxəssislərə ehtiyac vardır.

Azərbaycan və türkmən xalqlarının folklor yaradıcılığının çox yığcam müqayisəsi belə onlar arasında ciddi bənzərliklərin olduğunu ortaya qoyur. Bu oxşarlığın əsas səbəblərini aşağıdakı şəkildə yekunlaşdırmaq mümkündür:

- Azərbaycan və türkmən xalqlarının soy-kökünün eyni olması, hər ikisinin Türk-Oğuz boyuna mənsubluğu;
- Azərbaycan və türkmən dilinin geneoloji təsnifə görə çox yaxın qohumluğu;
- Hər iki xalqın qədim dövrdən başlayaraq eyni dini inanc sisteminə bağlı olması;
- Hər iki xalqın uzun illər eyni siyasi sistem içərisində yaşaması.

Beləliklə, türkmən folklor mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək nəşr olunması mifologiya, mərasimlər, adət-ənənələr, tarix, dövlətçilik, etimologia, dilçilik və başqa məsələlərlə bağlı müqayisələrin aparılması üçün şəraitin yaranması ilə nəticələnə bilər. Ən əsası isə hər bir Azərbaycan türkünə öz əcdadını və qardaşını daha yaxından tanıması üçün fürsət verə bilər.

Dastanlar tərcümə edilərkən, mümkün qədər orijinalın tərəvətinin qorunmasına çalışılmışdır. Buna görə də bəzən sözlər, xüsusən şeirlərdə qafiyələnmənin pozulmasının qarşısını almaq üçün orijinalda olduğu kimi saxlanmış, çıxarışda onların azərbaycanca qarşılığı verilmişdir.

Türkmən dastanlarının orijinaldan tərcüməsi zamanı dəyərli məsləhətlərini əsirgəməyən professor Əfzələddin Əsgərə və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun Türk xalqları folkloru şöbəsinin bütün əməkdaşlarına təşəkkür edirəm.

Prof.dr. Almaz Həsənzadə



HUYRLUQKA VƏ HƏMRA



1. Keçmiş əyyamda – qədim zamanlarda bir padşah varmış, onun adına Xosrov padşah diyərlərmiş. Onun bir vəziri olubdur, ona Qasım vəzir diyərlərmiş, özi o qədər ədalətli adam idi ki, tükü tən ortadan ikiye bölərmiş.

2. Xosrov padşahın oğlu yox idi. O vaxtlarda oğulsuz adam toya gedəndə atının quyruğuna tikan bağlayardılar. Özü-nün kəmərinə sümük taxardılar. Padşah öz oğulsuzluğunu toya çağırılan vaxt bilibdir. Padşah oğulsuzluğunu bilib, toydan evinə gəlib, öyündən çıxmayıb, bir, iki, üç, beş gün yatıb durmayıb.

3. Qasım vəzir padşahın yanına gəlip: “Padşahım, siz bir gün yatdınız, durmayırsınız, sizə nəmi oldu?” – deyib sorar. Padşah vəzirinə cavap verəndə belə dedi:

– Məni bir adam toyuna çağırırdı. Öz belimə sümük taxdılar, atımın quyruğuna tikan bağladılar. O vaxtı da mən oğulsuzluğumu bildim. Bu yatmağımın səbəbi budur, – dedi.

Vəzir bu sözləri eşidəndən sonra padşaha deyər:

– Oğulsuzlar yatmalıdırmı, oğulsuz adamları bir sizə bəyan edəyim, – deyər.

Padşah Qasım vəzirdən soruşar:

– Sən onları mənə de, mənim kimi oğulsuz adamlar varmı ki, ya yoxmu? Onu mən də eşidəyim.

4. Qasım vəzir tamdırasını²⁷ alıb, oğulsuz ölənlər adamlar haqqında bir qəzəl deyər:

Ey soltanım, bu dünyadan
Kimlər ötmüşdür oğulsuz?
Tək xudanın sevən dostu
Haqq Rəsul keçdi oğulsuz.

Altı aylıq şikar görüb
Ardınca gəlip, şəhrə girib.

²⁷ dutar

On səkkiz min aləm sürüb,
Süleyman keçdi oğulsuz.

Minacat dağına çıxan,
Ümmətin çırağın yaxan,
Qələndər xırkasın²⁸ geyən,
Soltan Veys keçdi oğulsuz.

Oğulsuzlar çəkər möhnət,
Qızlı evə yağar rəhmət.
Xüdanın dostu Məhəmməd
Peyğəmbər keçdi oğulsuz.

Qələndərlər gəzər cında²⁹,
"Hu" deyəndə allaha bəndə.
Çay içində Şahı-zində.
Onlar həm keçdi oğulsuz.

Qolunda üç naçar olan,
Həm Musaya düçar olan,
Görər gözü nəkar³⁰ olan
Şıqıp³¹ keçdi oğulsuz.

Qasım deyir, haqqa bəndəsən,
Olar ötdü, dinindəsən.
İmanın olsa, zindəsən,
Sən də ötərsən oğulsuz.

²⁸ Soyuqdan qorunmaq üçün istifadə olunan üst geyimi

²⁹ köhnə paltarda

³⁰ işsiz (kor)

³¹ Şıxeyyub

5. Qasım vəzir sözünü qurtarandan sonra padşah:

– Bu oğulsuz ötənlər məndən də böyük adamlar olub. Sən onların işlərini aydın de. Mən indi nə edirəm ki, uğur gətirsin, – dedi.

Vəzir ona belə dedi:

– Bu ötən adamların hamısı övliyalara dualar ediblər. Sən də dua elə, yalvar.

II. 6. Padşah bu sözləri eşidəndən sonra övliyalara yalvarmaq üçün taxtı buraxdı, “Hardasan Həzrət Əlinin məkanı?” – deyib ora getdi. Bir neçə gün çöl-biyabanlarda yol getdi. Padşah çöllərdə ac, susuz dolaşdı. Bu çöllərdə dolaşarkən meydana bir yaşlı ağsaqqala gözü sataşdı. İkisi də bu yerdə görüşdülər. Padşah ağsaqqalın əlindən tutanda onu tanıdı və əlini buraxmadı. Həmin adam ona çox dedi:

– Əlimi burax.

Amma padşah ona:

– Mən övliya deyib dolaşdım, sənə gözüm sataşdı, – (dedi) və bu yerdə Xızırın əlini buraxmadan bir dilək istədi:

7. Çətin günlər düşdü mənim başıma
Allaha, bir nəzər sal, deyib ağlaram.
Sən yetməsən fəryadıma, dadıma,
Verdiyin amanatı al, deyib ağlaram.

Nə məndə fərzənd var, nə də nişana.
İndi mənim diriliyim bir gümana,
Bəzirganam, sərim³² qaldı dumana,
Mənə açıl bir yol, deyib ağlaram.

Qəhbə fələk, yaxdın³³ ürək yağımı,
Mən kimə söyləyim sinə dağımı.

³² başım

³³ yandırdın

Bülbül idim, xəzan vurdu bağımı,
Mən ördəkli göl deyib ağlaram

Xosrov deyər, günüm ahilən keçər,
Özüm ölən kimi چراغım sönər.
Əcəl gəlib bir gün donumu biçər,
Mən oğul adlı qul deyib ağlaram.

8. Bu sözü Xızır peyğəmbər eşidəndən sonra:

– Mən özüm bu diləyini Allah taaladan inşaallah alıb verərəm, – deyib gözdən qeyb oldu.

Padşah Həzrət Əlinin məkanına tərəf getməyə davam elədi. Az yatıb çox getdi, bir neçə gündən sonra Həzrət Əlinin məkanına çatdı. Bu yerdə padşah Həzrət Əlinin qəbrinə söykənib bir qəzəl dedi:

9. Xudanın sən dostu Əhmədi Muxtar,
Sən onun naibi oldun, Əli, sən.
Hiylə ilə aldın şəhri Xeybəri³⁴,
Kafirləri dinə saldın, Əli, sən.

Möminü uğratdın islam cənnətinə,
Kafir qaldı qiyamətin rənginə.
Peyğəmbərə qıyan şir cəhənginə,
“Bismillah” deyib qolun saldın, Əli, sən.

Din üçün başını saldın sevdaya,
Kafir əhli ilə qalxdın qovğaya,
Rəsul vardı o gümbəzi xüşraqa,
Qırıqların sərdarı oldun, Əli, sən.

³⁴ Ərəbistanda Mədinə yaxınlığında kiçik bir şəhər. VII əsrdə peyğəmbərin əmri ilə Əli ibn Əbu Talib tərəfindən fəth edilmişdir.

Kövsərin saqisi məhşər günündə,
Yaşıl tut əlində, Rəsul yanında.
Göyün altıncı qatında məhşər günündə,
Rəsulun üzüyün aldın, Əli, sən.

Qərib Xosrov oxur vəsfın dilində,
Bir zati-şərifdən ərəb elində,
Axır sonu bir Yezidin əlində.
Qismət xuda ilə öldün, Əli, sən.

10. Xosrov padşah “bu övliya” deyib yatdı. Gecənin dan vaxtı: “Padşah, dur yerindən, sən üç oğul və bir qız verərik, amma hamısını on dörd yaşında alacağıq”, - deyən bir yuxu gördü. Padşah bu zaman yerindən sıçrayıb durdu. Bu onun yuxusu imiş. Bu vaxt padşah: “Əgər mənə üç oğul və bir qız verib on dörd yaşında alacaq olursa, mənə gərək deyil”, – deyib yerinə qayıtmaq istəyib bir aydım³⁵ oxudu:

Dəli könlüm, bu dünyaya güvənmə,
Bipayan³⁶ fərzəndə etibar olmaz.
Başın alıb get ki, yurda görünmə,
Bu dünya heç kimə vəfadar olmaz.

Bu könlüm durmayır axır nə deyim,
Gedib dağıdayım bütün ləşkərim.
Odlara salayım dünyanın varın,
İndi mənə özgə ruzigar olmaz.

Bipayan³⁷ fərzəndi əgər verməsə,
Olan oğul qocalınca ölməsə,

³⁵ şeir

³⁶ faydasız

³⁷ faydasız

Ya bu Xosrov ölsə, heç kim qalmasa,
Adam bundan artıq şərmısar³⁸ olmaz.

III. 12. Padşah bu aydımı oxuyub yurduna getməyə başladı. Yurduna qayıtdı. Bu padşahın otuz iki arvadı vardı. Padşah yurduna gəlib əyallarını yığdı və onlara: “Mən Məkkə Mədinəyə gedirəm. Sizlərə məndən talaq”, – deyib bir aydam söylədi:

13. Mən gedər oldum Məkkəyə,
Sizlər mənle yar olmayın.
Mənim bu kəsafətimə,
Sizlər giriftar olmayın.

Halal bikəm³⁹, burdan gedib,
Gedib başqa yurda, itib,
Dövlət çırağımı nedib,
Mənim tək bimar olmayın.

Dəyildi ürək yağma.
Girməyin xəzan bağma.
Mənim bu fərzənd dağıma,
Sizlər giriftar olmayın.

14. Padşah aydamını qurtarıb, Məkkə-Mədinəyə tərəf getməyə başladı. Bir neçə gün yollardan keçib Məkkə-Mədinəyə yetişdi və orda qaldı.

IV. 15 Arvadlarından otuzu öz istəklərilə getdi və ikisi yerində qaldı. “Biz padşahın öldüyü yerdə ölü, diri olduğu yerdə diriyyik”, – deyib qaldılar. “Biz padşaha nə olursa olsun, getməyəcəyik”, – dedilər.

³⁸ biabır

³⁹ xanımmım

Bu padşahın qalan iki arvadı hamilə idi. Onların ayı-günü doldu, böyük arvadından iki oğlu, kiçik arvadından bir oğlu, bir qızı oldu.

16. Padşah bir neçə günlük yol uzaqda olsa da, Babaxan vəzir onun yanına muştuluğa getdi. Sevincindən az yatdı, çox getdi, ora çatdı. Padşaha xəbəri verdi. Padşah onların hamısının on dörd yaşında öləcəklərini bilsə də, vəzirə xeyli hədiyyə verdi. Padşah özünün Babaxan deyilən vəzirilə geri qayıtdı. Az yatıb çox gedib elatına qovuşdu.

17. Evinə gəlib böyük əyalından olan oğlanlarına Zivər və Xurşit adını qoydu. Kiçik əyalından olan oğluna Həmra, qızın adını Gülcəmilə qoydu. Bulara ad qoyulandan sonra padşahın eli-xalqı, vəziri-vəkili, cavanı, kiçiyi, yaşlıları yığışdılar və padşaha:

– Sən əzəl “Oğlum yox”, – deyib ağlayırdın. İndi sənin oğlun-qızın oldu, sən bizə bir böyük şənlik elə, – dedilər.

Padşah elinin, xalqının sözü üzərinə qırx gecə-gündüz toy-tamaşa etdi. Bu toy qurtarandan sonra oğlanları on dörd yaşda öləcəkləri padşahın gözü qarşısına gəldi və bu toy sazsız olmasın deyib bir aydam oxudu:

Bundan sənə fərzənd olmaz,
Güvənmə, könlüm, güvənmə!
Gül tikanından heç gül olmaz,
Güvənmə, könlüm, güvənmə!

Gəldi-keçər dövlət üçün,
Canıma od salmaq üçün.
Pəyani⁴⁰ tək fərzənd üçün,
Güvənmə, könlüm, güvənmə.

⁴⁰ nəhayət, son

Xosrov deyər, bu fərzəndə,
Qayıbanə olma bəndə.
Sonra olarsa şərməndə⁴¹,
Güvənmə, könlüm, güvənmə!

19. Padşah sözünü qurtardı və bir neçə gün, bir neçə saat keçəndən sonra padşah oğlanlarını mollaya verdi, oğlanlar burada oxumağa başladılar. Bu oğlanlar oxuyanda çox günlər, saatlar keçdi. Uzun sözün qisası yaxşıdı, bir neçə gün ötdü. Bu oğlanlar burada yaşayıb on üç yaşını doldurdu, on dördünə qədər qoymağa başladılar.

V 20. Oğlanlar on dörd yaşına girən vaxt padşahı xof basır, “On dördə alacağım”, – deyənlər yadına düşür, Qasım vəzirə yanına çağırır. Qasım vəzirə deyir: “Mənə övliya turbəsində yuxumda oğlanları verib on dörd yaşında alacağım”, – deyiblər. O gün yaxınlaşır, mən sizi bu oğlanlarla Çini-Maçinə göndərim. Bütün dünyanı belə gəzsən, tapacaqlar. Ölənlərdə yerbəyer edərsən, mənim də gözüm görməz”, – deyib yoldaş elədi və oğlanlarını Qasım vəzirə tapşırıb bir qəzəl⁴² dedi:

Gedər olsan Çini-Maçin şəhrinə,
Quzu-qoçlarımı sana tapşırdım.
Allah saldı ayrılığın dərdinə,
Bimurad gülzarımı sana tapşırdım.

Ağac əkib muradıma yetmədim,
Sinəm açıb kölgəsində yatmadım.
Toy-tamaşa qıldım, söhbət etmədim,
Yaxşı muradımı sana tapşırdım.

⁴¹ biabır

⁴² Mətnə “qəzəl” adı ilə verilir. Əslində qoşmadır.

Bipayan fərzəndi əyyam verməsin,
Olan oğul qocalınca ölməsin.
Üçünü götürün, gözüm görməsin,
Yaxşı muradımı sana tapşırdım.

Qasım vəzir, sənsən mənim həbibim,
Yavız⁴³ günlər düşdü, yoxdur təbibim.
Xosrov deyər, tanrı yazmış nəsibim,
Quzu-qoçlarımı sana tapşırdım.

22. Bu sözləri qurtarandan sonra oğlanlarını çox hədiyyələrle Çini-Maçinə göndərdi. Az yatıb, çox getdilər, Çini-Maçin yurduna yetişdilər. Gördülər ki, hər şey Çini-Maçində kəskin bahadı. Həmra bu vəziyyəti bilib carçısını çağırdı, onu dedirdirdi:

– Çin-Maçin füqəraları, gündə bir dəfə gəlib mənim yanımda yeyə bilərsiniz.

Çin-Maçin qərib füqəraları hər gün nahar edib gedərdilər. Həmranın işi onları yedirib geydirmək idi.

23. Bir neçə gün keçəndən sonra onun ehtiyat düyüləri qurtardı. Xosrov padşah öz oğlanları arasında düyünü bərabər bölmüşdü. Həmra öz düyüsü qurtarandan sonra onlardan düyü istədi:

– Bu dünya nəyimizə gərək, gəlin bir savab iş görək, – dedi.

Qardaşları buna düyü vermək istəmədilər, dedilər:

– Biz bura savab işləməyə gəlmədik, tələb olunduğu üçün gəldik.

Onlar vermədilər.

24. Bundan sonra Həmra qardaşlarından ayrılıb Çin-Maçin şəhərinə:

⁴³ağır

– Çin-Maçinin aç-qəribləri! Əgər ac olsanız, bizim izimizlə gəlin. Bizim yurda gəlin, mən sizi ac ölməyə qoymaram, – deyib, car çəkdi.

Bundan sonra bu Çin-Maçin füqəralarından qırx adam Həmranın dalınca düşüb:

– Sən öl desən, ölərik, qal desən, qalarıq, – deyib onun izilə düşüb getdilər.

25. Həmra həmin adamlarla Qasım vəzirin yanına getdi. Onun yanına gəldilər və Həmra Qasım vəzirə:

– Bizə verilən düyü tükəndi, yeməyə bir zad qalmadı. Atamız da bizi gözləyir, yurduмуza dönək,– deyib məsləhət etdi.

26. Qasım vəzir Həmranın sözlərilə razılaşdı, onunla gələn qırx füqərani götürüb Çin-Maçindən qayıtdılar. Az yatıb çox getdilər, bir neçə gün yollarda qalaraq yürüdülər. Uzun sözün qıssası yaxşıdı, xülasə, yolu yarı elədilər. Karvan əhli suyu qurtarmışdı və çox susamışdılar.

Həmra:

– Karvandakıların hamısını düşür, – deyə karvanbaşıya təklif etdi, – mən bu yerlərdən su axtarım, – dedi.

Həmra Çin-Maçinə gedərkən bir su quyusunun yerini bəlləmişdi.

– Mən sizə su gətirib verərəm, – deyib, Həmra qabları alıb o quyuya tərəf getdi.

VI. 27. Həmra bu yola rəvan olanda on dörd yaşı doldu. Bu yerdə olan Əzrayıl onun gözüünə sataşdı və belə dedi:

– Yaxşı igid, dur! Bu taydakı borcunu ver, get! – dedi.

Onda Həmra dedi:

– Qoca! Yolumu kəsmə! Mən borclu adam deyiləm, – dedi.

– Ey, sənin bizə bir az borcun var, onu verməsən, olmaz, – deyib, Əzrayıl mələk bildirdi.

Onda Həmra ona:

– Mən padşah oğluyam, özüm şahzadəyəm, mənim heç borcum yox, ancaq tanrıya can borcum var! – dedi.

Onda Əzrayıl dedi:

– Sənin bu yerdə vədənin doldu. Mən Əzrayılam, sənin canını alacağam!

Onda Həmra:

– Mənim vədəm doldusa, qaçıb qurtula bilmərəm. Yenə mənə bir az fürsət ver, mən bir neçə fükaranı götürdüm. Burda öləcəyimi bilmirdim. Mən onlarla halallaşım, ondan sonra canımı al, – dedi.

Əzrayıl mələk onun izilə getdi. Həmra suya varıb qabları doldurdu, aldı və karvana tərəf getdi. Əzrayıl mələk də onun izilə gəldi. Karvanın yanına qoşa gəldilər.

28. Suyu gətirəndən sonra Həmra gətirdiyi qərib-fükəraların hamısına:

– Hamınız yerə düşün, – dedi.

Hamısını bir yerə yığıb ac olana çörək, susuz olana su verdi. Onlar xoş oldular, şadlıq etdilər. Bir az vaxt keçəndən sonra Həmra bu adamlara baxıb:

– Mənim vədəm dolub, indi mənimlə halallaşın, mən o tərəfdə canımı verəcəm! – dedi.

29. Bunu eşidən adamlar kənara çəkildilər, qorxdular, qibləyə baxıb salavat çevirib hamısı ağladı:

– Bizim canımız al, Həmraya dəymə. Biz canımız Həmra üçün verərik... – deyib zar-zar ağlayaraq Allah-taaladan dilədlər.

(Allah-taala):

– Həmra üçün bu insanlar canını vermək istəyirsə, onda hamısının canını al, – dedi. Əzrayıl mələyi göndərüb: – Qamışa od dəyəni kimi, qoyuna qurd dəyəni kimi bir ucdan qır, – dedi.

Əzrayıl mələk bunların hamısının canını alıb, qırıb çatdı. Bu qırğına biri də:

– Bax, Həmraya görə canımı aldın, – deyib narazılıq eləmədi.

30. Allah Taala özünə:

– Mən bəndələrimcə olmadım, bu Həmra üçün hamısı canını verdi, amma biri də “vah” demədi, – dedi. Yenə bundan sonra Allah Taalanın özündən səda gəldi: – Əzrayıl ölənləri sağaltsın, onların hər birinə yüz iyirmi il yaş verdim, – dedi.

Ondan sonra bu adamlar sağalıb əvvəlki hallarına döndülər. Bunları dirildəndən sonra Əzrayıl Mələk Həmraya:

– Mən də bir xidmətçiyəm, o zaman ki, “al” deyildi, canınızı aldım. İndi isə qaytarılıb, hər birinizə də yüz iyirmi yaş verildi, mən də razı olub, yaşınız mübarəkdi deyirəm, bir aydım söyləyəcəyəm, - deyir.

Baxın görün nə deyir:

Ərzim eşit, Zivər, Xurşit⁴⁴,
Balam, yaşın mübarək olsun!
Xuda sənə rəhm elədi,
Həmra, yaşın mübarək olsun!

Sənə nahar, aş verildi,
Ömrün uzun, çox verildi.
Yüz iyirmi il yaş verildi,
Həmra, yaşın mübarək olsun!

Təninizə, düşünüzə,
Gözünüzə, qaşınıza.
Yüz iyirmi il yaşınıza,
Balam, yaşın mübarək olsun!

Aləm-cahan sənə yardır,
Gün yandıran sinəmə dardır,
Əzrayıl bir xidmətkardır,
Quzum, yaşın mübarək olsun!

⁴⁴ Həmranın qardaşlarının adıdır.

Bundan sonra Əzrayıl: “Mənim daha gözümə görünmə!”,
– deyib, gözdən qeyb oldu.

32. İndi Həmra Qasım vəziri yanına çağırıb:

– Sən yurda qayıt, atamız, görünür, bilib bunu, indi bir də
atama çat, tez xəbər ver! – dedi.

Bundan sonra Qasım vəzir yurda qayıtmağa başladı.
Onda Həmra Qasım vəzirə:

– Siz gedən kimi mənim salamımı ona çatdırın! – dedi.

33. Elinə salam göndərüb bir aydım söyləmək istəyir.

Bax, gör, nə deyir:

Qasım, getsən bizim elə,
Ulu ellərimizə salam!
Qəzəb oxu dəydi mənə,
Bəy-bəyzadələrimizə salam!

Yığsın hamıdan xasını⁴⁵,
Paylasın altın tasını,
Yeddi il tutsun yasını,
Cəmilə başıma salam!

Haqdan bizə möhlət alıb,
Cəllad əcəl yaxam tutub,
Ta öluncə yasa batıb,
Mehriban anama salam!

Bəylərlə şikara çıxıb,
Tazı qovub, qənimət yığıb,
Quşun salıb, təbil vurub,
Sonalı göllərə salam!

Həmra deyər, dara düşən,
Bahar günlərin qış edən,

⁴⁵ ən yaxşısını

Ağ saqqalın qan-yaş edən,
Şah Xosrov atama salam olsun!

VII. 34. Bu sözdən sonra Qasım vəzir karvandan ayrılıb qayıtmağa başladı. Bir neçə gün at sürüb, yol yorub, uzun sözün qıtası yaxşıdır, padşahın hüzuruna çıxıb, təzim edib, salam verib durdu. Padşah salamı aldı və Qasım vəzirə:

– İndi mənim oğullarımdan xəbər ver, (onları) harda qoyub gəldin? – dedi.

Qasım vəzir:

– Mən səni muştuluqlamağa gəldim! – deyib, bir aydım dedi, gör nələr dedi:

35. Arzum eşit, padşahım,
Can verdiyin canan gəldi!
Çin-Maçin elinə gedən,
Gedən oğulların gəldi!

Gözü ilə, qaşu ilə,
Yüksək dağın başu ilə,
Yüz iyirmi yaşu ilə,
Həmra adlı balan gəldi!

Sözüm var sənə deyəsi,
Düşmanların qəm yeyəsi.
Tacı-taxtının əyəsi –
Kərəmli soltanın gəldi!

Əyəm yandırdı çırağın,
Açıldı baxtı bulağın,
Haqq asan etdi müşkülün,
Tükənməz dövrənin gəldi!

Qasım deyər, qul adına,
Haq yetirsin muradına.
İndi yetdin züryətinə,
Arzuyla ərməğan gəldi!

36. Qasım vəzir sözünü qurtarandan sonra padşah sevinərək Qasım vəzirə xeyli bəxşiş verdi. Ondan sonra Qasım vəziri və ordunu götürüb oğullarını qarşılamağa çıxdı. Oğullarının önünə xalılar sərib yurduna gətirdi. Padşah: “Bu oğulları Allah Taala mənə verdi” – deyib, sevindiyyindən qırx gün, qırx gecə toy-tamaşa etdi, at çapdırdı, “Altın-kabak” oynatdı, qərəz, dünyada nə tamaşa varsa, onu etdirdi. Bu toyun ortasında Xosrov padşah dütarını əlinə alıb sazladı, bir qəzəl dedi.

37. Görün, eşidin, Xosrov padşah nə demiş:

Şükür edəyin, qalan dəmim,
Bu gün ruzigarla döndü.
Xəzana uğramış bağım,
Qəfildən gülzara döndü.

Gəldi könlümün muradı,
Yenə tapdı könül şadı.
Çəkildi qəmin əzabı,
Baxt öyüm sevincə döndü.

Açın xəzinənin varın,
Bitsin tərhanlıq⁴⁶ dəftəri.
Gördüm oğullar didarın,
Rəqib üzükara döndü.

Şükür, yetirdi kamala,
Çəkmərəm bir də ah-nala,

⁴⁶ Dustaqların cəzası bitsin

Açılıbdır gül-gül ala
Yenə bağım nara döndü⁴⁷.

Xosrov deyər, könlüm xoşdu,
Gəldi yaz, getdi qəm qışı.
Bu gün qondu dövlət quşu,
Baxt evim murada döndü.

Padşah qırx gün, qırx gecə toyu sovdu, bu günləri so-
vandan sonra padşah hərəmxanaya yatmağa getdi. Orada yuxu-
ya getdi və yuxusunda padşah Göy Bülbül deyilən quşa aşiq ol-
du. Bir gün yatdı, durmadı, iki gün yatdı, durmadı, üç gün yat-
dı, durmadı, hüsuruna heç kim çıxmadı. İş qaldı. Adamlar:
“Padşahımıza nə oldu ki?” – deyib fikir etdilər. Ondan sonra
Qasım vəzir padşahın yanına gəlib:

– Nə üçün yatırsan, heç durmursan, sənin könlünə nə dü-
şüb belə uzun yatırsan? Əzəl: “Oğlum yoxdu”, – deyib yatdın,
ondan sonra: “On dörd yaşında öləcək”, – deyib yatdın, indi ni-
yə yatırsan? Camaat ərzini, sözünü kimə desin?” – (dedi).

(Onda padşah):

– Mən yatmayım, kim yatsın? Mən bir yuxu gördüm, onu
sənə bəyan edəcəm, – deyib, bir aydım deməyə başladı:

39. Mən bu gecə bağda gördüm özümü.

Ağıl-huşu başda bərbad eylədi.

İtirdim ağzımdan çıxan sözümü,

Ağlımı başımda bərbad eylədi.

Cəm olub gəldilər bir bölük qızlar,

Hər biri tutinin sözünü söylər.

Eşidin arzumu, sahib-təmizlər⁴⁸

Cadu gözün mənə cəllad eylədi.

⁴⁷ “Nar” od mənasındadır, yəni işıqlandı

⁴⁸ müqəddəslər

Qəfəs içrə bir quş gördüm minaqaş,
Çöl yerlərdə edər canımı peşkəş,
Bu fələk etdirdi bu gün badə nuş,
Abad könlümü pərşan eylədi.

Xosrov deyər, budur ah ilə zarım,
Ta görüncə, yoxdur səbri-qərarım.
Qalıb tərک etməyim namusu arım,
Salıb aşıqlıyə bərbad eylədi.

40. Xosrov padşah bu sözləri deyəndən sonra heç kimlə söz-söhbətə girmədi. Ondan sonra (öz aralarında) Xosrov padşah vəzirə: “İndi onu gətirməyə kim gedər?” – dedi. Amma heç kimdən səs çıxmadı. Ondan sonra Həmranın qardaşları Zivərlə Xurşid: “İzin versəniz, biz gedərik”, – dedilər.

Zivərlə Xurşidin yol azuqələrin verib yola saldılar. Bunlar yola rəvan olub getməyə başladılar. Bir neçə gün az yatıb çox getdilər və gəlib üç yol ayrıcına yetişdilər. Ondan sonra hansı yolla gedəcəklərini bilmədilər, bitaqət olduqları üçün yatdılar.

41. İndi xəbəri Xosrov padşahdan eşidin. Həmra: “Qardaşlarım yoxdu, mən onları görmək istəyirəm”, – deyib atası Xosrov padşahın yanına onları soruşmağa gəldi.

– Hanı mənim qardaşlarım? – deyib soruşdu.

Padşah:

– Qardaşlarını məndən soruşma. Mən Göy Bülbül deyilən quşa aşiq oldum, dalınca göndərmək üçün adam tapmadım. Sonra qardaşların getmək istədilər, onları yola saldım, – dedi.

Həmra:

– Onlardan aralı qalsam, mən nəyə gərəyəm. Mən də gedəcəyəm, – dedi.

Padşah:

– Oğlum! Səni buraxmaram! – dedi.

Ondan sonra Həmra:

–Buraxsan da, gedəcəyəm, buraxmasan da, gedəcəyəm.
Mən onlardan geri qalacaq deyiləm, – dedi.

Ondan sonra Xosrov padşah yenə nəsihət elədi, amma olmadı. Sonra Xosrov padşah ona bir pəzəl dedi:

Qardaşlarını sənin üçün göndərdim,
Sən də odlar salma cana, Həmrahım!
Bülbüldən ziyada görən düşlərim⁴⁹,
Alsan nəsihətim, getmə, Həmrahım!

Keşkə başdan görməyəydim bu düşü,
Eşitməyəydi bunu xeyli kişi.
Dərdim desəm, çəkər oldum qayıışı⁵⁰,
Oxun vurdun yenə cana, Həmrahım!

Əzəl gördüm, on dörd yaşa gəldi, deyib,
Oğullarımın peymanası⁵¹ doldu, deyib,
Güvəndim mən sizə, ölməz, qaldı, deyib,
Alsan nəsihətim, getmə, Həmrahım!

Xosrov aydır, tacım kimə verəyim,
Sən varsansa, beş gün dövrən sürəyim,
Mehmanam ölənəcən, üzün görəyim,
Alsan nəsihətim, getmə, Həmrahım!

43. Həmra atasına:

– Ey ata! Məni göndərsən də, göndərməsən də, qardaşlarımın izi ilə gedəcəyəm, – dedi.

Bu sözü eşidəndən sonra atası onun səfər payını hazırlayıb yola saldı. Həmra yola rəvan olub getdi. Bir neçə gün gedib

⁴⁹ yuxularım

⁵⁰ istehza olunmaq

⁵¹ vədəsi

qardaşlarına yaxınlaşdı. Qardaşları bu vaxt meydana çıxıb yola baxırdılar. Gördülər ki, yolda bir qaraltı peyda oldu. Yaxın gələndən sonra o qaraltı Həmradır. Qardaşları məsləhət etdilər:

– Neçə gündən bəri burda yatdığ, indi buna nə cavab verəcəyik? – dedilər, – Gələndən bəri burada xəstələndik, deyib söylərik, – dedilər.

44. Ondan sonra Həmranın qardaşları nələri tapdılar geyinib, bürünüb yatdılar. Həmra gəlib çıxıb:

– Ağalar, salam! – deyib qardaşlarına salam verdi. Qardaşları onun salamını almadılar, yalandan xəstə kimi özlərini göstərib, hıqqıldamağa başladılar.

Həmra atdan düşüb:

– Qardaşlarım sağ imiş, – deyib onları ovxalamağa başladı.

Onlar da asqırıb-asqırıb durdular. Ondan sonra Həmradan sağlıq-salamatlıq haqqında soruşdular. Həmra:

– Bu nə yatmaqdır, heç yerə getməmisiniz? – deyib qardaşlarından soruşdu.

– Dərdimizi sorma, sən gəlməsəydin, biz öləcəkdik, bu quyudan bircə su içdik, – dedilər.

Həmra bunlara inandı.

45. Sonra Həmra ətrafa baxdı, gördü ki, qaraca, böyük bir daş var. Daşı qaldırıb baxdı, gördü üç yazı çıxdı. Həmin yazıda üç yol göstərilirdi. Yolların biri “Gedər-gələr”, o biri yolun adı “Ya gələr, ya gəlməz” gümanı deyilirdi, üçüncüsününkü “Gedər gəlməz” yazılmışdı. Həmra qardaşlarına:

– Bu yolların hankısı ilə gedərdiniz? – deyib soruşdu.

O zaman onlar:

– Həmracan, sən kiçik də olsan, səni yaşlı kimi qəbul edirik. Sən hansını buyursan, o yolla gedə bilərik, – deyə cavab verdi.

Həmra:

– Ey, Zivər ağa, sən bizim ən böyüyümüzsən, sən “gedər-gələr” ilə get, – dedi.

– Xurşit ağa! Sən “Getsə, ya gələr, ya gəlməz” ilə get, – dedi.

– Özüm isə kiçiyəm, “gedər-gəlməz” ilə gedərəm! – dedi.

46. Sonra hərəsi bir yolu ələ alıb getməyə başladılar. Bir az gedəndən sonra qardaşlardan ikisi qayıdıb:

– Bunu yola saldıq, – deyib, “gedər-gələr” yolla getməyə başladılar. Həmranın qardaşları bir neçə gün at çapıb yol yorub, uzun sözün qıyası yaxşıdır, qarşılarına bir qala çıxdı, oraya gəlib çatdılar. Bu qalanın bir oyunçu qadın padşahı vardı. Hər bu-
ra gələn adamla şətrənc⁵² (güşt) oyunu oynayayrdı. Həmranın qardaşları da şətrənc oynadılar. Oynayanda onlar bu qıza at, yaraq-əsləhə, nələri vardisa, uduzdular. Bu qalada sonra iki il qalmalı oldular. İndi söhbət burda qalsın.

47. Xəbəri kimdən al? Həmradan al. Həmra yolu ələ alıb ənsəsindən kimsə itələyirmiş kimi gedirdi. Tək başına az yatıb çox gedib gecənin bir vaxtı önündə bir köhnə gümbəz gördü.

– Bir əcəb yaxşı yer tapdım, – deyib Həmra içinə girib yatıb uyquya daldı.

Bu gümbəz Həzrət Əli və qırx əsabəsinin məkanı idi. Onlar da bu gümbəzə gəldilər. Əsabələri Həzrət Əlidən soruşdular:

– Bu adam – zat kimdi, nədən yatır?.

Onda Həzrət Əli dedi:

– Bu mənim oğlum Nəfəsdir.

Onda:

– Bunun yarı yoxmu, bunun yarı kim olar? Bu, görünür, çox yaxşı igiddir. Bir pərizada yoldaş olmağa layiq igiddi, – dedi.

Onda Həzrət Əli:

– İrəm bağındaki Şəhruh şahın qızı Huyrluqka olsun, – dedi.

Əsabələr onda:

– Bunu onun yanına kim gətirib verər? – dedilər.

Onda Həzrət Əli:

– Ey qırx əsabə, əl götürüb mənə dua edin, bir saat çəkməz, mən götürüb gətirərəm, – dedi.

⁵² şahmat

Həzrət Əli Şahruh şahın qızı Huyrluqkanı övliya qüdrətilə beş yüz illik yoldan yarım saata gətirib gəldi. Şahruh şahın qızı – on dörd gecəlik ay kimi, ləbləri qaymaq, ağappaq, əynində qızıllı dərayi köynək Huyrluqka Həmranın qucağına sürüşüb düşdü. Həmra yatdığı yerdə ona heyran oldu.

– Mən yuxudayammı, ya oyağammı? Bu nədir, mənə bir kəlmə söz deyin. Əgər cavab versə, oyağam demək, olmasa, yuxudayam, – dedi.

Həmra bu yerdə bir qəzəl başladı, o vaxtda pərizad da qarşılıqlı onunla deyişdi:

Həmra:

Səni görgəç getdi aqlım, xəyalım,
Dostum, haradadır məkanın sənin?
Pərizadım, sərvə-qəddim, cananım,
Dostum, haradadır məkanın sənin?

Huyrluqka:

Adım Huyrluqka, Şahruh qızıyam,
Orda yerləşibdir məkanım mənim.
Sən tapmasan, həməən səni taparam,
İrəm bağındadır məkanım mənim.

Həmra:

Aşiq olanların ağı lal olar,
Tapammazsa, işi qeylü-qal olar.
Aramızda neçə günlük yol olar?
Pərim, haradadır məkanın sənin?

Huyrluqka:

Aşiq olsan necə yanıb-yaxarsan,
Səbr etsən, dost yolundan tutarsan.
Yola düşsən, beş yüz ildə gələrsən,
Beş yüz illik yoldur məkanım mənim.

Həmra:

Tanrım əzəl başda canım almadı,
Əcəl yetib peymanımız dolmadı.
Pərim, indi səni görmək olmadı,
Beş yüz illik yoldur məkanın sənin.

Huyrluqka:

Bizim yerdə vardır altın-gümüşlər,
Sizə aşiq, bizə məşuq demişlər.
Mən pəriyəm, mənə məkan nə işlər?
Hər yerdə hazırdır məkanım mənim.

Həmra:

Adım Həmra, Xosrov şahın oğluyam,
Sənin üçün sinələri dağlıyam,
Ta öluncə bu ilqara bağlıyam,
Qırx günlük yol olsa, məkanın sənin.

49. Bundan sonra əlindəki işləri qoyub, pərizadın qarşısına keçib, boynundan, qolundan öpüb oxşayır, alıb verir. Pərizad deyir:

– Məni öpüb qucaqlayırsan, mənim yerimə gedə bilmir-sənmi? – deyib qoltuğundan sürüşüb çıxdı.

Pərizad gedib öz yerində qərar tutdu. Həmra bir diksinib oyansa, pəri hardadı, peykər hardadı, gözünü açanda görür, gümbəzdən başqa heç zad yoxdu... Həmra yarını axtarıb bir qəzəl dedi:

50. Qadir allah, məni saldın bu dərdə,
Mən neyləyim, yarım əyan olmasa?
Yar-yar deyib ölər oldum bu yerdə,
Vara bilməm, bəlli məkan olmasa.

Dəli könlüm, İrəm qanda⁵³, sən qanda?
Uykuda gördüyüm salıbdı bəndə.
Bu çöllərdə ölüb qaldım şərməndə⁵⁴,
Vara bilməm, bəlli məkan olmasa.

Həmra istər yenə gülüzlü yarın,
Ürəkdən apardı səbri-qərarın.
Axtararam fani dünyanın barın,
Vara bilməm, bəlli məkan olmasa.

IX. 51. Qərəz Həmra qəzəli tamamlayıb atı Şahsuvarın yanına gəldi. Atı Şahsuvara minib yola rəvan oldu. Atlanıb bir neçə gün yol yorub getdi. Vardığı yerdə bir qəzəl eşidildi. Havanı çiskin tutdu, yağmur başladı və qaranlıqlaşdı. O, atının başını çəkib durdu. Bu yerdə bir beş kəlmə aydar⁵⁵ dedi:

Misirin yurdundan çıxdım,
“Gedər-gəlməz” yola böylə.
Qırıqların cəmini gördüm,
Bizə mədət verdi böylə.

Biri sərim⁵⁶ alıb durdu,
Həzrət Əli, beşlər gəldi.
Qırıqlar mənə şərab verdi,
İçib, məst olmuşam böylə.

Görmüşəm ləbində balın,
Yar sinəmdə qoydu dağın,
Axtarıb pərinin bağın,
Tapammadım, qaldım böylə.

⁵³ harada

⁵⁴ davakar

⁵⁵ şeir növü

⁵⁶ başımı

Qırxlar gələr, bir ad qoşar,
Mənim qərrib könlüm xoşlar.
Özüm doğru yola başlar,
Çatam yaxşı yara böylə.

Həmra deyər, dövrən sürməsə,
Əli mədətəkar olmasa,
Pərizad bura gəlməsə,
Olacaq rəncida böylə.

53. Həmin çöl-biyabandan keçərkən, bir torağay uçaraq
asimanda süzərək qaldı. Həmra:

– Bu da mənim kimi aşiqi cananından cüda düşüb, belə
cəh-cəh vurub cananını tapmağa çalışır, – dedi.

Ona bir neçə söz dedi:

54. Xuda məni yaratdı, böylə ələm içində,
Özüm qürbətdə qaldım, ürəyim qan içində.
Neçün məni gəzdirir bu çölüstən içində,

.....
Yarı görmədən öldüm, qaldım ələm içində.

Ayrılıq əzabının tapılırmı dəvası,
Hər kim aşiq olarsa, ölmək onun rəvası.
Məhşər günü xudadır aşıqlərin arxası,

.....
Yarı görmədən öldüm, qaldım ələm içində.

Asimanda boz torağay, süzülməklə nə oldu?
Qərrib olan könlümü qınamaqla nə oldu?
Sevdiyim yarımı bilirsənsə nə oldu?

.....
Yarı görmədən öldüm, qaldım ələm içində.

Bir neçəsin görürəm şirin-şirin söhbətdə,
Bir neçəsin görürəm cəbir ilə möhnətdə.
Bir neçəsin görürəm qədəri yox dövlətdə,
Mən tək biçarə, miskin bu çöllərdə möhnətdə,
Yarı görmədən öldüm, qaldım ələm içində.

Hicr oduna tutuşub qövr eləyir ürəyim,
Qardaşlarım sormayır, mən bəs kimə gərəyim?
Onu gözləyirəm ki, boynuna salım biləyim,
Həmra deyər, xudadan axır anda diləyim,
Yarımı görmədən öldüm, qaldım güman içində.

55. Bu qəzəli tamamlayıb, Həmra yola rəvan olub getdi. Gethaget, sürhasür, birdən qarşısına böyük bir təpə çıxdı. Təpənin başında qumru quşları uçuşub yer axtarırlar. “Bu quşlar elulus olmayan yerdə niyə uçuşurlar?” – deyib Xəmra ora vardı. Bu təpənin başında bir ceyran ölüb qalıbmış, gözüne qumru quşları dolub, onu yeyib dağıdırdılar. Həmra öz-özünə: “Bu çöl-biyabanda ölsəm, mən də bu cür olardım”, – dedi. Bu ceyranın ölümünə kədərlənib beş kəlmə söz dedi:

56. Yeri-göyü xəlv edən pərvərdigar!
Bir pərizad girdi düşümə⁵⁷ mənim,
Sən kərimdən, qalmaz məndə iqtidar,
Əcəb sevda saldın başıma mənim.

Yarın bağı almamıdır, narmıdır?
Yarım mənim üçün intizarmıdır?
Aman, yenə yarı görmək varmıdır?
Huyrlyukqa gələr xoşuma mənim.

⁵⁷yuxuma

Qədir-qiymət ilə yara yetirsə,
Fələk bizi xətərindən ötürsə,
Əgər rəhm eyləyib bizi yetirsə,
Ağam-qardaşıma, tay-tuşuma mənim.

Bu yolda ölürsən, Həmra, fəhm eylə!
Yardan iraq düşdün, indi rəhm eylə,
Bir əziz bəndənəm əgər, rəhm eylə,
Gözdən axan qanlı yaşıma mənim.

57. Həmra bu sözləri qurtarandan sonra atına minib yola rəvan oldu. Yorulana qədər getdi, gecənin bir vaxtı gəlib çatdı. Səhər dan açılanda bir soyuq külək əsdi. “Badi-səba cənnətdən əsər, Bu badi-səbanın əsintisi ilə yarım bir qəzəl göndərsəm, çatarmı?” – deyib bir qəzəl söylədi:

58. Badi-səba, salamımı,
Huyrluqka canana yetir.
Mənim arzu-peymanımı,
Ol gözü məstana yetir.

Gözəl yara olsam nökər,
Əzm eyləsə, qanım tökər.
Ağzı püstə, ləbi şəkər,
Dişləri dürdanə, yetir.

Mərdanə tutub özünü,
Qəm ilə saralt üzünü.
Tanrı üçün bu sözümü,
Ol qaşı kəmana yetir.

Həmra deyərlər adımı,
Mənim bu ərzi-dadımı,
Şamü-səhər fəryadımı,
Huyrluqka canana yetir.

X. 59. Sözü nü qurtarıb yola rəvan oldu. Bir neçə gün yollarda at çapdı, yoruldu. Həmranın önündə bir dağ və dəniz peyda oldu. Həmra yolu itirdi, onun atı tərsə döndü və durdu. Həmranın yuxarı tərəfindən bir gün doğdu, aşağı tərəfindən bir gün doğdu. Həmra: “Bu necə gündü?” – dedi. Sonra anladı. Yuxarıdakı gün hamının günüdür, amma aşağıdakı İrəm bağının parıltısıdır. Gördü iki gün bir-birinin bəhsinə par-par yanır. Həmra bunu görüb: “Mən bu günlərin hansının ardınca gedim?” – deyib, pır Həzrət Əlini çağırıb bir söz dedi. Bax, gör, nə dedi:

60. Qadir allah, müşkül saldın başıma,
Mən bu günün hansısına gedəyim?
Mədatkarım Xızır, yetiş dadıma
Mən bu günün hansısına gedəyim?

Taqətim qalmadı, mədarım⁵⁸ üzdə,
Mədatkarım Xızır, ixtiyar sizdə.
Bir yar üçün gəzdim çıl-Muğan düzdə,
Mən bu günün hansısına gedəyim?

Badi-səba, yel əsəri dəyibdir,
Ayrılıq, hicranı belim əyibdir.
Sağımdan, solumdan bir gün doğubdur,
Mən bu günün hansısına gedəyim?

Aşıq Həmra deyər, ömrümün ili,
Bir yarın izində divanə-dəli,
Sığındığım sənəsin, ya Həzrət Əli,
Mən bu günün hansısına gedəyim?

61. Ondan sonra “Gün!” deyib aşağı tərəfdəki İrəm bağının ışıltısına baxdı. Bundan sonra atına minib önündə peyda

⁵⁸ həyat

olan yola düşərək İrəm bağına tərəf getməyə başladı. Bir neçə gün yol yorub İrəm bağının darvazasına varıb yetişdi. Darvazanı açdı. İçəri girib gördü ki, bunun içində iki ağ ev var. Onlardan birinin işığını Həmra gördü. İçinə girib görür ki, bir qazan plov dəmlənir. Plovun içində kök, soğan, toyuq – hamısı sapsarı görünür. Hər biri çayxorun diş kimi saralıb gedibdi. “Ac-yorğun gəlirəm, İrəm, mənim nəsibim bu olacaqdı?” – deyib əlini uzatdı. Pərinin qüdrətilə alnına kəfgir dəydi. Bu evdən sıçrayıb o biri evə girdi. Gördü ki, bir qazan ət bişir. Ət bişib sümükdən ayrılıb, qabırğalar canavar diş kimi ağarır. “Canım Allahım, bu ət mənim nəsibim olmazmı?” – deyib əlini uzatdı. Pərinin qüdrəti ilə alnına bir zərbə dəydi Bu dəfə də sıçrayıb meydana düşdü. Gəlib hovuzdan su içmək istədi. Su aşına-aşına qaçmağa başladı. “Su ağa, aldım sənə xəbərini, – Həmranın ağlına gəldi, – birdən yuxarı çıxaraq məni alacaqsan, deyirlər sənə”, – dedi.

62. Meydana çıxdı, yerdə ağacdən düşən almalar quma yatmışdı. Həmra onlardan alıb yemək istədi. Oturub üç-dörd sarısını yedi. Ondan sonra yerdə ağlı-qızılı almalardan olduğunu gördü. Həmra o almalar da yemək üçün əlini uzatdı, amma alma şaxları⁵⁹ yuxarı-yuxarı qaçmağa başladı. Yenə bu yerdə Həmra ellər piri Mir Heydəri çağırır bir qəzəl dedi:

63. Elin piri Miri Heydər,
Əydir budağı, budağı.
Hər yarpağı mahi-ənvər,
Əydir budağı, budağı

Gör kimsələr alqışdadı,
Gör kimsələr qarğışdadı.
Tuba ağac bəxşışdədi.
Əydir budağı, budağı.

⁵⁹ budaqları

Yolum bitdi bu səhərdə.
Uğradım bu çətin dərddə.
Mən ölər oldum bu yerdə,
Əydir budağı, budağı.

Həmra deyər, ya ərənlər,
Bizə bir dəva verənlər,
Səhər vaxtı əsən yellər,
Əydir budağı, budağı.

64. Həmranın bu duası qəbul oldu, külək əsdi və sonra budaq əyildi. Həmra almanın bir şaxını tutub qucaqladı. Almanın şaxı yuxarı çıxmaq istəyəndə o da yuxarı çıxdı, aşağı düşmək istəyəndə aşağı düşdü. Onu əlindən buraxmadı. Bu yerdə o da uçan şaxdan sallaşmağa başladı. Bu halətdə ikən almanın birini üzüb ağzına qoydu. Pərinin qüdrətilə əli üzüldü. Gup edib tuluq kimi yerə düşdü. Həmra: “Devin, pərinin, ifritənin, cinin evidimi, nədi?” – deyib bir az vahimələndi.

XI. 65 Ondan sonra İrəm bağının içinə girdi. Böyük bir çinarın kölgəsində yatmağa başladı. Həmra gedəndən sonra hovuzun başına su içmək üçün qırx göyərçin gəlib qondu. Onların hamısı bir kərə silkinib qırx kəməzə döndülər. Onların yanına üç tutu quşu gəlib qondu. Onların üçü də silkinib, çırpınıb üç pərizad oldular. Həmra yatdığı yerdən seyr edib onlardan birinin yarı Huyrlukqa olduğunu gördü. Sonra bunların yanına üç altun qartal gəlib qondu. Bunların da hamısı silkinib üç dev oldular. Devlər burda bir az qərar tutub, sonra çıxıb getdlər. Devlər gedəndən sonra Həmra pərizadı görüb taqəti tutulub yata bilmədi. Həmra bu yerdə: “Yarım mənim gəldiyimi bilsin”, – deyib bir qəzəl söylədi:

Qadir allahın əmrinə,
Gözəl göründü, göründü.
Yarın şəmsi-cəmalından
Qəlbim döyündü, döyündü.

Rüsxət ver, bağa girəlim,
Bağında güllər dərəlim.
Qəddi boyunu görəlim,
Sallan yar indi, yar indi.

Aşığam ala gözüne,
Şəkərdən şirin sözünə.
Dal boyun, gözəl üzünə,
Haqdan nur yendi, nur yendi.

Rastlandım gözəl şahıma,
Ərz eləyim allahıma.
Ağzımdan çıxan ahıma,
Dağlar tərpəndi, tərpəndi.

Yaxma, Həmra, ürəyini,
Sal boynuna biləyini,
Varsa qulun diləyini,
Mövlam, ver indi, ver indi.

67. Həmra sözünü tamam edəndən sonra pərizadın qulağına bir yanıqlı avaz gəlib yetişdi. Pərizad kənizlərinə:

– Bu bağın içində bir zati-adəm var, onu tutun, incitmədən mənim yanıma gətirin, – deyə tapşırırdı.

Kənizlər bir neçə yerə ayrılıb hər künc-bucağı axtarmağa başladılar. Hər yeri, bağın içini axtardılar, amma onu tapa bilmədilər. Bu kənizlərin içində Huyrlukqanın yaxşı görən bir kənizi vardı. Xas kəniz deyirdilər. Xas kəniz də axtarıb arayıb tapmayıb gələndə qızılgül kollarının kölgəsindən baxan iri dovşan gözüne oxşayan gözlər gördü. Onun yanına gəldi, gördü ki, bir sarı saçlı igid yatır, on dörd gecəlik ay kimi nur saçır. Xas kəniz bu oğlanı görüb ağlı-huşu qaçdı. Huyrlukqanın yanına gəldi. Huyrlukqa:

– Xas kəniz! Üzün saralıb, ağlın-huşun qaçıb. Nə gördün? – deyər sordu.

Xas kəniz gördüyü oğlanı vəsf edib bir neçə kəlmə söz dedi:

68. Bibican⁶⁰, bağ içrə bir oğlan gördüm,
Canalan igiddir, üzü parlaq, nurlu.
Onu görüb ağıl-huşu itirdim,
Yetişdi ciltvəsi, oldum əsiri.

Bu səbəbdən gül bənizim sarala,
Bağrım başı köz-köz ola, qarala,
Əslində mən oxşatmışdım marala,
Yetişdi ciltvəsi, oldum əsiri.

Halqa-halqa kəkilləri zərəfşan,
Bahar əli dəyib, olub pərişan.
Adəm-zat deyər eylədim güman,
Ya olmasa Həmra candan xəbəri.

Xas kəniz deyər, ağlım heyran eylədim,
Gördüyümü sənə bəyan eylədim.
Sənin Həmrandı, deyər güman eylədim,
Yanaqları xal-xal, üzü zərəfşan.

69. Bu qəzəli deyəndən sonra Huyrlukqa ona təpindi:
– Sən burada belə bir igidi tapdın, nə üçün gətirmədin? – deyib bir ah çəkdi.

Onun Xaşrak adlı bir devi vardı, bu vaxt yanında hazır oldu. Huyrlukqa dəvə:

– Bu bağın içində bir bəni-adəm var, sən onu incitmədən, tut, al, gəl, – dedi. Onun yatdığı yeri göstərdi.

Dev:

⁶⁰ Türkmənlərdə müraciət formasıdır.

– Oğlanın bağı yarılmasın, – deyib üsulluca yaxınlaşdı. Üzünü yana tutub Həmranın yanına vardı. Onu yan tərəfdən pəncəsinə götürüb Huyrlukqanın yanına gətirdi. Həmra qorxusundan özünü yatmışlığa vurdu. Huyrlukqa Həmranı tanıyıb:

– Mən səndən ötrü çox əzab çəkdim, gəzmədiyim yerlərə getdim, – deyib əlinə qızıl telli dütarı alıb ağ məmələrin üstünə qoyub, bir qəzəl dedi:

70. Ey yaranlar⁶¹, müsəlmanlar,
Səfil oldum yar dərdindən.
Eşq oduna köz-köz yandım,
Kor olmuşam dərdindən.

Gecələr məndə təqət yox.
Gündüzü məndə rahat yox.
Bundan artıq məşəqqət yox,
Çəkər oldum yar dərdindən.

Misirə qırx kərə vardım,
Görmədiyim yerlər gördüm.
Cümlə cahanı axtardım,
Səfil oldum yar dərdindən.

Adım pəri Huyrlukqadır,
Fani dünya bivəfadır.
Çəkdiyim cəbrü cəfadır,
Çəkər oldum yar dərdindən.

71. Huyrlukqa bu qəzəli tamam edəndən sonra Həmradan səs-səda çıxmadı, yatmağına davam etdi. Bu yatışına Huyrlukqa:

– Mənə Həmra deyib başqa bir biganə bəni-adəm tapıb gətirdilər, – dedi.

⁶¹dostlar

Huyrlukqa:

– Yaxşı, igid! Sən hər kimsənsə, mənim əziz mehmanım oldun. Bu kənlərin içindən kimi istəsən al, qoltuğuna at, yat, mənim qonaqpərvərliyim bu olsun, – dedi.

72. Sonra bu yerdə Həmra ayıldı. Gözünü azca açıb Huyrlukqa pərizadı gördü:

– Mən Misir kimi yurddan səni deyib gəldim, Huyrluk-qacan, mən başqa adam istəmirəm, – deyib Həmra Huyrlukqa üçün beş kəlmə söz söylədi:

73. Mənim könlümdəki budur, sənə qul olum,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?
Yol gedəndə ayağında toz olum,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?

Uzaq eldən gəldim sənə qaibana,
Həsrətindən oldum dəli-divana.
Mənim könlümdə girməkdi ağ qucağa,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?

Qaibanə gəldim, sənə dost deyib,
Sən gəlməsən, çıxar can, qüssələnib.
Könlümdəki ağ biləyə yastlanıb,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?

Düşümdə bir kasə içdim əlindən,
Başım kəssən, hərgiz dönməm yolundan.
Könlümdəki qucmaq incə belindən,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?

Aşiq Həmra deyər, gəldim mən dada,
Gəl də desəm, rəqib qoymaz, arada,
Sənin ilə yetsek məqsəd murada,
Sənin könlündəki nədir, nə xəyaldasan?

74. Həmra sözünü qurtardı. Onda Huyrlukqa:

– Bu bir az Həmranın sözlərinə bənzədi, – deyib şübhələndi.

Sonra Huyrlukqa:

– Ondan Həzrət Əlinin gümbəzində gördüyüm zatlardan birini soruşum. Əgər qarşısında cavab versə, Həmradır, yoxsa başqa yerin biganə adamıdır, – dedi. Həmraya tərəf bu yerdə bir aydım söylədi:

75. Huyrlukqa:

Bəni-adəm elinin əziz padşahı,
Əsirin olayım, hardan gəlirsən?
Pərizad elinin könlü xoşbəxti
Sədəqən olaydım, hardan gəlirsən?

Həmra:

Məni sorsan – Misir yurddan gəlirəm,
Onun üçün sərgərdan gəlirəm.
Qırx gün oldu ayrılalı dərdindən,
Onun üçün sərgərdan gəlirəm.

Huyrlukqa:

Kişi belə gec gələrmə dostuna?
Göz dikmişən can almanın qəsdinə!
Qoydun qədəmlərin didəm üstünə,
Əsirin olayım, hardan gəlirsən?

Həmra:

Zöhrə ulduzu kimi parlayıb,
Həsəratından zəfəran tək saralıb,
Qırx gün oldu, çölüstəni arayıb,
Sənin üçün sərgərdan gəzirəm mən.

Huyrlukqa:

Necə yandım sənin ahı-vayına,
Neçə dəfə vardım sənin elinə.
Can payəndaz olsun xaki-payına,
Gözünə dönəyim, hardan gəlirsən?

Həmra:

Çün aşiqəm, dolanaram başına
Pərvanə tək, hərgiz getməm yanından.
Bəyan etsəm gördüyüm düşümdən,
Onun üçün sərgərdan gəzirəm mən.

Huyrlukqa:

Huyrlukqa deyər, dərdimin əlacı,
Qara gözüm alır səndən nurunu.
Gözümün rövşəni, başımın tacı,
Əsirin olayım, hardan gəlirsən?

Həmra:

Həmra deyər, qərib qulun adına,
Allah yetsin qəriblərin dadına.
Qohum-qardaşlar da düşər yadına.
Onun üçün sərgərdan gəzirəm mən.

76. Bunlar sözlərini qurtarandan sonra Huyrlukqa:

– Allah, bunun sözləri Həmranın sözlərinə bənzər. Yənə inamım yoxdu, Həzrəti Ömər qazinin necə nikah qıldığını bir qəzəllə soruşum. Onda sözümə qarşılıq verərmə, ya verməzmi? – dedi, soruşdu, bir qəzəl dedi. Həmra cavab verməyə başladı:

77. Huyrlukqa:

Səhər vaxtı yatağından
“Dur!” deyənlər kimlər idi?
Tutub dəsti-damənindən
“Yeri!” deyən kimlər idi?

Həmra:

Səhər vaxtı yatağımdan
Əli babam “Dur!” deyibdir.
Tutub dəsti damənimdən,
“Nərim, yola düş!” deyibdir.

Huyrlukqa:

Hara apardılar alıb,
Kimlər oturdu yığılıb.
Taxtın üstündə oturub,
“Ver” deyənlər kimlər idi?

Həmra:

Gümbəzə vardılar alıb,
“Qırqlar” oturdu yığılıb.
Taxtın üstündə oturub,
Rəsul: “Kasə ver”, dedilər.

Huyrlukqa:

Yol üstünə çıxıb duran,
Alnından nur saçıb duran,
Bizə tərəf baxıb duran
İki qardaş kimlər idi?

Həmra:

Yol üstünə çıxıb duran,
Alnından nur saçıb duran,
Bizə tərəf baxıb duran
Xızır İlyas pirim idi.

Huyrlukqa:

Sən həm gördünmü bu düşü⁶²?
Həqiqət – ərənlər işi.

⁶² yuxu

Uzun boylu, qara kişi –
Vəkil olan kimlər idi?

Həmra:

Sorar olsan məndən düşi.
Həqiqət – ərənlər işi.
Uzun boylu, qara kişi –
Soltan Veyis – pir deyərlər.

Huyrlukqa:

Huyrlukqa, car eyləsəm,
Sırrimi aşkar eyləsəm.
Bircə, bircə yad eyləsəm,
Nikah qılan kimlər idi?

Həmra:

Həmra deyər, bəyan etsəm,
Sırrimi mən əyan etsəm,
Nikah qılanın adın desəm,
Həzrət Ömər – pir deyərlər.

XII. 78. Sözlərini qurtarandan sonra Huyrlukqa onun Həmra olduğuna inandı. Ondan sonra tənini ona bağışlayıb bir qəzəl oxudu:

Bu gecə olarsan əziz mehmanım,
Sürərsən, Həmracan, dövrən sənindir.
Şirin canım olsun sənın qurbanın,
Sürərsən, Həmracan, dövrən sənindir.

Aşiq olan qorxu bilməz ölumdən,
Bağban olub dər sən təzə gülümdən.

Əlif⁶³ tək qamətim, incə belimdən,
Qucarsan, Həmracan, dövran sənindir.

İndi bildim fani dünya fəndini,
Əməcəksən ləblərimin qəndini.
Ağ köksümdə bağlı qızıl bəndimi
Çözərsən, Həmracan, dövran sənindir.

Huyrlukqa deyər, gələrəm dada,
Sevən yarın ömrü olsun ziyada,
Bizimlə çatasan məqsəd-murada,
Çatarsan, Həmracan, dövran sənindir.

79. Huyrlukqacan bunu deyəndən sonra... məst oldu bihuş düşdü, qırx gecə-gündüz yatdılar. Qırx gecə-gündüz tamam olandan sonra Həmranın atasının gördüyü yuxu yadına düşdü, bu yerdə bir ah çəkib oyandı. Pərizad:

– Ey Həmracan, sən nə üçün ah çəkib oyandın? – dedi.

Həmra:

– Ey Huyrlukqacan! Atam bir yuxu görüb, Göy Bülbül deyilən bir quşa aşiq oldu. Məni üç ay möhlət ilə onun izinə düşməyə göndərdi. İndi mən ona tələsirəm, – dedi.

Huyrlukqa:

– Mən Göy Bülbül quşunu sənə tapıb verərəm! – dedi.

XIII. 80. Huyrlukqanın çox böyük bir devi vardı. Ona Xaşrak dev deyərdilər. Huyrlukqa onu çağırırdı və:

– Xaşrak dev! Sən Həmracanın önünə düş, İrəm bağına get. İrəm bağının içində ev vardır. Evin içinə girsən, bir sandıq vardır. Sandığın içində bir qəfəs vardır. Qəfəsi götürüb Həmranın əlinə ver, bu yerə gətirin! – dedi.

İkisi İrəm bağına tərəf yönəldilər. İrəm bağının darvazasına vardılar. Onu açıb içinə girdilər. İçinə girəndə iki ağ ev gör-

⁶³Ərəb əlifbasının birinci hərfidir.

dülər. Evlərin işığını açıb içinə girdilər. Onun içində bir sirli sandıq vardı. Sandığın içində Göy Bülbül quşunun salındığı qəfəs vardı. Dev qəfəsi alıb Həmranın əlinə verdi. Darvazanın ağzına çıxardı. Ondan sonra Xaşrak dev:

– O görünən Huyrlukqanın köşküdür, sən ora özün get. Mən bu yerdə yatıb dəmimi-dincimi alacağam, bu yerlər mənim yerlərimdir, – dedi.

Xaşrak dev bundan sonra bir gülün kölgəsinə çəkilib yatmağa başladı.

XIV. 81. İndi xəbəri kimdən alaq? Həmradan alaq. Darvazanın ağzına çıxandan sonra Həmra:

– Bu devlə pəri məni aldatmırlar, görəsən? Bu qəfəsin içinə baxım, görüm, – dedi və onun qapısını vurub açdı.

Adam kölgəsi belə görməyən Göy Bülbül diksindi, qorxulu avazla nalə çəkdi. Bu quşun diksinməyindən Həmra özündən getdi, daşa dönüb yığıldı.

82. Bu quşun naləsi Huyrlukqanın Huyrzaqpıran bacısının (böyük bacısı) qulağına çatdı.

– Canım Allah, Göy Bülbül quşunu kim oyatdı? Bu, adam gördü? – dedi.

Onun da Kaknus adlı bir devi vardı. Ona:

– Sən bir İrəm bağına bax, gəl, onu kim oyatdı? Onu kim oyatdısa, onun hər tikəsini qulağı boyda et, parçala, gəl, – dedi.

Kaknus dev ora getdi. Varıb gördü ki, Göy Bülbülü meydana çıxarmışlar. Qəfəsi sındırıb açmışlar, yanında bir zati-adəm donub qara daşa dönüb, yatır. Bu vəqəni görüb Kaknus dev pəncəsinə zati-adəmi alıb asimana çıxdı, burkut⁶⁴ (altın qartal) olub uçdu. Bu zaman Həmra bir gözünü açdı, gördü ki, bir devin pəncəsində gedir. Həmra devə yalvarıb:

– Məni qoya bilməzsən?– deyib bir neçə aydım oxudu:

⁶⁴ Türkmənlərdə yağış əyəsi də belə adlanır.

83. Rəhm eylə sən, gələn dev,
Sinəmi yaralama.
Yaz fəslinə yetməyən,
Baxtımı qaralama.

Tökülsə aşiqin qanı
Həm..... olursan.
Görmədən ölsəm yarı
Səd parə-parə qılma!

Ötdü baharın gülü,
Əsdi ayrılıq yeli.
Mədət ver mənə, Əli,
Səd parə-parə qılma!

Budur mənim yalnız başım,
Sənsən mənim qarındaşım,
Huyrlukqadır can yoldaşım,
Səd parə-parə qılma!

Bunca cəfa olarmı?
Qərrib bivəfaya.

Görmədən ölüm yarı,
Səd parə-parə qılma!

.....
.....
.....
.....

84.Həmranın bu sözlərini Xaşrak dev yatdığı yerdən eşit-
di. Gözünü azca aralayanda gördü ki, Həmranı burkut alıb qa-
çıb aparır.

– Əgər mən Həmranı bu devə versəm, Huyrlukqa başdan ayağa diri-diri soydurar. Onun üçün nə olursa olsun, mən də asimana qalxım, – deyib izlərinin ardınca uçmağa başladı.

85. Onların ardınca uça-uça Xaşrak dev çatıb, Kaknus devin təpəsi üstə dayandı. Xaşrak dev Kaknus devə:

– Dostum dev, bu nədi? – dedi.

Onda Kaknus dev Xaşrak devə:

– Əlimdəki bir bəni-adəmdi, – dedi.

Onda Xaşrak dev dilləndi:

– Dostum, bu ovuna da şərək oldum, bu bəni-adəmi mənə ver! – dedi.

Onda Kaknus dev qəzəbləndi, ənsəsinin tükləri qabardı. Xaşrak:

– Eşidirsənmi, dostum dev, niyə verməlisən? Mən bu bəni-adəmi Huyrlukqaya versəm, mənə ənam verəcək. Verməsəm, heç zad olmayacaq, – dedi.

Kaknus dev:

– Əgər sən Huyrlukqadan ənam alacaqsan, bizim Huyrzaqçıran pərizadımız ondan kəm deyil, o da mənə verəcək! – dedi.

Xaşrak dev:

– Vaxtın varkən versən olmazmı? – dedi.

Kaknus dev bayaqkıdan betər qəzəbləndi. Onda Xaşrak dev:

– Verəcəksən, verməyəcəksən? – dedi.

Kaknus dev:

– Verən deyiləm, – dedi.

İki devin asimanda sözü çəp gəldi. Yaxa yaxaya, pəncə pəncəyə bir-birilə tutaşmağa başladılar. Hər ikisi bir-birini elə vururdular ki, gurultusu dəmirçi dükanındakı səs kimi asimana yayılırdı. Hər ikisi bihuş olub Həmranı o asimandan yerə saldılar.

Həmra:

– Ya su, ya saman, ya gücüm, ya qoraman⁶⁵, ya bir yum-
şaq yer olaydı! – dedi.

Yerə yetəndə pirləri çağırıb, Həzrət Əliyə müraciətlə bir
aydım söylədi:

Yoxdan bizi var eyləyən bir Allah,
Bu gün mənə mədət vermə günündür,
Məni bu arada qoyma sərgərdan,
Bu gün mənə mədət verən günündür.

Qüdrətin güclüdür, yaradan sübhan!
Məni bu arada qoyma sərgərdan!
Pəri devlərin padşahı Süleyman!
Bu gün mənə mədət verən günündür.

Hər kəsin atası ol Adəm Cəbi,
Ondan peyda oldu sayısız vəli,
Dördüncü asimanda ya Nuhi Nəbi,
Bu gün mənə mədət verən günündür.

Haqqın Tövrətini oxuyan Musa!
Dördüncü asimanda Həzrəti İsa!
Aşıqlər sərdarı Yusif-Züleyxa!
Bu gün mənə mədət verən günündür.

Xıdır İlyas, adın aləmə bəlli,
Kavus ilə Qiyas, yetişən vəli.
Həmranın piri sən ya Həzrət Əli!
Bu gün sənə mədət verən günündür.

⁶⁵ qoruyan bir şey

87. Ondan sonra Həzrət Əli bu qəzəli eşidib yetişdi. Yərə düşəndə tutub aldı. Alıb gətirib Huyrlukqanın köşkünün üstünə qoydu.

88. İndi xəbəri kimdən al? – Huyrlukqadan al.

Həmra niyə hələ də buraya gəlmədi? – deyib Huyrlukqa qəmli-qəmli hər yerə göz gəzdirdi. Köşkün üstündə bihuş olub daşa dönüb yatan Həmranı gördü. Varıb Həmranın başını götürüb dizinin üstünə qoydu və dərhal sehrbaz və münəccimləri çağırırdı.

– Həmraya nə olub, niyə belə yatır? – deyib Huyrlukqa soruşdu. Huyrlukqa Həmranının canına sağlıq diləyib bir beş kəlmə söz dedi:

89. Xəlayiqlər, təbib alıb gətirin,
Həmracana şəfa verin, canlarım!
Sehrbazlar, sehrinizi göstərin.
Gözəl yara şəfa verin, canlarım!

Münəccimlər kitab açıb baxıblar,
Mənim canım yar yolunda yaxıblar.
Mənim bağrımın başını sıxıblar,
Gözəl yara şəfa verin, canlarım!

Yaralı könlümü azad eyləsəm,
Yar yolunda canım bərbad eyləsəm,
Yaxa yırtıb dadi-bidad eyləsəm,
Həmracana şəfa verin, canlarım!

Huyrlukqa deyər, baxtım qaradır,
Ayrılıq dərindən bağrım yaradır.
İndi mənim canım çıxır, dardadır,
Həmracana şəfa verin, canlarım!

90. Huyrluqqa bu qəzəli tamam edəndən sonra sehrbazlar sehlərini işə saldılar, münəccimlər kitab açdılar.

Həmranın dərdinə dəva tapdılar, əvvəlkindən də yaxşı oldu. Həmra ilə Huyrluqqa köşmə dönüb oturdular. Bu söhbət burda qalsın.

XV. 91. İndi xəbəri kimdən al? – Devlərdən al. Xaşrak Huyrzaqpıranın Kaknus devini basıb, bir gözüünü çıxardıb, o da dayaq payını yeyib, sıyrılıb zorla qaçıb Huyrzaqpıranın yanına gəldi. Huyrzaqpıran xəbər aldı:

– Bu zor-sitəmi kimdən gördün? – dedi.

Onda da Kaknus dev özünə gələ bilməmişdi. Bir az düzələn dev:

– Mən sənin Huyrluqqa deyilən kiçik bacının Xaşrak devini ilə vuruşdum. Bir bəni-adam var. Onun üstündə vuruşdum. Hər şey yenə onun işidi, – dedi, – bu bəni-adəm Göy Bülbülü görüb. Darvazanın önünə çıxarıb, onun qafasına döyüb, Göy Bülbülü aparmaq istəyib. Mən onu alıb asımana qalxdım, ulduzun bəri yanıyla gətirirəm dedim, onu alıb çıxdım. İzimlə Xaşrak dev gəldi. O tayda sözümüz çəp gəldi, vuruşduq. O bəni-adəmi əlimizdən qaçırdıq. Yenə də etdi edəcəyini. Mən başqa zad bilmirəm, bu bəni-adəmin üzündən xeyli dayaq yeyib, əzilib bura gəldim, – deyib Kaknus dev anlatdı.

Huyrzaqpıran ona:

– Sən ona qəzəblənib durma, mən onun bəni-adəmini mehman etmək istədiyimi deyərəm. Onu mənə verər – ikimiz bacırıq, – dedi, – sonra boğazına çöküb bir çömçə qanını içərik! – dedi.

92. Ondan sonra Xuyzaqpıran Huyrluqqanın yanına bəni-adəmi istəməyə getdi. Pərizad şahanə geyimlərindən ən gözəlini geyib, taxa biləcəyi ən gözəl ziynətlərini taxdı. Huyrluqqanın qəbul otağına gəldi, girimmi, girməyimmi deyib dayandı. Huyrzaqpıran Huyrluqqanın qəbul otağına girib salam verdi, durdu. Huyrluqqa salamı aldı və:

– Nə xəbər var? Necə yaşayırsan? Nədən gəlmişən? Nə xidmət istəyirsən? – dedi.

Huyrzaqpıran:

– Mənim sənə bir xəbərim var. Sənin bir bəni-adəmin varmış, onu istəməyə gəlmişəm! – dedi.

Huyrlukqa:

– Onu istəyirsənsə, bir beş kəlmə söz de. Baxım, ona yaraşırımı, – dedi.

Huyrzaqpıran telli dütarını qoluna alıb ağ məmənin üzərinə qoyub bir qəzəl oxudu:

93. Başına dönərəm, Huyrlukqacan,
Bir gecəlik yarın versən, nə olar?
Canımı canına qurban eyləsəm,
Həmranı bir günlük versən, nə olar?

Yarını bir gecə mehman eyləsəm,
Bu şirin canımı qurban eyləsəm,
Təzə güllərimə bağban eyləsəm,
Həmranı bir gecə versən, nə olar?

Bir adam gətirdin bacın qəsdinə,
Qılınc alıb vursun mənim üstümə.
Yarını çıxarsam sinəm üstünə,
Bir gecəlik yarın versən, nə olar?

Sözünə dönəyim, Huyrlukqacan,
Fani aləmə baxasan, bipayan,
Bunu deyir sənə Huyrzaqpıran,
Həmranı bir gecə versən, nə olar?

94. Onda Huyrlukqa dedi:

– Bacı, bir-birimizin yarına nikah düşərmi? Belə şey olarmı? – dedi.

– Olar, – dedi, – aşıqı biqərar etmə. On gün ver! – dedi.

– İntizarda qoyma, beş gün ver, – dedi, – aşıqı biqərar etmə, bir gecə ver! – dedi.

Huyrlukqa oturub bacısının sözlərini düşündü. Bacısından utanıb:

– Bacı, əgər qazı böyük bacıdan sonra kiçiyə nikah düşər deyib, sənə rəvayət verərsə, mən onu bir illiyə sənə verərəm, sənə aydın olsun! – dedi.

Ondan sonra Huyrzaqpıran oturub düşündü:

– On dörd yaşından bəri bir qazı mənə aşıq olub. Bir gə-dər, soruşum görüm mənə rəvayət verərmimi? – dedi.

Huyrzaqpıran Huyrlukqaya:

– Bir rəvayət deyirsən sən? Mən sənə iki dəfə doqquz rəvayət gətirib verərəm, – dedi.

Huyrlukqa:

– Birini gətirib versən, gətir, o rəvayətini görəlim! – dedi.

Huyrzaqpıran:

– Qazı-işan⁶⁶, hardasan? – deyib, rəvayət almağa getdi.

XVI. 95. İndi xəbəri kimdən alağ? Qazı-işandan alağ. Qazı-işan məktəbxananın günəş çıxan tərəfində oturub kitab yazırdı. Kitab yazıb oturduğu yerdə bir başını qaldırdı. Qazı bir baxıb gördü ki, bir tərəfdən qızartı görünür. Bu gələn qaraltının nə olduğunu bilmək üçün yolun bir o tərəfinə bir bu tərəfinə keçdi. Yaxınlaşanda Huyrzaqpıran olduğunu qazı görüb tanıdı:

– Bu yekəbaş qızın yolu bizim üstümüzdən düşüb. Mən nə vaxtdan bəri ona aşıq olmuşam – dedi, – indi bu görkəmdə üstümə gələrsə, zəhri yarılarmı, bağı yarılarmı? Bu oturduğum yerə gəlincə çalmana tumar çekim, – dedi.

Başına geydi çalmanı, əyninə geydi əbanı, əlinə aynanı alıb çalmanı hansı tərəfə çevirsə, daha yaraşılıqlı olacağını bildi. Bu yana çevirib qoydu, o yana çevirib qoydu. Çalmanın enli tərəfini çevirib başına qoydu, ərz otağına gəlib oturdu.

⁶⁶ qazilərin başçısı

Huyrzaqpıran içəri girib bir tərəfdə dayandı və hörmətlə salam verdi. Qazı salamını aldı. Qazı üç dəfə qarşısında baş əydi, amma başı yerə dəyib sürüşdü. Qazı Huyrzaqpırana:

– Sən hara, bu yerlər hara, bundan əzəl bu tərəflərə gəlməzdin, bu tərəflərə gəlmirdin, nədən gəldin? Xəbərini ver! – dedi.

O da:

– Xəbəri ver, deyirsən, verim, – dedi.

Huyrzaqpıran qızıl dutarını alıb ağ məmənin üstünə qoyub qazıya dönüb bir qəzəl dedi:

96. Başına dönəyim, gül üzlü qazım!
Qazım, mənə nikah düşər, gəl di ver!
Sözün eşitməsəm, qalmaz qərarım,
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

Zati-adəm elindən biri gəlibdir,
Mənim əqli-xəyalımı alıbdır.
Qazım, səndən bir diləyim olubdur,
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

İrəm bağının yarısını verəyim,
Qunduz şəhərinin varını verəyim.
Xəzinəm var, onun zərin verəyim,
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

Əlinə qızıldan kasa verəyim,
Başına xas bir çalma verəyim.
Hər yanına otuz busə verəyim,
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

Altmış ağ at verəyim qızıl yəhərli,
Altmış qul verəyim belə kəmərlə.
Altmış kəniz verim qolu hünərli.
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

Huyrzaqpıran deyər hər şey bilənə,
Ayıb etmə, qazım, əldən gələnə.
Xəsis olma, qazım, dildən gələnə,
Qazım, mənə nikah düşər, gəl, di ver!

97. Qazı bu tərifi eşidəndə əlini ağzına tutub sevincək güldü. Onda Huyrzaqpıran:

– Qazım, sənə nəyə gülürsən? – dedi.

Qazı dedi:

– Böyük başını kiçik edib gəlib durmağına güldüm – dedi.

Qazı:

– Xidmətçilərin birini göndərüb sözünü deyə bilərdin. İyirmi rəvayət deyirsən de, otuz deyirsən, de, verməyəcəkmiydin? Heçəsini desən, vermərəmmi? – dedi.

Onda Huyrzaqpıran:

– Yaxşı olar ki, onları mənim özümə verəsən, – dedi.

– Onda kitabxanaya tərəf gedəlim, Huyrzaqpıranca! – dedi.

– Gedirsən, gedək, – dedi.

Onda qazı:

– “Qonaq – atadan irəlidir” deyərlər, sən öndən yürü, Huyrzaqpıran! – dedi.

98. Huyrzaqpıran öndən yürüməyə başladı. Qazı onun arxasından oturuşuna-duruşuna baxdı. Qazının kitabxanasına çatdılar. Bu qazının kitablarını araşdırmaya başladılar. Qazının otuz iki kitabı vardı. Otuz birini axtarıb qoydular.

– Qazı, sən bu qədər çox kitabdan rəvayət tapa bilmədin? – Huyrzaqpıran dedi.

Onda qazı dedi:

– O tərəfdə ata-babamdan qalan bir kitab vardır. Onu gətir! – dedi.

O həsir üzlüyün içərisində çırıq-sökük bir kitabı gətirib onun önünə qoydu. Qazı bu kitabın tozunu təmizləyib vərəqlə-

rini bir-bir axtarmağa başladı. Kağızların ortalarında birinin ucundan tutub, “Amin!” deyib fikrə getdi. Sonra Huyrzaqpıran:

– Qazım, niyə fikrə getdin? – dedi.

Qazı:

– Bayaqqı qəzəlin içində çay pulu deyilən bir şey vardı, ona görə fikrə getdim.

Onda Huyrzaqpıran:

– Vardı, – dedi.

Qazı dedi:

– Səhərdən sən vəd edirsən: at verəcəyəm, qızıl verəcəyəm, qul verəcəyəm, kəniz verəcəyəm, xəzinə verəcəyəm. İndi mən sənə oxuduğun mahnını oxuyacağam.

Qazı:

– Əlinə qızıl kisə verəcəyəm, başına ipək çalma verəyim. Bunun ardınca nə olacaq? – deyib Huyrzaqpırandan soruşdu.

– Ardı da buna oxşar şəkildədi... – deyə Huyrzaqpıran söylədi.

Onda qazı:

– Bu dediklərin eləməsən, bizdən rəvayət yoxdu, doğrudurmu? – dedi.

Onda Huyrzaqpıran:

– Qazım, yerinə yetirməsəm, olmaz. Hər yanağımdan otuz öpüş verəcəyimi də demişdim, – dedi.

Qazı:

– Yəni təsdiq edirsən! – dedi.

Qazı qah-qah çəkib sevinərək güldü. O:

– Sənə üç yerinə gözümlə düşübdü: iki gözün arasından bir maç, bir maç yenə verməli, hər bir yanağımdan bir maç-bir maç, buxağımdan həmçinin bir maç-bir maç. Bu dediklərimi verməsən, sənə rəvayət yox! – dedi.

Onda Huyrzaqpıran:

– Bu vaxtlar hardan desən, verərəm – dedi.

Huyrzaqpıran qol-boynunu açıb:

– Hardan alırsan, al... – deyib ayağa durdu.

99. Qazı ondan sonra ona verilən öpüşləri almaq istədi. Qazı – boynu qısıq, yanları batıq, beli qozbel, gözləri çuxura düşmüş, saqqalı eşşək saqqalı kimi çal.

– Qızım, əyil, əyil! – deyib, boynuna sarıldı.

Əl dəyməyən yanağında iri dişləri iz saldı – sorub, yeyib, içib, öldürənə qədər əl çəkmədi. Bu otuz dəfə, altmış dəfə durmadı, qızışıb getdi. Huyrzaqpıran:

– Huşu başından getdi ayılmaq vaxtı ayılmadı... – deyib onu çimdiklədi, saqqalından darddı, dodağını dişlədi. Yenə də ayılmadı. Qazının huşu başından gedib, halı dəyişib..... Qazının huşu gedib, qızıbdır. Huyrzaqpıran iki güclü əli ilə təkənla qazının yanlarından basıb itələdi, o da “hav!.. hav!..” deyib yerə düşdü.

– İndi ki, istədiyini aldın, rəvayət kağızın ver! – dedi.

Onda qazı dedi:

– Düşməni qorxudan çalma yerinə qoyulmalı, – dedi. Çalmanı açıb çalmanı yaxşıca doladılar. Çalmanın üzərinə təzə ağ zolaq da taxıb sarıdılar. Bu çalma araba təkərinə oxşadı. Qazı çalmanı başına qoyub eşiyə çıxmaq istədi. Qapıdan çıxmaq istəyəndə çalma böyük olduğundan qapıya sığmadı. Huyrzaqpıran bir əli ilə qazının saqqalının ucundan, bir əli ilə təpəsinə basdı. Onu çöməldib iməkləyə-iməkləyə qapının dışına çıxardı. İkisi qol-boyun sarılıra q yeriməyə başladılar. Yolun ortasında Huyrzaqpıran qazıya:

– Huyrlukqa məndən kiçikdir, amma irəli fikirli adamdır. İkimiz belə gedər olsaq, sənə mənim aramda bir şey olduğunu güman edər. Gəl, ikimiz ayrı-ayrı gedəlim! – dedi.

Ondan sonra qazı yanlarını basa-basa qaz kimi yeriməyə başladı.

100. Huyrzaqpıran Huyrlukqanın eşiğinin⁶⁷ yanına çıxıb getdi. Huyrlukqanın gözü Huyrzaqpıranın üzünə düşdü. Onun

⁶⁷ evinin

üzündə dişlərin izini gördü, üzündə cırmaq-cırmaq yeri qalmışdır.

– Ax, qarabəxt qazı! Gəlməsən, yaxşı olardı – deyib qalxıb gəlib oturdu. Onun ardınca qazı gəldi. Bir qədər aralı yerdə əyilib salam verib durdu. Salamını aldılar. Gəlib qapıdan girmək istədilər. Çalması çox böyük idi, qapıya ilişdi, durdu. Girmək istədi, girə bilmədi, girmək istədi, girə bilmədi. Səs-küylə girdi. Qazı gəlib oturdu. Huyrlukqa:

– Yalandan bir izin çıxaran adam tapıb, ikimizi də məlaləşdirir⁶⁸, – deyib, ona bir beş kəlmə söz oxudu:

101. Xəbər vergil, qazım, hardan gəlirsən?

Amma, qazım, düz cavabı mənə ver!

Düzgün sözlə, yoxsa yəqin ölərsən,

Amma, qazım, düz cavabı gətir, ver!

Xoş gəlibsən, qazım, bizim saraya,

Ağlın olsa, mayıl olma paraya⁶⁹.

Qanın dərman olar axan yaraya.

Amma, qazım, düz cavabı gətir, ver!

Hər kişinin böylə ağılı çaşarmı?

Ağılı çaşıb, öz həddini aşarmı?

Böyükdən kiçiyə nikah düşərmı?

Qazım, düz cavabı gətir, ver!

Tanrıyla məhşərdə mizan qurarlar,

Bu yazıq bəndəni oda atarlar.

Bu yazdıqlarını sənə sorarlar,

Qazım, mənə düz cavabı gətir, ver!

⁶⁸ kədərləndirir

⁶⁹ Rüşvət nəzərdə tutulur.

Huyrlukqa deyər, olar qıyamat,
Başında qalmasın bunca mələmət.
Yalan demək, asi olmaq nə hacət?
Qazım, mənə düz cavabı gətir, gəl!

102. Huyrlukqa bu sözləri deyəndən sonra qazı kələfin ucunu itirdi. Təpəsinə qədər əyildi, çalmanın ağırlığı boynuna iztirab verməyə başladı. Huyrlukqa qazıya:

– Qazı, indi əgər rəvayətin varsa, çıxarıb ver! – dedi.

Qazı səs eştməyən adam kimi oturub qalmışdı. Onda Huyrzaqpıran qazının böyründən dürtüb:

– Çıxar rəvayət kağızını indi! – deyib söylədi.

Qazı:

– Əlini çəkib dur, rəvayət kağızı var, amma çıxaran deyiləm! – dedi.

Onda Huyrzaqpıran:

– Nə üçün rəvayətini çıxarmayırsan? – dedi.

Onda qazı dedi:

– Mən bu kiçik bacının gözündən qorxuram, çıxaracaq deyiləm, – dedi.

Huyrzaqpıran:

– Qorxma, kiçik bacımın gözündən, çıxar, ver rəvayəti! – dedi.

Onda qazı:

– Bu biddövlətdən⁷⁰ qorxursan, ya qorxmursan? – dedi.

– Özüm qorxmuram! – dedi.

– Qorxmursansa, sən bu Huyrlukqanın qulağına əl dəyə bilərsənmi? – dedi.

– Bəli, dəyə biləlrəm! – deyib, barmağının isladıb gəldi. O həm qulağına əl dəyməyilə bir qovğa çıxdı.

Qazı öz-özünə:

⁷⁰ kasıb

– Sən burda qal, mənə bir xəbər gəldi. Qaçmağın vaxtı gəldi, – dedi.

Qazı iki dizini tutub ayağa qalxdı, sıçrayanda başmaqları ayağından düşdü. Qazı qaçmağa başladı.

103. İndi xəbəri Huyrzaqpırandan al. Huyrlukqanın qoltuğundan aralanıb qazını qovalamağa başladı. Ondan sonra qazı da qaçmağa başladı, ara azalmağa başladı. Qazı hər hoppananda “yeri qopararam” deyər.

Yolun ortalarında naçar oğlanın izinə çata bilmədi. Dalınca qovub yoruldu. Ağzı təlx olub, yufka yerləri bişib qaça bilməyib qaldı.

Qazı qaçıb öz eşiyinə girib, qapını bağlayıb oturmağa başladı. Bir müddət keçəndən sonra Huyrzaqpıran da izindən gəldi.

– Qazım, varmısan? – deyib dışarıdan qışqırdı.

– Bəli, burdayam! – deyib bu da qışqırdı.

– Əgər ordasansa, qapını aç, ikimiz gücümüzü birləşdirib oturaq. Birləşdirməsək, o (Huyrlukqa) gələrsə, ikimizi də öldürər. Mən Huyrlukqanın əlindən qaçıb gəldim... – dedi.

Onda qazı dedi:

– Qızım! Sən o tayda bir mehmanxana var, sən ora get də, otur, – dedi.

– Ey qazım, sənin özünlə oturacağam! – dedi.

– Sənin ləfzin soyuq⁷¹, mən neçə ildən bəri səni görmədim, indi də görən deyiləm, – dedi

Onda Huyrzaqpıran dedi:

– Qazım, tizfəhmlik eləmə, mən səninlə oturacağam! – dedi.

Onda qazı:

–Sözünü uzatma, yox olacaqsan, yoxsa olmayacaqsan? – dedi.

⁷¹ Soyuq danışırısan.

Ondan sonra qazının açmayacağını Huyrzaqpıran başa düşdü. Qapını açmayandan sonra qoç misalı geri çəkildi. Özü-nü yığışdırıb, gücünü toparlayıb meydanın başına getdi. Bütün gücü ilə qapıya təkən vurdu. Qazını qapının arxasından alıb yerə vurdu. Huyrzaqpıran eşikdən girib bir ayağını dışarıda qoyub bir ayağı içəridə dayandı.

– Qazım, indi incimisən? – deyib, bir beş kəlmə söz deyər oldu.

104. Əzəl nə vədələr verdin,
Gəl, cavabın vergil, qazı!
Axırda mənə nə etdin?
Gəl, cavabın vergil, qazı!

Əzəl mənim ilən oldun,
Neyçün boynuma qol saldın?
Məndən otuz öpüş aldın,
Al qanını vergil, qazı!

Səni alıb çəkib dara,
Edək səd para-para.
Yüzlərinə çəkib qara.
Tamaşalar görgil, qazı!

Bilib, etmədin işini,
Tapıb aldatdın kişini.
Valla, kəsərəm başını,
İmanını qoru, qazı!

Huyrzaqpıran diyər, nə qılsın,
Öyün üstünə yıxılsın.
Qızın mən tək aşiq olsun.
Onda qədrim bilgil, qazı!

105. Qazı Huyrzaqpırana:

– Mənim qızımı xəcalət edəcək nə iş görüm. Verilənləri aldın, elə deyilmi?– dedi.

– Almaq istəsəm, alaram. Sən aldıqlarını ver! – dedi.

– Ala bilirsən, al! – deyib, ortada oturdu.

Huyrzaqpıran xan qazının arxasına keçib ona mülayim yaxınlaşdı. Qazı qollarına, ayaqlarına onun toxunduğunu görüb ayı kimi büzüşdü.

Huyrzaqpıran xan cibindən almaz bıçağını çıxarıb qazının iki qulağını kəsdi, həm də onun dalınca burnunu kəsdi. Qazının alt dodağı sallanaraq durdu.

Huyrzaqpıran:

– Bizim dükanımıza gəlib, qəzəblənib, dodağını sallayıb gedən yoxdur, – deyib, kəsib alt dodağını özünə yedirtirdi.

Qazı sır-sıklım qaldı. Ondan sonra eşşəyə tərs mindirib yoldan çıxarıb qovaladı. Sonra Huyrzaqpıran öz evinə varıb orda qərar tapdı. Qursağını soyuq yerə dayayıb yatmağa başladı.

XVI.106 İndi söhbət bu yerdə dursun. İndi xəbəri kimdən al? Huyrlukqa ilə Həmradan al. İndi ikisi bihuş olup yatırdılar. Bir gecə yarı Həmra ah çəkib oyandı. Pərizad sordu:

– Sən, Həmracan, nəyə görə ah çəkdin?

Onda Həmra:

– Atam məni Göy Bülbül deyib göndərdi, üç ay da möhlət verdi. Üç ay möhləti də doldu, indi mənə Göy Bülbül quşu verib cavab versən, yurduma qayıdacam, – dedi.

Ondan sonra Göy Bülbül quşunu əlinə verdi. Həmranın yol azuqəsini tutdu. İkisi birlikdə qayıtmağa başladılar.

İki mənzil yol aşdılar. Ondan sonra Həmra dedi:

– Uzaq yola yoldaş olmaz, Huyrlukqacan, qal indi! – dedi.

Ondan sonra Huyrlukqaya öyrəşdiyi oğlandan ayrılmaq çətin gəldi, gözünə yaş doldu. Yenə bu yerdə Həmra ilə Huyrlukqa qarşılıqlı söz dedilər:

107. Huyrlukqa:

Burdan gidərmisiz Misir yurduna?
Həmra, səni bir allaha tapşırdım!
Allah saldı ayrılığın dərdinə,
Həmra, səni bir Allaha tapşırdım!

Həmra:

Məni getdi deyib məlul bulmagil,
Tez gələrəm, pərizadım, xoşca qal.
Təzə gül tək açılıban solmağıl,
Tez gələrəm, pərizadım, xoşca qal!

Huyrlukqa:

Gələrəm deyib ağıl-huşum alarsan,
Gedərəm deyib cana odlar salarsan.
Hələ indi getsən, haçan gələrsən?
Həmra, səni bir Allaha tapşırdım!

Həmra:

Məni getdi deyib olma sərgərdan,
Gözləyən baxışına canımdır qurban...
Beş gün aman olsa, təndə qərib can,
Tez gələrəm, pərizadım, xoşca qal!

Huyrlukqa:

Huyrlukqayam, cəfa ilə cəbrim var,
Haqq aşığıyam, yol üstündə qəbrim var,
Aman gəlsən, üç ayacan səbrim var,
Həmra, səni bir Allaha tapşırdım!

Həmra:

Həmra deyər, özgə qəza olmasa,
Əcəl yetib, ömür peymanım dolmasa,

Canım çıxıb, leşim çöldə qalmasa,
Tez gələrəm, pərizadım, xoşca qal!

108. Huyrlukqa halallaşıb evinə gəlib oturdu. İndi xəbəri kimdən al? – Həmradan al.

Həmra az yatıb çox yol getdi, neçə gün at çapdı, yol-yөрө keçdi. Uzun sözün qıssası yaxşıdı. Bir neçə gün at çapıb yol yorandan sonra dan üzünün işıqlı vaxtında Həmra dedi:

– Huyrlukqa mənim yarım, Göy Bülbül quş əlimdə atama xidmətimi bitirdim, – deyib, çöl-biyabanda öz xoşluğuna bir qəzəl oxudu:

109. Yaradandan bir diləgim var idi,
Tələb etdim, onu aldım əlimə.
Atam, elim, qardaşımdan ayrılıb,
Yardan başqa heç kim baxmaz halıma...

Məni getdi deyib arayır-larmı?
Gecələr dinməyən, intizar qalan.
Aman, salamatlıqla gələn,
Atam-anam, Gülcəmilə canıma!

Yar əlindən doqquz kasa mey içsəm,
Ömrümü sərf edib sərimdən keçsəm,
Sağ-salamat öz yurduma qovuşsam,
Seyr eyləsəm çöl-çəmənli gülümü.

Həmra deyər, sərim sevdaya salıb,
Şirin canım eşq yolunda kül olub.
Yar yolunda Göy Bülbülü alıb,
Haq-taala, göndər məni yoluma!

110. Həmra bu sözü tamamlayandan sonra yola rəvan olub getdi. Bir neçə gün at çapdı, yol getdi. Uzun sözün qıçası yaxşıdır. Gəlib o biri qardaşları ilə ayrıldıqları üç yol ayrıcına yetişdi. Qardaşları da əhd-vəfa edib hərə bir oxu yola taxıb gediblər. Gördü ki, qardaşlarının da oxu, öz oxu da orda durur.

– Bə, canım Allahım, qardaşlarım da gəlməyib... – dedi, – Qardaşlarımı tələb edib, tapıb alıb gəlməliyəm. Tapmasam, atam qəzəblənər, gec olmadan gedib axtarım – deyib getdi.

111. Bir neçə gün at çapıb yol yordu. Həmra az yatıb çox gedib bir neçə gündən sonra bir qalanın yanına vardı. Bu yurt⁷² o qədər gözəldi, heyran olub durdu. Oturmuşdu ki, yanına bir adam gəldi. Həmra oturdı, salam verib görüşdü. Ondan sonra Həmra bu adamdan sordu:

– Bu yurt nədi, bu kənd haradı. Kim bunun əyəsidi? Kimin yurdudu bu? – dedi.

O adam dedi:

– Bu yurt Şahi-Dekken padşahının yurdu, – dedi.

Onda Həmra:

– Onun köşkünə məni sal, – dedi.

Ondan sonra həmin adam Həmranı Şahi-Dekken padşahın köşkünə saldı. Rast küçə, tərs küçə Həmra yürüdü. Rast küçədən ərz vaxtı padşahın yanına varıb qulluğuna salam verib dayandı. Padşah salamı aldı:

– Yaxşı igit, ya aşuqsan, ya məşuqsan, ya padşahın oğlu şahzadəsən, sən ərzini bəyan et mana! – dedi.

Həmra qoluna dütar alıb, padşaha baxaraq ağalarını⁷³ sorub bir qəzəl oxumağa başladı. Qəzəlində gör nə deyir:

112. Qulaq asıb ərzim eşit padşahım,
Bəylər, iki qoç qardaşım gedibdir.

⁷² qalaça

⁷³ qardaşlarını

Altı aya çatdı ayrı günlərim,
Bəylər, iki qoç qardaşım gedibdir...

“Gedər-gəlməz” deyən yola mən vardım,
Pəri şahı ilə dövrənlər sürdüm.
İşim bitdi, Göy Bülbülü aldım,
Bəylər, iki qoç qardaşım gedibdir...

Nə səbəbdən baxtım olubdu qara,
Sinəmə çəkilən çarpazdı yara.
Xoca, seyit, axund, fağır-fuqara!
Bəylər, iki qoç qardaşım gedibdir...

Misirdi vatanım, haqqın quluyam,
Özüm cavan, xan yanında uluyam,
Adım Həmra, Xosrov şahın oğluyam,
Bəylər, iki qoç qardaşım gedibdir...

113. Həmra sözünü qurtarandan sonra padşah yasovullarına:

– Bu qalanın içində başqa yerin adamı varsa, mənim yanına gətirin! – dedi.

Yasovullar beş-on tanımadıqları adamları sürüyüb gətirdilər. Hamısını bir yerə yığdılar. Həmranı çağırdılar. Yığdıqları adamları Həmraya görkəzgilər və padşah:

– Bunların arasında sənin tanıdığın adamın varmı? – deyib sordu, – Əgər ağalarını tanısan, onları sana verəlim! – dedi.

Həmranın gözünün önündən onları ötürdülər, amma Həmra bunların heç birini tanımadı:

– Mənim sorduğum adamlarım burda yox, – dedi.

O:

– Sənin yurdun ancaq bumu, yoxsa sən başqa bir yurdun var? – dedi.

– Bizdən bu yanda yenə bir yurd var. Oranın bir qız padşahı var, – dedi.

Qız padşahı olan qalanı soruşub Həmra getməyə başladı. Bir neçə gün yol getdi. Uzun sözün qıçası yaxşıdı, bu qalaya da varıb yetişdi. Bu qalanın içinə girib rast köşə, tərs köşə yürüyüb qardaşlarını tapa bilmədi.

114. O gəzirdi ki, yolu kəlləpaz bazarının üstündən gəldi. Həmranın qardaşları kəlləpazın xidmətində gəzib dururdular. Sonra Həmra qardaşlarını tanıyıb onlara salam verdi. Qardaşları bunun salamını aldılarsa da, tanımadılar. Həmra inadından:

– Siz bu qalanın adamlarına bənzəməyirsiniz, özünüzün əsli-nəslinizi bəyan etsəniz inciməzsiniz? – dedi.

– Sən bizim əsli-nəslimizi sorursan, bizimlə quda olacaqsan? – deyib Həmranın qardaşları soruşdu.

Həmra dedi:

– Acda ağıl olmaz. Bular aclıqdan qurtarmalı, – dedi.

Bu kəlləpazın yanına gedib dörd-beş tənnə⁷⁴ verdi. Həmra bir tabaq plov aldı.

Bir tabaq naharı alıb gəlib qardaşları ilə nahar eləməyə başladı. Ondan sonra Həmranın sağ əlində bir xalı vardı, qardaşları o xalı görüb Həmranı tanıdılar.

Qardaşları dedi:

– Ey Həmracan, özünü tanıtmadın, bayaqdan bəri oynayıb durursan? – dedilər.

– Tülkünün yüz hiyləsi var, ən yaxşısı görünməzlik. Atını da, əşyalarını burax, bu yerdən qaçıb gedəyin! Bu qızın şərti adamı bitirər, qurtaran deyil, – deyib bildirdilər.

115. Onda Həmra dedi:

– Bu qızın şərtini mənə bir başa salın, – dedi.

– Bu qızın şərtini desək: özü bir pəhləvan qız. Güləşsən, yıxar, söhbət etsən də, yenər; bir baxımlı pişiyi var. Onun üstü-

⁷⁴ pul vahidi

nə çıraq yandırır, şatranc (güşt) oynayır. Biz at, yaraq-əsləhmizi şatrancda uduzduq. Gündə payımız qoyun dırnağı, bir qarın ac bir isti şorba axtarır gəzib dururuq, – dedilər.

Həmra qardaşlarına:

– Belə dövlətin dırnağını tutaram! – dedi.

Ondan sonra Həmra pişikli yandakı yerə gəldi.

– Onun üstündə çıraq yandıran olsa, mən də yandırım görün! – dedi.

Ondan sonra Həmra meydana çıxdı. Bir küncüt xırmanının yanında Həmra iki siçan tutdu və hər birini bir qoltuğuna bənd vurub qız padşahın yanına vardı.

116. Varıb darvazanı çaldı. Darvazanı açdılar. Gördü ki, bir nəhəng qız qarşısına çıxdı. Güləşmək üçün qız ortaya çıxdı. Həmra bu qızla güləşib onu yıxdı. Ondan sonra söhbətə başladılar. Söhbətdə də Həmra bunu yendi. Ondan sonra padşah pişiyini ortaya qoyub çırağı yandırır, üstündə şatranc oynamağa başladı. Oyunçu qız Həmranı “Küşt! Küşt!”⁷⁵ deyib alıb verər. Həmra oyunu uduzmağa başlayanda yanki qoltuğundakı siçanlardan birini qıza görkəzmədən çıxarıb qoydu. Pişik yandakı siçanı görəndə bığlarını və belindəki tükləri qabartdı, həyəcanlandı. O biri siçanın ayağına ip bağlamışdı, pişiyin yanına yetirdi çəkdi, yetirdi – çəkdi. Pişiyi cıratdı. Pişik ənsəsinin tüklərini qabartdı. Pişiyin çırağı bu yana sürüşdü. O vaxt Həmra padşah qızın qabarmış əmcəyindən tutdu, boynunu qucaqladı.

– Yaxşı igid, əlini çəkib dur! Mən səninlə oynayacaqdım, sən siçanla qoymadın... – dedi.

Onda Həmra:

– Qız, sözü uzatma, mən sən siçanını-zadı bilməyirəm!
– deyib, boynundan daha çox qucaqladı.

— Sən uzaqgörən adamsanmış. İndi ixtiyar sanibisən, özün bilərsən. Mən əzəl səni ağzının sarısı getməmiş oğlan demişdim, – dedi.

⁷⁵ “Şah! Şah!”

117. Ondan sonra qızı böyük qardaşı Zivərə nikah qıyıb verəsi oldular. Molla axtarmağa başladılar. Həmra dedi:

– Nikah lazım olsa, mən qıyaram! – dedi.

– Sən əlifba taxtası görübsənmi, sən oxumaq bilirmisən? – deyib qardaşları soruşdu.

Həmra:

– Mənim bu yana gedəndən bəri işim oxumaq olub, – dedi.

– Hara qədər oxuya bildin? – deyə sordular.

– Əbcəddən girib Xəvvasdan çıxdım... – dedi.

– Onda öylədirsə, nikah qıya bilirsənsə, qıy! – dedi.

Həmra padşah qızın əlini qardaşının əlinə verib, sonra nikah qıymağa başladı. Qardaşını belə evləndirdi.

– Bissimillah, besebəti-xamır... – dedi.

Bundan başqa, Şaqul deyilən bir qız vardı. Onu alıb qardaşı Xurşutı evləndirdi. Qardaşlarına toy edəndən sonra iki yana – qalanın içində o yan bu yana at çapdı.

Həmranın vaxtının xoş keçirməsinə qardaşları öz aralarında məsləhət edib:

– Bizə belə xəcalət verilərmə? Bu yerdə bunu edən öz yurduмуza çatanda atı ilə basıb öldürər. Bunu başqa yola ayırmalı, – dedilər.

XVIII. 118. Həmranı qardaşları bir gün yanına çağırdılar.

– Bu yurdu qırx mənzillik⁷⁶ çölü var. Evimizə qayıdalım. Atam oturub yolumuzu gözləyir, – dedilər.

Ondan sonra şeylərini yığıb, meşiklərinə⁷⁷ su doldurub getdilər. Getməyə başladılar. Bir çeçə gün at çapıb, yol yordular. Uzun sözün qısaı yaxşıdı, yolu yarı etdilər. Həmra karvanı saxlayıb ov ovladı, geyik qovaladı, quş ovlayıb vaxtını xoş keçirib gəzib yoruldu. Həmra gedəndən sonra onun qardaşları

⁷⁶ ölçü vahidi

⁷⁷ su qabları

Həmranın su qoyduğu qabları deşib suyu yerə axıtdılar. Meydanda ov ovlayıb ürəyi yanan Həmra gəldi. Həmra su qablarının hamısına baxdı, gördü ki, su yoxdu. Həmra qardaşlarına:

– Su yoxdu, mənə bir kasa su verin! – dedi.

Onda qardaşları:

– Sana su verib bu yolda özümüz susuz ölməliyikmi? – deyib iki tərəfdən Həmranın üstünə yeridilər.

Həmra yaman susamışdı, atdan axıb yıxıldı, qursağını soyuq yerə dayayıp yatdı.

– Durarsa, ikimizi də öldürər. Bizi öldürəncə bunu bu yerdə öldürəlim, – deyib qardaşları Həmranın boğazına bıçaq qoydular.

Qardaşlarının öldürəcəyini bilib, qardaşlarına yalvarıb bir söz deməyə başladı:

Ağalar⁷⁸ ağası, zalım ağalar,
Öldürüb batmayın nəhaq qanıma.
Üçümüz də bir atanın balası
Öldürüb batmayın nəhaq qanıma.

Aşiq olanların qərarı olmaz,
Qardaşın qardaşa zərəri olmaz.
Çöl yerdə öləninin məzarı olmaz,
Öldürüb batmayın nəhaq qanıma.

Hər səhərlər fəryad edib allaha,
Ölüm bərabərdir şaha, gədaya.
Bir sirrim var, deməmişəm anama,
Öldürüb batmayın nəhaq qanıma.

Həmra deyər, ayrı düşdüm elimdən,
Biçarəyəm, heç iş gəlməz əlimdən.

⁷⁸ Qardaşlarını nəzərdə tutur.

Göy Bülbül quşun aldın əlimdən,
Öldürüb batmayın nahaq qanıma.

120. Həmra sözünü qurtarandan sonra bıçağı bərk-bərk basıb boğazına batırmaq istədilər. Xuda tərəfindən Göy Bülbülə dil verildi.

Göy Bülbül Həmranın qardaşlarına dedi:

– Məni də yerimdən qovzayıb bu yerlərə gətirən budu. Bunu öldürməyin, iki gözün ovub mana verin, mən də udum, içimi soyudum! – dedi.

Öldürmədilər də gözü quşun önünə buraxdılar. Quş udur kimi göstərib oğrun-oğrun hər gözü bir qanadının altında bənd edib gizlədərək oturdu. Bundan sonra Həmranın ayağına ip taxıb atın ayağına bağladılar və sürüdülər. Bu gedişlərində önlərinə bir quyu çıxdı. Gətirib ipləri çözüb qardaşları onu ora itələdilər.

Bu quyunun içində ilan-çayan, böcək-möcək məskən salmışdı. Xuda tərəfindən quyunun içində bu böcəklərin üstünə daş bir taxtı-rəvan peyda oldu. Həmra onun üzərinə düşdü. Zərbədən Həmra özündən gedib bir müddət yatdı. Özünə gəlib quyunun ağzına göz gəzdirib quyunun içində bir beş kəlmə söz deməyə başladı:

121. Burdan gedər olsaz, zalım qardaşlar,
Hər gördüyünüz bəyan edin siz.
Həmra yalnız qaldı quyu içində,
Ölməyi yox, salamatdı, deyin siz.

Bir yaman sevdaya düşübdü başı,
Gözün oyub quyuya saldı qardaşı.
Zəhərdir yediyi, zəqqundur aşı,
“Yoldaşdır ilan-çayan” deyin siz.

Biçarə hümməti – Quran bağlayan,
Həsəratından sinəsini dağlayan,

Gələr deyib yola baxıb ağlayan,
Şah Xosrov atama salam deyin siz.

Doqquz ay, doqquz saat gəzdirən,
Fəryad qılıb muradına yetirən,
Səhər durub su yerinə süd verən,
Mehriban anama salam deyin siz.

Ürəyimdən getməz hərgiz bu dağım,
Vaxtına yetmədən söndü çırağım.
Bir ağacda belə bitən budağım,
Gülcəmilə bacıma salam deyin siz!

Hicr oduna yandı oğlun biləsən,
Əlacım yox, əldən getdi dirəyi.
Axır vaxtda Həmra qulun diləyi,
Tanrıdan diləyi iman deyin siz.

122. Qardaşları:

– Bu hələ də ölməyib, – deyib quyuya daş atmağa başladılar.

Daş vurub atandan sonra Həmranın qardaşları qışqırmağa başladılar:

– Biz yanlışlıq etdik. Sən səsini çıxar, biz səni alıb atamızı yanına gedək! – dedilər.

Həmra bu söhbətə inanmadı:

– Bunlardan əzəl nə yaxşılıq gördüm? – dedi.

Həmranın səsi çıxmayınca:

– Hə, ölməzsən ha! – deyib qayıdıb getdilər.

Bir mənzil yol yeridilər. Göy Bülbül quşu əllərində idi, Həmranın qardaşları məsləhət elədilər.

– Bu Həmranın atını alıb öldürsək, atamız inanar. Başqa bir zad edib atı aparsaq, inanmaz!” – deyib, atı öldürüb, üstünə daş yığıb yürüməyə başladılar.

XIX. 123. “Gethaget, sürhasür”, – deyib, oğulları Xosrov şahın yanına varıb yetişdilər. Oğulları Xosrov padşaha salam verib durdular. Atası salamını aldı:

– Zivər, Xurşit! Hanı mənim Həmra oğlum, onu netdiniz?” – deyib sordı.

Onda onlar:

– Həmranı da göndərdinmi? Bizim həlak olub getməyimiz bəs etmədimi? – atasını qınamağa başladılar.

Ondan sonra atalarına tərəf qanrılıb yaxalarını yırtmağa başladılar:

– Nəyə görə ağzının sarısı getməyən oğlanı göndərdin? – deyib, onu azarlamağa, yamanlamağa başlayıb ağlaşmaya oturdular.

124. Ondan sonra Xosrov padşah:

– Bu quş nəyimə gerek, onun izində mənim Həmra oğlum yox olub getdi!.. Mən Həmrəsiz quşu neynirəm! – deyərək, xəncər alıb quşu öldürmək istədi.

Xuda tərəfindən Göy Bülbül quşuna dil-zəban verildi. Padşaha Göy Bülbül:

– Mən, padşahda qırx kişinin ağılı olar, deyə eşidərdim. Amma səndə bir düz-əməlli adamın ağılı yox imiş! – dedi, – Həmra oğlundan mən xəbər verərəm. Yurdunda çalan, çağırən, sazanda varsa, yığ, ondan xəbər verim, – dedi.

Yurdda nə qədər sazanda varsa, hamısını padşah bir yerə yığdı. Sazandalar bir yerə yığılıb, otuz iki sazı bir kökə düzdülər. Quş sazların ortasında yer tutub yatır. Durub çırınıb quş bir silkindi. Xosrov padşaha tərəf dönərək Göy Bülbül Həmradan bir xəbər dedi, görək nə dedi:

125. Qulaq asıb arzum eşit, padşahım!

Ağıl-huşun qərarından ayrıldın...

Allah saldı ayrılığın dərini,

Gülüstanı gülzarından ayrıldın...

Qəhbə fələk çarxını kəc qurandır,
Düşmanlar Həmraya məclis qurandır,
İndi bildin səni xuda vurandır,
Alıcı quş, şikarından ayrıldın...

İrəmin bağından məni gətirdi,
Yarlığımı⁷⁹ pərizaddan ötürdü.
İki qardaşın kəlləpəzdən qurtardı,
Yurd yiyəsi hünkarından ayrıldın...

Nəsimi tək dərisin nahaq soydular,
Sənin oğlunun iki gözün oydular.
İki qardaşı bir quyuya qoydular,
Dağ yıxıldı, çinarında ayrıldın...

Göy Bülbül deyər, quşun sarpası⁸⁰,
Pərizad olar zati-adəmin sevdası.
Adamın balası – quzunun körpəsi,
Körpə quzu qoçlarından ayrıldın...

126.Göy Bülbül sözünü qurtarandan sonra:

– Bax-bax, sənin dilinə dönüm! – deyib, Xosrov arxasını sığalladı.

Xosrov padşahın carçıları çar çəkməyə başladılar:

– Xosrov padşahın şikarı var. Qalan bir zat olmamalı, hamı yığılmalı! – deyib yeddi yaşdan yetmiş yaşa qədər bir adam qalmadı, yığdılar.

Ordunun ardını önünü yığıb Həmranın qardaşlarını çağırırdı. Padşah oğlanlarına:

– Həmranı harda qoydunuz, tapın! Tapmasanız, dərinizə saman təpərəm! – dedi.

⁷⁹ hakimiyyəti

⁸⁰ ləyaqətli

Bütün xalq onun izinə düşdü. Xəmrinin qardaşları dedi:
– Bir bölük yeyib-içib oturan bidövlət adam. Bir susuz səhraya buraxsaq, bunların hamısı qırılar, – deyib adamları çölə tərəf aparmağa başladılar.

Göy Bülbül quş bunu anladı. O Xosrov padşaha:
– Əzəl oğlundan ayırdı, indi aləmi çölə töküb hamısını susuz qırar! – dedi.

Bu sözə padşah inandı.

127. Padşah hamını bir yerə yığdı:

– Bunlar bu adamları alıb qırdırmağa aparır.

İki yabıya ağac dayaqqlar yüklədi. Xosrov padşah dedi:

– İki yabıya dayaq yükləyəndən sonra Göy Bülbülü uçurun, – dedi.

Göy Bülbül quşunu uçurdular:

– Bu Həmrinin qardaşlarını vura-vura aparın, nə öldürün, nə güldürün! Onların atının izinə düşüb gedin! – deyib Xosrov padşah tapşırırdı.

Quş canını alıb bu təpədən o təpəyə yolu əlinə alıb uçub getdi. Aləm izinə düşüb getdi. Bir neçə gün yol yorub Həmrinin salındığı quyuya çatıb yetişdilər. Göy Bülbül quşu oturdu. Xosrov padşah Göy Bülbül quşuna:

– Mənim Həmrə oğlum bu quyudamı? – deyib sordu.

Göy Bülbül quş:

– Bu yerdə, bu quyu onun salındığı quyu! – dedi.

Sonra Xosrov padşah quyunun ağzında gözləyib oğlunu yada salıb bir qəzəl dedi:

XX. 128. Durmadan səhərlər fəryad etsəm,

Taparammı, balam, səni?

Yaxa yırtıb ah-zar etsəm,

Taparammı, balam, səni?

İbrahim tək oda girsəm,
İsmayıl tək qurban olsam,
Davut kimi qırx oğul versəm,
Taparammı, balam, səni?

Daşqın dərya tək qaynasam,
Mansur tək darda asılısam,
Kaknus⁸¹ kimin od çeynəsəm,
Taparammı, balam, səni?

Varsan-yoxsan, oldu güman,
Mənə çatdı axır zaman.
Tərk eyləsəm bu xanıman,
Taparammı, balam, səni?

Adım Xosrov, oldum qərib,
Qaldım qəminlə saralıb,
Yaxın uzağı axtarıb,
Taparammı, balam, səni?

129. Padşah bu qəzəli qurtarıb:

– Həmradan bir söz, bir cavab gələrmə? – deyib, səssizcə dayandı.

Amma cavab gəlmədi.

– Qardaşlarım atamın səsilə danışmır görəsən? – Həmra-
nın ağlına gəldi.

İndi xəbarı kimdən al – anası Mehribandan. O:

– Mən də varıb quyunun ağzına gedib bir aydım oxuyum,
görüm, varmı və ya yoxmu? – dedi.

Ondan sonra bu yerdə quyunun ağzından baxıb beş kəlmə
söz deməyə başladı:

⁸¹ Dimdiyində yüzlərcə dəşik olan və rüzgarla hər biri ayrı musiqi
səsləndirən mifik bir quş

130. Dağlar ahımdan dumandır,
Balam, səndən ayrılalı!
Sübhi-şam işim fəğandır,
Balam, səndən ayrılalı!

Bu vətən nə vətən oldu,
Dövrən bizdən ötər oldu.
Gen donum da kəfən oldu,
Balam, səndən ayrılalı!

Bu dərdlər kiçik dərd oldu,
Yandı yürəyim kül oldu.
Gözüm yolunda dörd oldu,
Balam, səndən ayrılalı!

Uca dağım alçaq oldu,
Bu gün canıma qəsd oldu.
Görər gözüm görməz oldu,
Balam, səndən ayrılalı!

Mehribandır mənim adım,
Allaha yetişməz dadım.
Ürəyimdə çoxdur odum,
Balam, səndən ayrılalı!

131. Anası bu qəzəli tamamlayandan sonra qulaq asdılar.
Amma Həmradan heç səs gəlmədi. Həmranın ağına:

– Qardaşlarımdan biri anam deyib məni aldadacaqmı? –
deyə fikir gəldi.

Sonra quyunun ağzına Gülcəmilə gəldi. Bu da quyunun
ağzında gözləyib bir beş kəlmə söz deyər oldu:

132.Həs-rətindən bütün canım oda yaxaram, qardaşım!
“Gəlmədi”, – deyib, dörd bir yana baxaram, qardaşım!
Hər gün yad eyləyib səni, evdən çıxaram, qardaşım!
Hicr oduna mən özümü yandıraram, qardaşım!
İstəsəm, indi səni hardan taparam, qardaşım?

Fani dünyanın ləzzətin bilmədən getdin, vadarıq⁸²!
Bir gəlib heç məndən xəbər almadan ötdün, vadarıq!
İki zalımın əlindən gülmədən ötdün, vadarıq!

.....
İstəsəm, indi səni hardam taparam, qardaşım?

Həs-rətində qaldı atan, zarı-sərgərdan olub,
Yaş töküb anan iki gözü gıryan olub,
Yarı-dostun eşidib, vəsfində bağı qan olub,
Ol səbəbdən koram mən, xatırım viran olub,
İstəsəm, indi səni hardan taparam, qardaşım!

Vermədi qəhbə fələk adamın işinə rəvan,
Özü burda, qaldı orda malı-mülk, təxti-tac,
Neyçin quyu içində yatdın, ey nazik məzac!

.....
İstəsəm, indi səni hardan taparam, qardaşım?

Gülşəni bağı İrəmdə bir gülü-rəna idi,
İki zalımın əlində bir gülü-ziba idi.

.....
Gülcəmilə razı qaldı gövhəri-iman idi,
İstəsəm, indi səni hardan taparam, qardaşım?

133. Gülcəmilə bu qəzəli tamamlayandan sonra durub qu-
laq asdılar. Amma səs-səda çıxmadı. “Qardaşlarımdır...” – de-

⁸² qəmgin, qüssəli

yib Həmra onlardan qorxdı. Sonra Xosrov padşah yenə quyunun ağzına gəldi, bir beş kəlmə söz deyər oldu:

134. Sən gedəli qalmaz səbrü-qərarım,
Başıma düşmüş qəm-qüssənin dumanı.
Sənsən mənim könlü xoşum, gülzarım,
Səni görsə, qəmgin könlüm şadlanır.

Üç ay oldu mənim könül xoşum yox,
Ağlamaqdan başqa heç bir işim yox...
Qulaq assam, quyu içində səsin yox,
Var-yoxluğun saldı məni gümana.

Qəza oxu cana gəlib dəyibdir.
Bu möhnəti xuda mənə veribdir.
Ayrılıq hicranı belim əyibdir,
Fəraqınla yaxdı məni zamana.

Xosrov deyər, bu günləri görüncə,
Fərzənd dağı getməz məndən ölüncə,
Gül üzlü Həmradan cüda düşüncə,
Razıyam, lap bu gün vədəm dola.

135. Xosrov padşah bu qəzəli oxuyub qurtardı. Sonra qu-laq asdılar, yerdən-göydən səs çıxdı, Həmradan səs-səda çıxmadı. O: “Yenə biri gəlib atam kimi danışır...” – deyib fikir etdi. Sonra anası Mehriban quyunun başına gəlib bir qəzəl dedi:

136. Ordasanmı, bu quyu içində qalmağa məcbur olan balam?
El-xalqdan, qohum qardaşdan cüda qalan balam!

Anan-atan zar edibən gəlmiş sənin yanına,
Gözlərindən yaş yerinə qara qan axan balam!

Ögey qardaşın qəsd eyləyibdir canına,
İki zalımın əlindən mübtəla qalan balam!

Zar edibdir Mehribanın ürəyinin qüvvəti,
Dad edərəm, quyu içində varmısan, Həmra balam?

137. Anası bu sözü qurtarandan sonra, yer-göydən səda çıxdı, Həmradan səda çıxmadı. Ondan sonra Gülcəmilə: “Doğmam ölən yerdə mən də ölsəm, nə olar!” – deyib özünü quyuya atmaq istədi. Ol vəqtdə adamlar paltarından yapışib tutdular. Ondan sonra Gülcəmilə bacısı bağrında daş, gözündə yaş saçını sallayıb ağlaya-ağlaya bir beş kəlmə söz deyər oldu:

138. İki ağam⁸³ deyib güman eyləmə,
Həmra ağam, şirin canım, varmısan?
Yaxdı ruzigarım, zindan eyləmə,
Mən baxtıqarayam, Həmra, varmısan?

Sənsiz gülüm soldu, yandı cahanda,
Ölü-diriliyin mənə gümanda,
Yalnız halın neçin keçdi zindanda,
Mən baxtıqarayam, Həmra, varmısan?

Məqsəd-muradını xuda verməyən,
Bu dünyada beş gün üzü gülməyən,
Cəfa çəkib, səfasını görməyən,
Həmra ağam, şirin canım, varmısan?

Gülcəmilə diyər, canım, qardaşım,
Fəraqından axar oldu göz yaşım...
Yalnız halın neyçin keçdi, sırdaşım?
Həmra ağam, şirin canım, varmısan?

⁸³ Qardaşlarını nəzərdə tutur.

139. Amma Gülcəmilə bu qəzəli qurtardı. Gülcəmilənin gözündən axan yaş Həmranın gözünə sel kimi düşməyə başladı. Həmra dedi:

– Mənim ata-anamın, yar-dostlarımla gəlməsi çin oldu. Bunlar mənim qardaşlarım olsaydı, göz yaşı tökməzdə, – dedi.

Həmra:

–Mən həm də bardağımı doldurayım, – dedi.

Həmra yatdığı yerdə dilindən bir qəzəl deməyə başladı:

140. Kimdir mənim yenə dərdim qaldıran,
Mənim neyçin böylə qarındaşım var?
Kəsib-kəsib ciyər-bağrım duzlayan,
Mənim neyçin böylə qarındaşım var?

Bir hümmət istərəm Əli qəbrindən,
Könlüm qərar tutmaz mənim səbrimdən,
Ana ayrı – ögey qardaş cəbrindən,
Hicranından köz-köz içim-dışım var.

Varlı olum desəm, varım olmasa,
Bəy olayım desəm, elim olmasa,
Yalandan da görən gözüm olmasa,
İndi mənim adamlarla nə işim var?

Həmra deyər, tanrı versin imanım,
Qaranlıq bir quyu oldu məkanım.
Yılan-çayan oldu mənim həmdədim,
Haqqın dərğahında könül xoşum var.

141. Həmra bu qəzəli oxuyandan sonra onu eşitdilər. “Həmra burdadır! Həmra burda!” – dedilər. Həmranın səsinə eşidib hamı sevindi, şadlıq etdilər, qucaqlaşdılar. Anlı⁸⁴ adam-

⁸⁴ igid

lardan quyuya salladılar, Həmranı çəkib çıxardılar, meydana çıxıb, yarananın havası onu vurdu və halsızlıqdan özündən getdi. Bir müddət yatıb özünə gəldi. Gülcəmiləni yanına çağırdı:

– Bir az od yandır! – dedi.

Od yandırıb yumruq boyda közü Həmranın yanına gətir-dilər.

XXI 142. İndi xəbəri Həmradan al. İrəm bağında pəri-zadın yanına varanda, pərizad saçının dəstəsindən bir xışmasını ona vermişdi. “Hər haçan başına iş gəlsə, mən yanında ola bi-lim”, – demişdi. Onu alıb od yanına gəlib onu odla alışırdı. Bu da İrəm bağında Şəhruh qızı Huyrlukqaya yetişdi. Huyrlukqa dedi: “Həmranın başına yolda-rizdə bir iş gəlib”, – deyib devlə-rin hamısını yola rəvan etdi, qırx kəniz də onların belinə mindi, pərinin qüdrətilə uçmağa başladılar. Uzun sözün qıssası yaxşıdı, gəlib el-ələmin yaxınlığına qondular.

143. İndi xəbəri kimdən al? – Həmradan al. Həmra Gül-cəmilədən sordu:

– Ətrafımızda bir qəribə zat var?

Onda Gülcəmilə:

– Ətrafımızda göyərçinə oxşar qırx zat gəlib qondu, – dedi.

– Onda mənim ətrafımda meydan açın! – dedi.

Ondan sonra Həmranın ətrafında meydan açdılar.

İndi xəbəri pərizaddan al.

– Bu mərəkə nədi? Həmra məni köməyə çağırırdı desəm, ya toyuna çağırırdı! – dedi, – Bu şəkildə varsam, zəhri yarılarmı, ürəyi yarılarmı? – deyib şahanə geyimlərini geyib Həmranın ya-nına uğradı.

Həmra pərizad üçün bir beş kəlmə söz deməyə başladı:

144. Ağır günlər gəldi başa,

Gələr olsan, yar, gəl indi!

Rəhm eyləyin gözdə yaşa,

Gələr olsan, yar, gəl indi!

Sənsiz çəkər oldum möhnət,
Başımda qopdu qiyamət.
Hələ bir müddət qənimət⁸⁵,
Gələr olsan, yar, gəl indi!

Odlar yaxırlar canıma,
Qulaq versən əfqanıma.
Mürüvvət et, gəl yanıma,
Gələr olsan, yar, gəl indi!

Həmra deyər, umdum səndən,
Şirin canım çıxdı təndən.
Əgər əl üzməsən məndən,
Gələr olsan, yar, gəl indi!

145. Həmra bunu deyəndən sonra pərizadlar gəlib çatdılar. Gördülər ki, Həmranın iki gözü yoxdu, olmazın məşəqqətlər çəkibdir. Həmranın taqəti yoxdu. Həmranın başını pərizad gəlib dizinin üstünə aldı:

– Həmra, dostum, sənə nə oldu? – deyib pərizad bir qəzəl söyləməyə başladı:

146. Söylə, dostum, nə iş gəldi başına?
Dönüm sənə qara nərgiz gözüne!
Köç-külfət yetdi sənə səsinə,
Dönüm sənə qara nərgiz gözüne!

Kişinin qardaşı belə olarmı?
Basıb qardaşının gözün oyarmı?
Özünün ağasın⁸⁶ quyuya salarmı?
Dönüm sənə qara nərgiz gözüne!

⁸⁵ Bu müddət də qənimətdir.

⁸⁶ Qardaş mənasındadır.

Bu nə qayğı, bu nə həsrət, canlarım?
Bu nə qayğı, bu nə külfət, canlarım?
Yaxşılığa yamanlıqdır canlarım,
Dönüm sənin qara nərgiz gözüne!

Huyrlukqa deyər, yandım oduna,
Yanıb külə döndüm yarın dərdinə,
Dostlar qalıb düşmən getsin yurduna,
Dönüm sənin qara nərgiz gözüne!

147. Huyrlukqa sözünü tamam etdi. İndi xəbəri kimdən al? – Həmradan al. “El-xalqım, pərizad yarım gələr olsa, onların hal-əhvalını sorayım”, – deyib bir qəzəl söyləməyə başladı:

Misir ellərindən gələn canlarım,
Xəbər verin, ellərimiz amandamı?
Kölgəsindən gün düşməyən bağlarım,
Təzə-tər açılan güllər amandamı?

Bina vardır, alması var, narı var,
Biləmmədim taleyimin qarası var,
Hər kimin özünə münasib yarı var,
Yardan ayrı düşən yollar amandamı?

Heç fayda görmədim tanış-bilişdən,
Yaman əzab gördüm doğma qardaşdan,
Altısı yazdandır, altısı qışdan,
On iki ayla gələn illər amandamı?

Qanadım yox qayıb-qayıb uçmağa,
Əlacım yox quyudan çıxıb qaçmağa.
Həmra deyər sərməst olub qucmağa
Huyrlukqacan, incə bel amandamı?

XXII 148. Huyrlukqa Həmra sözünü qurtarandan sonra:

– Rəmmallar rəml atın! Münəccimlər, kitab açın! Hey, Həmranın dərdinə dəva varmı? – dedi.

Rəmmallar rəml atdılar. Münəccimlər kitab açdılar. Huyrlukqanın bir qoca rəmmalı:

– Əgər əm⁸⁷ olsa, öz yurdunun zadı əm olacaq. – dedi, – İrəm bağına varsan, bir ağ gül, bir qızıl gül götürsən, Abi-zəmzəm çeşməsindən bir kasa su götürsən, əgər gözü tapılsa, yerinə qoyulsa, bu Abi-zəmzəm suyunda Həmranın gözünü yusan və güllər ilə sarısan, bəlkə, yaxşı olar işarəsi var, – dedi.

Bu yerdə Huyrlukqa dərindən bir “Ah!” çəkdi. Bu vaxtda Xaşrak dev hazır olub yanına gəldi.

Pərizad:

– Xaşrak dev, İrəm bağına var, bir ağ, bir qızıl gül gətir və Abi-zəmzəm suyundan da bir kasa su gətir tez! – dedi.

Pərinin qüdrətilə bir saat olanı yarım saatda deyib getdi.

Ondan sonra Həmranın gözü gərək oldu. Bu yerdə Göy Bülbül Həmranın yanına gəlib, möhkəm silkindi, hər qanadının altından bir gözü qaçdı. Həmranın gözünü alıb Abi-zəmzəm suyu ilə yuyub yerinə qoydular. İrəm bağından gələn gül ilə bağlayıb, Həmranın gözünün ortasından bağladılar. İndi Huyrlukqa Həmranın gözünü deyib, fələyə şikayət edib bir beş kəlmə söz deyər oldu. Ətrafdakılar da “Amin” dedilər. Huyrlukqa əlinə dütarı alıb ağ məmənin üstünə qoyub bir söz deyər oldu:

149. Qadir Allah, rəhm eyləgil halına,
(...) adı rəhman rəhim haqqı üçün.
İstədiyi diləyi vergil quluna,
Yeddi qat yer, yeddi asiman haqqı üçün.

⁸⁷ dərman

Qara eylə düşmanların üzünü.
Qəbul etgil şikəstələr sözünü.
Qurbanınam, açgil yarın gözüünü!
Peyğəmbərə çatan Quran haqqı üçün.

İncili oxudu Həzrəti İsa,
Tövrəti xətm etdi (kəlimə) Musa,
Xudanın aslanı Əli Mürtəza,
Bağrı büryan Fatmanın haqqı üçün.

Huyrlukqa deyər, budur gərəyim,
Hicran dağı kimi yaxdı ürəyim,
Həmranın gözləri – mənim diləyim,
Can verib bağrı yananın haqqı üçün.

150. Sonra Həmranın gözüünü açıb gördülər – tam pakizə olub, anadan doğulmuş kimi Həmranın gözləri açılıb. Bu bəndələrin diləyi qəbul oldu. El-camaat buna şadlanıb sevindilər.

151. İndi xəbəri kimdən al? – Xosrov padşahdan al. Xosrov padşah Həmranın yanına gəldi:

– El-xalq ilə görüş, xuda səni bizə yenidən verdi, görüş! – dedi.

Həmra:

– Mən buların hansı ilə görüşüm? Onda saz ilə görüşüm!
– deyib adamların arasında durub tamdıranı əlinə alıb saz ilə görüşməyə başladı və bir qəzəl dedi:

152. Ey bəndələr, müsəlmanlar,
Gəlin, bəylər, görüşəlim!
Bizi deyib gələn çanlar,
Gəlin, bəylər, görüşəlim!

Gülün üzündə yaralar,
Bülbül der, bağrım paralar,
Müxənnəs üzü qaralar, –
Gəl, ağalar, görüşəlim!

Bülbül çəkər ahı-zarı,
Güldən ayrı olmaz yarı.
Xoca, seyyid, ulu, qarı,
Gəl, ağalar, görüşəlim!

Atam-anam, mehribanım,
Qüvvətim, ruhi-rəvanım,
Gülcəmilə, şirin canım,
Gəlin, canlar, görüşəlim!

Həmra deyər, haqdır işim,
Nə sövdaya düşdü başım.
İki dünyada yoldaşım –
Huyrlukqacan, görüşəlim!

XXIII. 153 Həmra sözünü tamam etdi. Xəbəri kimdən al? – Xosrov padşahdan al.

– Həmracan! Sən anadan yenidən doğulmuş kimisən. El-xalqın yanına varıb toy-tamaşa edəlim. Sən bu pərizad yarınla bu qonaqlığa gələrmisən, gəlməzmisən? – deyib sordu, – Mən bu səfər ikinizin həm toyunu edərəm, sən onu da alıb apararsan, – dedi.

Həmra:

– Bəli, gələrəm, var da, toyunu elə! – dedi.

Xosrov padşah yurduna gəlip qırx gecə-gündüz toy etdi. At çapdırdı, “altın-qabak”⁸⁸ oynatdırdı, nə lazımsa, toyda etdir-di.

154. Həmra ilə Huyrlukqa filan gün, filan saat yatdılar. Pərizad dedi:

– Səni xuda mənə yenidən verdi, indi rüsxət versən, yur-duma qayıdacağam, – dedi.

Onda Həmra:

– Sənə bir beş kəlmə söz deyim, ya sənin yurduna, ya bi-zim yurduna gedərik!

Huyrlukqa:

– De, onu eşidək, – dedi.

Həmra:

155. Yürü, gedək bizim elə, pərizad,

İkimizə bu cür zaman tapılmaz!

Eyş-işrət ilə dövrən sürəlim,

İkimizə bu cür zaman tapılmaz!

Qafil olma, əsər ayrılıq yeli,

Qaçırma nöbətin əlindən, vəli,

Öz yerində qaldı İrəmin güli,

İkimizə güli-reyhan tapılmaz.

Bu dünyada beş gün oyanan qalar,

Tanrı hər kimsəni bir yerə salar,

Verən amanından canını alar,

Şükür edəlim, indi bu çan tapılmaz...

⁸⁸ türkmən xalq oyunu

Həmra der, gedək Misir yurduna!
Əl verəlim ərənlərin mərdinə.
Həkimlər tanrıdan özgə dərdinə
Əcəlin dərdinə dərman tapılmaz...

156. Pərizad:

Şükür haqqın dərgahına.
Sənə müəssir⁸⁹ eylədi
Pir əlindən içdim şərab –
Aşılıq nəsib eylədi.

Çin-Maçin yurduna getdim,
Atamın əmrini tutdum.
Çox illərdə qeyrət etdim,
Ölümdən güzar eylədi.

Nə sevdalar düşdü başa,
Xalayık etii tamaşa.
Yaxşılıq etdim qardaşa,
Özümə zərər eylədi.

Devin pəncəsindən qaçdım,
“Allah” dedim, yerə düşdüm,
Huyrlukqa pərimi qucdum,
Könlümə əsər eylədi.

Tutub quyuya saldı bizi,
Qara olsun düşman üzü!
Həmranın axır ki sözü,
İndi müxtəsər eylədi.

⁸⁹ əsir etmək (burada: aşiq etmək)

158. Xosrov padşahın toyu qurtardı. Həmra və Huyrluk-qanın yatdığı yerə vardılar. Ləbə ləb, yanaq-yanağa, iki başı bir yaxadan çıxarıb, möhkəm cütləşib yatmağa başladılar.

Yaxşı yetsin murada, yaman qalsın uyada⁹⁰. Onlar qalanda nə olacaq? – Hamı yetsin murada!

⁹⁰ qınaqda



SAYAT VƏ HƏMRA



I.1. Amma rəvayətçilər belə rəvayət edirlər ki, Azərbaycan şəhərində⁹¹ Əhməd xan deyilən bir padşah vardı. Onun Mahmud xan deyilən bir vəziri vardı. Hər günlərdə bir gün Əhməd xanın bir oğlu oldu. Onun adını Həmra qoydular. Ondan sonra vəzirin də bir qızı oldu. Onun adını da Sərvinyaz qoydular.

II.2. Bunlar bir müddət sonra məktəbə getməyə başladılar. Günlərdən bir gün Sərvinyazın kitabının içindən bir məktub düşdü. Bunlar məktubu oxuyub gördülər ki, ikisinin atası yazıb möhürləyibdir. Bunlar bir-birinə adaxlanmışlar. Ondan sonra Həmra:

– Bizlər əvvəldən adaxlıymışıq! Gəl, bir-birimizlə işrət qılalım! – dedi.

Amma bir gün mollaya gedib sonra işrətlə məşğul oldular.

3. Gün-gündən eşqləri daha da ziyadə oldu. Bu xəbər atalarına çatdı. Amma Həmranın atası Sərvinyaza nikah qılıb Həmraya alıb verdi. Yaxşı qızlar Sərvinyazın yanında, yaxşı igidlər Həmranın yanında oldu, kayçılar⁹² söz-söhbət edib çalılıb oxudular.

III.4. Amma Qara Budaq deyilən bir sövdəgər vardı. Çox vilayətlər gəzib görmüşdü. Özü də Aşıq Əhmədin qohumu idi. Aşıq Əhməd sövdəgəri toya çağırıb alıb gəldi. Onu Həmranın yanında oturdular. Həmra ondan sordu:

– Ey sövdəgər, çox elləri gəzib, siz çox gördüz. Bu mənim kimi olanını gördünmü?

Onda sövdəgər:

– Sənin heç bir qəmin yox, amma bir kəmin var.

Onda Həmra:

⁹¹ Dastanda bu şəkildə verilib.

⁹² söyləyici

– Ey sövdəgər, söylə, nə kəmin var? – dedi.

Onda sövdəgər:

– Mən çox yerləri gəzib gördüm. Qızılalma şəhərində Məmməd xan padşahın Sayat xan deyilən bir qızı var. Orda onu gördüm, burda səni gördüm. İkinizin hüsnünüzü bərabər gördüm. Əgər həm onu ala bilsən, heç bir kəmin olmaz, – dedi.

5. Ondan sonra Həmra bu sözü eşidib atlanıb Qızılalma şəhərinə getməkdə olub ata-ana, yar-yoldaşlarına tərəf bir qəzəl dedi:

Gəl, könlüm, gidəlim uzaq yollara,
Bir dilbərin sövdasına düşmüşəm.
Qardaş, bacı, başımızdan nə keçər,
Bir dilbərin sövdasına düşmüşəm.

Boyları uzundur, ləbləri şəkər,
Yığılıb gözümdən qanlı yaş tökər.
Hər görən adamlar arzusın çəkər,
Bir dilbərin sövdasına düşmüşəm.

Didəm yaşı axa-axa sel oldu,
Eşqində gül bənizim saralıb soldı.
Bülbül uçub mənzilgahım çöl oldu.
Bir dilbərin sövdasına düşmüşəm.

Aşıq Həmra deyər, indi neylərəm,
Fələgin üzündən qanlar içərəm.
Təvəqqe etməyin, durmam, gedərəm,
Xan Sayadın sövdasına düşmüşəm.

IV.6. Qisası, Həmranın yar-yoldaşı təvəqqe etdilər, olmadı. Ondan sonra xeyir-dua verdilər. Həmra yola rəvan oldu.

Amma Sərvinyaz Həmranın yoldaşlarından bu xəbəri eşidib bir qara ata minib və qara libaslarını geyib Həmranın izindən bir mənzil getdi.

7. Həmra bir vaxt izinə baxanda Sərvinyazın qara geyib gəldiyini gördü. Amma Həmra Sərvinyaza tərəf əlinə sazını alıb bir neçə söz dedi:

Könlünü incidib çatma qaşını,
Gəl, ey Sərvim, sən geyməgil qaranı!
Xumar, ala gözdən tökmə yaşını,
Gəl, ey Sərvim, sən geyməgil qaranı.

Sən mənim padişahım, taxtın həm vardır,
Qara geymək sənin əhdində vardır?
Səbr eylə, sevdiyim, vaxtın da vardır,
Gəl, ey Sərvim, sən geyməgil qaranı.

Göy üzündə mehribanı seversən,
Yer üzündə gər Həmranı seversən.
Qırmızı geygil, bir al rəngi seversən,
Gəl, ey Sərvim, sən geyməgil qaranı.

Həmra diyər: qaynar ürəyim, coşmaz,
Atəşi tapmasa, loxması bişməz.
Güllü geygil, sana qara yaraşmaz,
Gəl, dilbərim, sən geyməgil qaranı.

8. Əlqərəz, Həmra yola rəvan oldu. Sərvinyaz da izinə düşməkdən qalmadı. Həmra atın başını çevirib, sazını alıb bir neçə söz dedi:

Getdi-getdi, mənzilinə yetişdi.
Qal, maralım, Sərvinyazım, qal indi!
Bülənd-bülənd⁹³ dağlar araya düşdü,
Qal, maralım, qaragözlüm, qal indi.

⁹³ uca-uca

Qəhbə fələk necə işlər qayırdı.
Ac gözlərim torpaq ilə doyurdu.
Səni məndən, mənə səndən ayırdı,
Qal, maralım, qızılgülüm, qal indi.

Qara zülfün ucun hörsən, hörməsən,
Xoşca qal sən, bizi görsən, görməsən.
Mənim ilə dövrən sürüb sürməsən,
Qal, maralım, şirin canım, qal indi.

Altı nədir, yeddi nədir, beş nədir,
Qohum nədir, qardaş nədir, dost nədir,
Gözlərindən axan qanlı yaş nədir –
Qal, maralım, sevən yarım, qal indi!

Aşıq Həmra düşdü eşqin yoluna,
Sonalar qərq oldu çeşmim gölünə.
Baş qoymuşam Xan Sayadın yoluna,
Qal, maralım, Sərvinyazım, qal indi!

9. Əlqərəz, Həmra: “Hardasan, Qızılalma şəhəri?” deyib yola rəvan oldu. Sərvinyaz da atını sürüb, yolun bir qismini gedib, atdan düşdü, başını Həmranın yolunun üstə qoyub yatmağa başladı. Amma Həmra Sərvinyaz tərəfə baxmadan ötüb keçdi. Bu yerdə Sərvinyaz qolunu ay kimi üzünə tutub bir qəzəl dedi:

Ey yaranlar⁹⁴, müsəlmanlar!
Yar bu gün getməli oldu.
Sərim qoydum yar yoluna,
Yar basıb ötməli oldu.

⁹⁴ dostlar

Mən çəkdim cəbrü-cəfanı,
Kim sürdü zövqü-səfanı?
Əvvəlki əhdi-vəfanı,
Yarım unutmalı oldu.

Görün fələyin işini,
Axıtdı gözdən yaşımı,
Yad ölkələrə başını
Yar alıb getməli oldu.

Doldu dünya bu avaza,
Bu gün oldu dərdim taza,
Sitəm eylər Sərvinyaza,
Həmrahım getməli oldu.

10. Qisası, Həmra dolanıb gəlib Sərvinyazın başını yer-
dən götürüb:

– Ey Sərvinyaz! İndi mana könül ağlığıyla cavab verib
xeyir-dua ver, – dedi.

Əmma Sərvinyaz: “Hər nə cür olsa, Həmranın könlünə
dəyməyin”, deyib, yığılan bir neçə sözü dedi:

Burdan gedər olsan bir yad ellərə,
Get, Həmrahım, aman-əsən⁹⁵ gəlgil sən.
Gülünc eylədin məni ellərə,
Get, Həmrahım, aman-əsən gəlgil sən.

Şahimərdan üstümüzə daldadır⁹⁶,
Bülbülün həvəsi təzə güldədir.
Könlüm pərişandır, gözüm yoldadır,
Get, Həmrahım, aman-əsən gəlgil sən.

⁹⁵ sağ-salamat

⁹⁶ arxa, dayaq

Bülbül idim, ayrı düşdüm gülümdən,
Ayrılığı yaman gördüm ölümdən.
Qorxum çoxdur, xata çıxar dilimdən,
Get, Həmrahım, aman-əsən gəl gil sən.

Sərvinyaz der, indi gəldim amana,
Bir arzum var, deyərəm Sahib Qurana,
Şad olan günlərim oldu qəmxana,
Get, Həmrahım, aman-əsən gəl gil sən.

11. Əlqərəz, Həmra:

– Mənim varacaq yolum uzaqdır, mənə at yemi verərsənmi? – dedi.

– Ey Həmra, at ruzisi alnında yazılıb. Sənə verəcək yemim yoxdur.

Onda Həmra atdan düşüb Sərvinyazdan busə almaq istədi. İkiləri dalaşdılar. Bu halda Sərvinyazın bir incisi üzüldü. Sərvinyaz incilərini toplamağa başladı. Onda Həmra:

– Ey Sərvinyaz, sən bu inciləri toplama. Sənə Qızılalma şəhərindən çox inci alıb gətirərəm. Bu yer mənə bəlli bir yer oldu. Hər vaxt bu yerə gəlsəm, səni yad edərəm, – dedi.

Həmra Sərvinyazdan çoxlu busə aldı. Ondan sonra xoşluqla halallaşdı Həmra yola rəvan oldu. Sərvinyaz bir qəzəl oxudu:

Qəhbə fələk necə işlər qayırdın,
Aldın mənim şirin canım, ax, indi!
Yarı məndən, məni yardan ayırdın.
Sən eylədin məni bədbəxt, vax indi.

Çox sövdalar saldın mənim başıma,
Rəhmin gəlməz gözdən axan yaşıma.
Yarım, bu gün qiyamatdır başıma,
Bu gün olar axırzaman, vay, indi.

Ala-ala xumar gözlərin ilə,
Tutdu ahım dağı-düzlərin ilə,
Aldın şirin canım sözlərin ilə,
Mən qalmışam qəm öyündə, ax, indi.

Sərvinyaz der, yar cəbrinə dözərəm,
Ötən günlərimə kitab yazaram.
Məcnun kimi çöldən çölə gəzərəm,
Hər yana çıxıb nalə çəkəm, ax, indi!..

13. Qisası, Həmra ilə halallaşib yoluna qoyuldu. Həmra gedəndən sonra birdən Aşıq Əhməd Sərvinyazın qarşısına çıxdı. Həmranın getdiyini eşidib Aşıq Əhməd onun dalınca getdi. Sərvinyaz Aşıq Əhmədə bir qəzəl dedi:

Ağa Əhməd! Eşit zarım,
Sevər yarımdan ayrıldım.
Cəsədimdən çıxıb canım,
Şirin canımdan ayrıldım.

Bağlanıbdır mənim baxtım,
Yıxılıbdır tacı-taxtım.
Çarhovuzum, güli-raxtım,
Mən gülzarımdan ayrıldım.

Yar ilə bağda gəzdiyim,
Oynayıb, almasın üzdüyüm,
Yüz min cəbrinə dözdüyüm,
Bivəfadarımdan ayrıldım.

Sərvinyaz der: getmənim,
Mülk-malını satmanam.
Yar sözünü unutmanam,
Mən Həmrahımdan ayrıldım.

14. Əlqərəz, Aşıq Əhməd:

– Ey Sərvinyaz, Həmranı qorxuzub qaytararıq, – dedi.
İkiləri Həmranın izilə yürüdülər. Bir neçə gün yol yorub Həmranın izinə yetib Aşıq Əhməd qorxuzaraq Həmracana tərəf bir söz dedi:

Qulaq vergil, balam, ahı-dadıma,
Getmə, balam, vardığın yer uzaqdır.
Sübhi-axşam düşəcəksən yadıma,
Getmə, balam, vardığın yer uzaqdır.

Sən olmasan, bu dünyanı neylərəm.
Hicran odu ilə bağrım dağlaram.
Mən ümidi bircə sənə bağlaram,
Getmə, balam, getdiyin yol uzaqdır.

Bülbül kimi düşəm ahı-fəqana.
İndi rəhmin gəlməz bu şirin cana.
Qoyma, balam, məni daği-hicrana,
Getmə, balam, getdiyin yol uzaqdır.

Aşıq Əhməd deyər könlündə zarı⁹⁷,
Gələndə tapmazsan ata məzarın.
Çıxartginən candan könül qubarın
Getmə, balam, varacaq yar uzaqdır.

15. Qisası, Aşıq Əhməd hər nə qədər təvəqqe elədi, Həmra qəbul etmədi.

Sərvinyazın sinəsində taqəti qalmadı, bu sözləri dedi:

Uşaqılıqdan adaxlım, canım, Həmrahım,
Nəşə⁹⁸ məndən üz döndərdin, əzizim?

⁹⁷ qəm, kədər

⁹⁸ niyə

Dağları əridər bu çəkdiyim ahım,
Nəşə məndən üz döndərdin, əzizim?

Yoldaş olub alğıl⁹⁹ məni yanına.
Dolanım atınla sənin başına.
Mən qurbanam sənin şirin canına,
Nəşə məndən üz döndərdin, əzizim?

Bir qul idim, saldın könlümə dağı,
Sənəm üstünə qoydun hicran dağı.
Gəl, Həmrahım, bu gün ayrılıq çağı,
Nəşə məndən üz döndərdin, əzizim?

Vədə verib pərdə götürdün üzdən,
Ağıllısan, məni anla bu sözdən.
Sərvinyazın yaşın axıdıb gözdən.
Nəşə məndən üz döndərdin, əzizim?

16. Qısaşı, Aşıq Əhməd:

– Ey Həmrə, sən getsən, mən də səninlə gedəcəyəm, – dedi.

İkiləri yola rəvan oldular. Amma Sərvinyaz dolanıb geri qayıtmalı oldu.

Amma ata-oğul beş mənzil yol gedib Azərbaycan dağına çıxdılar. İzlərinə baxanda öz yurdlarının bağ-bağatını duman içində gördülər. Amma Aşıq Əhməd bu baxışdan bir neçə söz yadına düşdü, bir qəzəl dedi:

17. Ey yaranlar, müsəlmanlar,
Yar uzaq qaldı, uzaq qaldı,
Boz-bulanıq axan sellər,
Çaylar uzaq qaldı, uzaq qaldı.

⁹⁹ al

Dərya içində balıqlar,
Yar-yoldaşlar, xələyqlər,
Hüri-pərilər, mələklər,
Bizdən uzaq qaldı, uzaq qaldı.

Karvandadır nərlərimiz.
Şahı-Mərdan pirlərimiz.
Yarla gözən yerlərimiz,
Yerlər uzaq qaldı, uzaq qaldı.

Aşıq Əhməd çəkər arman¹⁰⁰,
Yarım ilə dövrən sürməm.
Mədəd versə Şahı-Mərdan,
Pirlər uzaq qaldı, uzaq qaldı.

18. Qıssası, Aşıq Əhmədlə Həmra neçə gün yol gedib susadılar, varıb yenə bir dağa çıxdılar. Gördülər çox təhlükəli bir dağdır. Aşıq Əhməd bir qəzəl dedi:

Əridi qarları, əridi,
Bu dağların, bu dağların.
Bəzirganları yürüdü,
Bu dağların, bu dağların.

Mən neyləyim, dadım yetməz,
Etdiyim naləm eşitməz,
Təpəsindən duman getməz,
O dağların, bu dağların.

Əcəl peymanımız dolsa,
Açılan güllərim solsa,
Qoç igid üstündə ölsə,
Rəhmi gəlməz bu dağların.

¹⁰⁰ dörd

Səhər vəqti əsər yellər,
Söyləyər şeyda bülüllər.
Başa düşsə ağır günlər,
Rəhmi gəlməz bu dağların.

Qoca Əhməd, çıxma yoldan,
Qanlım¹⁰¹ gələr sağdan, soldan,
Mədət olmasa Əlidən¹⁰²,
Zülmü çoxdur bu dağların.

V.19. Əlqərəz, dağdan düşüb yola rəvan oldular. Neçə gün yol gedib bir çeşmənin başına gəlib düşdülər. Amma bu yerdə Həmra uzanıb yatdı. Amma qiblə tərəfdən çeşmə başına bir bölük qız gəldi. İçində biri o birilərdən yaşda böyük idi. Aşıq Əhmədi gözü alan kimi yaxın gəlmədən durdu. Axırda hamısı birdən gəldi. Aşıq Əhməd:

– Ey qızlar, siz mənə it-pişikcə görmədiniz, – deyib, qızlara tərəf bu sözləri dedi:

20. Kuzəsinə su doldurub gələn qız,
Məməli qız, bizim ilə br danış!
Eşqindən öldürüb canım alan qız,
Məməli qız, bizim ilə bir danış!

Sallana-sallana gedərsən daaşa¹⁰³
İki məmən bir-birlə baxışa.
Qurban olum qövsündəki naxışa,
Məməli qız, bizim ilə bir danış!

Qurban olum belindəki qurşağa
Baş qoşubsan bircə bölük uşağa.

¹⁰¹ qanlı, düşmən

¹⁰² İmam Əli nəzərdə tutulur.

¹⁰³ uzağa

Bizi görüb başın saldın aşağı,
Məməli qız, bizim ilə bir danış!

Qurban olam üzündəki xalına,
Umudum var ləbindəki balına!
Mis kuzəni götürübsən dalına,
Məməli qız, bizim ilə bir danış!

Əcəl gəlsə, baxmaz qıza, cavana,
Eşqin etdi məni dəli-divana.
Qoca Əhmədi sən gətirdin amana,
Məməli qız, bizim ilə bir danış!

21. Amma qızlar gülüşüb, yürüməyə başladılar.

Aşıq Əhməd: “Gedib xəbər almasam, olmaz”, – deyib, qızların qarşısına keçib yolu kəsdi. Onda yaşlı qız:

– Hara getsək, bu köpək qarşımızda durur. İndi bunu yaxşı çırpalım, – deyib, əlinə bir zopa alıb vurmaq istədi. Onun yanına gəlib gərdəninə zopa vurmağa başladı. Aşıq Əhməd qızı boy-nundan qucaqlayıb öpməyə başladı. Amma qız Əhmədə tərəf:

– Sənə layiq iş deyildir! – deyib, bir qəzəl söylədi:

22. Qoca türkmən, sən hardan gəlirsən?

Allahını seversən, məndən əl çək!

Necə aşiqsən, sinəsi dağlısan,

Allahını seversən, məndən əl çək!

Çağıraram, iki qardaşım gələr,

Başını qoparıb canını alar.

Vətəninə sənə bivətən qılar¹⁰⁴,

Allahını seversən, məndən əl çək!

¹⁰⁴ Vətəninə yerini dar edir.

“Suya get” deyib qarı anam qoymadı,
Sarılıban gül üzüm solmadı.
Nələr deyim, qoca köpək qalmadı,
Allahını seversən, məndən əl çək!

Məgər adəmzətdir, qatırdır əslin¹⁰⁵,
Şahbaz tək tərənib önümü kəsdi.
Məgər, köpək, mənim canımmış qəsdin,
Allahını seversən, məndən əl çək!

Xanpəri deyər, bizə xələt biçildi,
Köksüm üstə güli-rəna açıldı.
Dur önümdən, qoca köpək, qaç indi,
Allahını seversən, məndən əl çək!

VI.23 Qisası, Aşıq Əhməd qaçıb, Həmranın yanına çatıb,
Həmranı oyatdı. Həmra yerindən durub atasının üzünün qanının
qaçdığını gördü. Həmra atasına:

– Ey ata, nə sözün vardır?

Onda Aşıq Əhməd:

– Ey Həmra, oğlum, bu yerdə bir qız gördüm. Sənə alıb
verək, – dedi.

Onda Həmra:

– Özünə layiqsə, al.

İkisi yola rəvan oldular. Bir neçə gün yol gedib, bir bağ-
çaya rast gəldilər. Bağın ətrafında üç dəfə dolandılar. Girməyə
bir yer tapmadılar. Axır su axan yer tapdılar. “Burdan girə bilə-
rik”, – dedilər. Həmra:

– Mənim yarımın bağıdır, mən girməliyəm, – dedi.

Onda Aşıq Əhməd:

– Mən girim, bir şey olacaqsə, mənə olsun, – dedi.

¹⁰⁵ zatin

Öncə Aşıq Əhməd girdi. Gördü ki, əcəb bir bağdır. Almaları, meyvələri yetişib, bülülləri oxuyur, hər tərəfdə bulaqları axır. Amma Aşıq Əhməd almalarından dərib yeməyə başladı.

24. Amma indi Məmməd padşahın qızı Sayat xandan eşit. Günorta vəqti çatdı. Baxıb gördü ki, bir qoca kişi almalarından yeyib sonra çırpıb yıxır. Amma Sayat xan görüb dedi: “Müsəfirdir, doyub çıxıb getsin”.

Aşıq Əhməd yeyib doyandan sonra almaların yarısını yeyib yarısını daşlamağa başladı, budaqları silkib sındırdı. Əlinə bir zopa alıb vurub yarpaqları yerə tökdü. Amma Sayat xan onu görüb iki kənizini göndərdi:

– Gedin, bir oğru bağı xaraba qoydu. Qovun, göndərin! – dedi.

Ondan sonra kənizlər gəlib dedilər:

– Baba, bu bağ padşahlıq bağıdır. Tezəcə çıx get. Əgər bağban görsə, səni həlak edər!

Onda Aşıq Əhməd:

– Kimin bağıdır? – dedi.

Onda kənizlər:

– Sayat xanın bağıdır, – dedilər.

Onda Aşıq Əhməd:

– Bu öz bağımdır, – deyib vurmağa başladı.

Amma kənizlər gəlib, Aşıq Əhmədi tutub vurmağa başladılar. Onda Aşıq Əhməd:

– Ey köşəklərim, sağ qoluma vurmağın, sağda sazım vardır, sınmasın, – dedi.

Onda kənizlər:

– Qoca baba, sazanda imiş. Sayat xana deməliyik, – deyib, varıb Sayat xana dedilər.

– Ey Sayat xan, baba sazanda imiş, – dedilər.

Amma Sayat xan:

– Elədirsə, alıb gəlin, – dedi.

Aşıq Əhmədin qolundan tutub, Sayat xanın yanına alıb gəldilər. Çatan kimi Aşıq Əhməd salam verib durdı. Sayat xan əleyk alıb sordu:

– Ey baba, hardan gəlib, hara varırsan?

Onda Aşıq Əhməd Sayat xanın camalını görüb eşq sevdası başına düşüb, öz könlündən:

– Həmra hələ cavandır, onun Sərvinyazı da var, – deyib, könlündən aşıq oldu.

VII.25 Amma Sayat xan Aşıq Əhmədin ona könlü düşdü-yünü görüb sual etdi, bir söz dedi. Aşıq Əhməd qarşılığında cavab verdi.

Sayat xan:

Qoca kişi, günahını bilirsən?

Nəşə¹⁰⁶ dərdin almaları bağında?

Gözəllərin camalına mayılsən,

Nəşə dərdin almaları bağında?

Aşıq Əhməd:

Pəri-peykər, böyük günah etmişəm,

Dərmişəm bir neçə alma bağında.

Bağın yiyəsiyəm, bağban deyiləm!

Dərmişəm bir neçə alma bağında.

Sayat xan:

Məhəbbət bağında güzar etmədin,

Baxıb öz özündən nəzər etmədin.

Mənim qəzəbimdən hədəv etmədin¹⁰⁷,

Nəşə dərdin almaları bağında?

¹⁰⁶ niyə

¹⁰⁷ qorxmadın

Aşıq Əhməd:

Sənin adı-avazına gəlmişəm,
Hər nə dedin, onu qəbul etmişəm.
Bir qulunam, xidmətində durmuşam,
Öldürüb, qanımı tökmə bağında.

Sayat xan:

Bağbanlarım əl uzatmaz bağıma,
Binələr tikmişəm solı sağıma.
Biruxsat¹⁰⁸ giribsən mənim bağıma,
Nəşə dərdin almaları bağımda?

Aşıq Əhməd:

Baxışın bənzətdim alıcı laçına,
Hər xalın vermərəm Çini-Maçına!
Muradım var, girsəm qoynun içinə,
Bu qərrib canımı alma bağında.

Sayat xan:

Sayat xan deyir, qızlar şahı xubandır,
Gülüb oynayandır, şirin zəbandır.
Vuraram, söylərəm, hökmüm rəvandır,
Nəşə dərdin almaları bağımda?

Aşıq Əhməd:

Aşıq Əhməd deyər, nədir günahım,
Yazığın gəlsin, ey qadir allahım.
İltimas eylərəm, pərilər şahım!
Pərvana tək oda salma bağında.

¹⁰⁸ ruxsatsız, icazəsiz

26. Amma Sayat xan:

– Ey kənzilər, bu qoca kişi dedi: “Muradım var, qoynunun içinə”, deyir. Məni özünə layiq görüb, mənə aşiq olubdur”

– deyib, Sayat xan qəhərləndi, dedi:

– Qırx dayaq vurun!

Öncə kənzilər qırx dayaq hazırladılar. Amma Banu deyən bir kənziz vardı. O:

– Ey Sayat xan, qırx dayaq vursanız, tikə-tikə olub gedər. Əvvəl sazını qoluna verib, yenə saz çalsın, səsində qulaq asa, mahnısı olmasa, vuralım, – dedi.

Sonra Aşiq Əhmədin qoluna sazını verdilər. Əvvəl Aşiq Əhməd:

– Mən sənə çox aşiqəm, məni qoynuna sal! – deyib, sazını alıb bir neçə söz dedi:

Pərim seyrə çıxmış bağ arasına,
Arayış eyləmiş budağım alma¹⁰⁹.
Bağın yiyəsiyəm, bağban deyiləm,
İstəsəm, verərsən budağım alma.

Qönçənin sevdiyi budağı güldür,
Lalənin sevdiyi budağı güldür.
Sinəmə çəkilən bu dağı-güldür,
Laləni sevərsən, budağın alma.

Məni qıtmır¹¹⁰ eylə, qoynuna salqıl,
Özünə yoldaş et, qoynuna salqıl,
Qoşa narın kimi qoynuna salqıl,
Götür sən qoynuna, budağım alma.

¹⁰⁹ Budağımda alma aramış.

¹¹⁰ Bu sözün müasir türkmən dilində izahı dəqiq anlaşılmır. “sevgili” sözünə uyğundur. Radlova görə, “qıtmır – balaca it, küçük – deməkdir.

Selləndi gözündə yaşı Əhmədin,
Arif olan bilər yaşın Əhmədin.
Axdırdın gözündən yaşın Əhmədin,
Tökülər sel kimi, budağım alma.

28. Amma Sayat xan:

– Ey kənzilər, bu sözün mənasını başa düşdünüzmü? – dedi.

Onda kənzilər:

– Düşmədik, – dedilər.

Sayat xan:

– Biz bildik: “Məni qıtmır eylə, qoynuna salqıl”, – deyir. “Mənə nikah eylə, qoynuna salqıl”, – deyir. Yenə: “Qoşa məmən kimi qoynuna salqıl” deyib, məni özünə layiq görübdür. Buna qırx dayaq vurub, qarnını yırtıb, küçüklərə verin! – dedi.

Onda Banu kənz:

– Səbir edin, həm də deyir: “Axdırdın gözündən yaşın Əhmədin”, – deyir. “Mən sənə qayınatanam”, – deyir. “Arif olan bilər yaşın¹¹¹ Əhmədin” deyəndə, “Mənim oğlum var” deyir. Yəqin bir cavan oğlu var, – dedi.

Aşıq Əhməd Sayat xanın qəhərləndiyini görüb bir qəzəl dedi:

Nagahan¹¹² gəlmişəm, bağban olmuşam,

Gözlərim sataşdı yar almasına.

Günahkaram, günahımı bilmişəm,

Gərdən uzatmışam¹¹³ nar almasına.

Bağbanın məskəni bağ yaxşı gərək,
Yar könlün almağa yar yaxşı gərək.

¹¹¹ “Yaş” türkmən dilində omonim sözdür. Həm “cavan, gənc”, həm “sulu, nəm”, həm də “ömrün illəri” mənası var.

¹¹² qəfil

¹¹³ dil uzatmaq

Bağrım başı fəqan edər, yar yaxşı gərək,
Yar könlün yaxıbdır¹¹⁴, yar almasına.

Mən sevmişəm pərilərin birisin,
Biri lam-dır, biri cim-dir, biri sin¹¹⁵.
Biri ovdur, bir ovçu, biri sin¹¹⁶,
Bir ov qanlıdır¹¹⁷ yar almasına.

Gəldi qara bulud, bir yağış eylər,
Tutdu göy üzünü bir yağış eylər.
Müşkül hal olanda bir yəqin eylər,
Sayat xan muradı yar almasına.

30. Əlqərəz, Aşıq Əhməd sözünü tamam etdi. Onda Sayat xan:

– Kənzilər, bu qoca kişinin sözünü fəhm etdinizmi? – dedi.

Kənzilərin içindən Banu kənz durub söylədi:

– Qoca kişi dedi: “Bağbanın məskəni bağ yaxşı gərək”, – deyir. Mənası budu ki, “Mən bağban deyiləm” – deyir. Yenə də söyləyir: “Yar könlün almağa yar yaxşı gərək”, – deyir. Onun mənası budur ki, “Sənin özünə münasib yar gərək”, – deyir.

Sayat xan: “Gəldi qara bulud, bir yağış eylər”, – deyir. Mənası budur ki, “Yanına gələrəm, bir iş bacararam”, – deyir. Yenə söyləyir: “Müşkül hal olanda bir yağış eylər”, – deyir. Onun mənası nədir? – dedi.

Banu kənz:

– Yəqin onun bir cavan oğlu var, – deyir.

Sayat xan:

– Ey baba, rəfiqin varmı? – dedi.

¹¹⁴ yanıbdır

¹¹⁵ Ərəb əlifbasının hərfləri, lam, cim, sin. Lam – itaət, cim – saç buruqları, sin – gözəlin ağzını ifadə edir.

¹¹⁶ ağız

¹¹⁷ qanlı, düşmən

Onda Aşıq Əhməd:
– Mənim bir oğlum var, adına Aşıq Həmra derlər, sənə
aşıq olub gəldi, – dedi.

Sayat xan:
– Ey baba, bu sözü əvvəldən söyləsən olmazdımı? Bunca
qəzəb gördün, – dedi.

Yenə Sayat xan:
– Onda oğlunu alıb buraya gəl, – dedi.
Onda Aşıq Əhməd:
– Köşəyim, ata oğlunu çağırmağa gedərmimi? Xeyr, səni sözün
yerə düşməsin, – deyib, Həmracanı səsləyib bir ebyat¹¹⁸ dedi:

Gəl, balam, sənin istəyin,
İstəklin bağdadır, bağda.
Hər bəlaya mən dözərim,
Sayat xan bağdadı, bağda.

Qaradır Səlbinin gözi,
Görməli Sayadın üzi.
Məmməd xan padşahın qızı,
Sayat xan bağdadı, bağda.

Sinəsi dağların qarı,
Məməsi Gürcüstan narı.
Qırx nəfər qızın sərdarı¹¹⁹,
Bal Sayat bağdadı, bağda.

Söhbəti var sazlar ilə,
Ördəyi var qazlar ilə.
On üç, on dörd qızlar ilə,
Sayat xan bağdadı, bağda.

¹¹⁸ şeir

¹¹⁹ Qırx kənin xanımı olması nəzərdə tutulur.

Yar bağına girər olsan,
Qızıl gülün dərər olsan,
Sayat xanı görər olsan,
Bal Sayat bağdadı, bağda.

Gəl, Əhməd, şükür Allaha,
Yüzün döndər qibləgaha.
Dedilər, gəlsin Həmraya.
Sayat xan bağdadı, bağda.

32. Amma Aşıq Əhməd bir saat durdı, Həmra gəlmədi.
Onda Sayat xan:

– Ey qoca kişi, sən sözün müdam yalandı, məkr-hiylədir, – dedi.

Onda Aşıq Əhməd:

– Mənim oğlum ziyada zirəkdir. Sən özün bir adam göndərsən, varıb, alıb gəlsə, – dedi.

Amma Sayat xan iki kənizini göndərdi:

– Varıb görün! – dedi.

Öncə kənizlər varıb, bağın qapısını açanda gördülər bir nazənin oğlan – incə belli, qələm qaşlı, inci dişli, siyah saçlı, zərəfşan kəkilli. Kənizlər onu görüb bihuş olub yıxıldılar. Bir saat sonra huşa gəlib kənizlər:

– Ey nazənin Həmra can, hər birimizə bir busə verginən, – dedilər.

– Ey kənizlər, sizlərə bir busəm yoxdur. Sizlərə mən busə verməm. Mən sizin üçün gəlmədim, Sayat xan üçün gəldim, – dedi.

Onda kənizlər:

– Onda sən bizləri təqib eylə, bir söz söyləgil! – dedilər.
Həmra sazını alıb bir söz söylədi:

33. Ağalar, bir gözəl gördüm,
Saçı ayağına düşmüş.

Takınıbdır xeyel-tumar,¹²⁰
Hər dəm qucağına düşmüş.

Əlləri çıxmaz xınadan,
Fərqi yoxdur bir sonadan,
Ayrılıb ata-anadan,
Cənnətin bağına düşmüş.

Bu bağların gül-laləsi,
Çöl-daşların güldanəsi.
Fərhadının ah-naləsi,
Şirinin dağına düşmüş.

Gəldi yenə seyrə bağı,
Piyaləni gətir, saqı,
İki zülfü olub yağı,
Hər dəm yanağına düşmüş.

Ol pərini görən çağda,
Lalələr açılar bağda.
Uzun boylı, geyim-quşaqda
Həvəsim ağına düşmüş.

Yalnız bağım qaldı dərddə,
Ağıl qalmadı, huş sərdə¹²¹.
Mehman olmam özgə yerdə,
Yarın otağına düşmüş.

Könül hər dəm qaynayıb coşmaz,
Eşqin oduna tutaşmaz.
Həmra özgə yerə düşməz,
Yarın qucağına düşmüş.

¹²⁰ Bəzək taxıb

¹²¹ başda

Amma kənzilər bir söz demədilər. Kənzilər Həmracanı qolundan tutub, alıb Sayat xana gətirdilər. Həmra Sayat xanı görcək iki qolunu qovuşdurub salam verdi. Sayat xan da durub əleyk aldı. Sayat xanın ağlı çaşdı, qara gözüne, gülər üzünə, qələm qaşına, inci dişinə gözü düşüb huş başından uçdı. Lakin Həmra da gördi ki, qızıl taxtın üstündə şah sifətli bir qız oturubdur. Üzünün şöləsi köşkü rövşən qılıb¹²². Tuti baxışlı, aşiqlərin canın yaxan Sayat xanın üzün görüb biixtiyar olub qaldı.

Öncə Sayat xan:

– Ey baba, oğlunun heç ayıbı yox, amma bir ayıbı var, – dedi.

Onda Aşiq Əhməd söylədi:

– Ey Sayat xan! Sözüünü bilib söylə, mənim oğlunun pakizəlikdən başqa ayıbı yoxdur.

Onda Sayat xan:

– Ayıbı odur ki, igidin saz-söhbətdən xəbəri olmasa, çox ayıbdır, – dedi.

Onda Aşiq Əhməd:

– Mənim oğlunun bildiyi saz, eşitdiyi sözdür, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Həmraya saz verin, – dedi.

Həmən kənzilər saz gətirib verdilər. Həmra bir azca saz çaldı. Həmən Sayat xanın çox xoşuna gəldi.

Sayat xan:

– Ey oğlan, bərəkalla sazına sənin, sözünü də eşidəlim! – dedi.

Həmra nəzər saldı. Doqquz qat libasın içində Sayat xanın məmələri məlul durubdur. Həmra məsti-biixtiyar sazını alıb bir qəzəl söylədi:

35. Gedəndə zimistan, gələndə bahar,
Süsənli, sünbüllü ağ məmələrin

¹²² işıqlandırır

Yüzün görgəc getdi ağı-xıyalım,
Düşərmi qollara, sor, məmələrin?

Qarşında rəqiblər nə diyər bizə,
Aşiq məşuqunun cəbrinə dözər,
Səhərin bu çağı görünür gözə,
Qoyubdur sinəmə dağ məmələrin.

Qızların əlində altın piyala,
Dəli könlüm görüb getdi xiyala.
Yuxa köynək geyib, getsən küləyə,
Yaxanda titrəşir ağ məmələrin.

Qadir mövlam göz üstünə qaş vermiş,
Ləldən, mərcandan, dürdən diş vermiş,
Ağ köksündə yumrulan baş vermiş,
Güləndə titrəşir ağ məmələrin.

Qızılgüldən dəstə tutmuş yarına,
Hər kəs arzu edər öz dildarına.
Boyu bənzər Gürcüstanın narına,
Bəyazlıqda qardan ağ məmələrin.

Üzünü bənzətdim ay ilə günə,
Bir tərsa qızıdır, heç gəlməz dinə.
Həmracan ağlayıb baxar üzünə,
Yağ ilə yağrulan bal məmələrin.

36. Qisası, Sayat xan:

– Bu köpək nə deyir? Tərsa qızı deyir. Atası oğlundan bə-
tər, oğlı atasından bətər, – dedi.

Sayat xan qəhərləndi:

– Ey Banu kəniz, bunları dirəkdən asıb ta öluncə vurun! –
dedi.

Onda Həmra “aman-aman” deyib, bir söz söylədi:

Qurbanın olayım sənin,
Sayat xanım, aman-aman!
Çox intizar etmə məni,
Bal Sayadım, aman-aman!

Ağıl-huşum getdi sərdən,
Cida düşdüm balü-pərdən¹²³.
Sənin üçün iraq¹²⁴ yerdən,
Mən gəlmişəm, aman-aman!

Qəhr eyləmə, sevgili yarım,
Bağ içində alma, narım,
Sənə çatsın ahu-zarım,
Xan Sayadım, aman-aman!

Həmra deyər, yandım oda,
Əllərində güllü badə,
Ərz eylərəm pərizada,
Bal Sayadım, aman-aman!

37. Əlqərəz, Sayat xan:

– Həmra bizim əlimizdən aman dilədi, onu alıb gəlin! – dedi.

Onda kənizlər Aşıq Əhmədi qoyub, Həmranı Sayat xanın yanına alıb gəldilər. Bu vaxt Həmranın gözi atasına düşdü. Gördü asılıb durur. Həmra “Sayat xanın könlü xoş oldu” deyib, atasını diləyib bir qəzəl söylədi:

38. Bir arzum var gözəllərin xanına,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?
Əsli gövhərikən gəlibdir şanına,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?

¹²³ qol-qanad

¹²⁴ uzaq

Əvvəl başdan xan taxtına xan çıxar,
Ağlar gözdən yaş yerinə qan çıxar.
Nazlı yara ərz edincə can çıxar,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?

Mən neyləyim, cüda düşdüm gülümdən,
Ayrılığı betər bildim ölümdən,
Mən qorxuram xəta çıxar dilimdən,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?

Qərib bülbül qona bilməz gülşənə,
Yardan bizə xəbər gəldi – nişana,
Bir sözüm var deyə bilməm, üyşənə¹²⁵,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?

Həmra deyər, içim dərdlə dolubdur.
Bülbül kimi içim fəqan alıbdır.
Nazlım, səndən bir diləyim qalıbdır,
Söyləyim, söyləməyim, nə dersən?

39. Qısaı, Sayat gördü ki, Həmranın atası hələ də asılıb durur. Onda Sayat xan:

– Ey nainsaflar, qoca kişini düşürüb hücrəyə qoyun! – dedi.

Kənizlər Aşıq Əhmədi gətirib qoydular. Amma Həmra canı bir münasib evə salıb qırmızı libaslardan geydirdilər. Həmra ilə Sayat xan eyş-işrətlə məşğul oldular.

IX. 40. Bir gün bir qız gəlib digərilə “Mən yaxşıyam, mən yaxşıyam!” deyib bəhs edirlər. Onda Banu:

– Sizlər Sayat xanın alaçığına gəlin, – dedi.

Onu alaraq Sayat xanın alaçığına gətirdilər.

– Bizlərdən hansımız yaxşıyıq? – soruşdular.

¹²⁵ qorxuram, üşənirəm

Onda Sayat xan dedi:

– Həmra can, sən de.

Bu zaman Həmra bir qəzəl söylədi:

Bir qız ilə bir gəlinin bəhsi var,
Gəlin deyər: “Yaşıl ilə alım var.
Dilim oynar qəndi-nabat içində,
Ləblərimdə əmmək üçün balım var”.

Qız da deyər: “Oxşamışam anama,
Ləli-mərcan taxmışam mən sinəmə.
İncidərsən, əlin vurma məməmə,
Yanağımnda dəstə-dəstə gülüm var”.

Gəlin deyər: “Deyəcəyimi deyərəm,
Qənd ilə bal, şəkər, nabat yeyərəm.
Saqqalsız, bıqsız bir oğlanı sevrəm,
Hər gecədə yüz түмənlik nazım var”.

Qız da deyər: “Bizə aləm baxmalı,
Adıma bir köşkü eyvan yapılı,
Bir qalam var ağzı gümüş qapılı,
Şah yanında hünkarım var, qulum var”.

Həmra diyər, sizlər axı kimlərsiz?
İkiniz də qol boynuma salarsız,
Mən ölərsəm, sizlər kimə qalarsız?
Axır bir gün ayrılıq var, ölüm var.

41. Əmma Sayat xan Həmranın sözünü eşidib: “Bunları bunca təriflədin?” – deyib Həmranı zindana saldırdı.

Üç gün sonra Sayat xan bağ seyrinə çıxdı. Ətrafa tamaşa edəndə Həmra yadına düşüb:

– Ey Banu, Həmradan xəbərin varmı? – dedi.

Onda Banu:

– Xəbərim yox, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Xəbər alıb, gəl! – dedi.

Onda Banu Həmranın yanına gəlib:

– Ey Həmra, halın necədir? – dedi.

Bu zaman Həmra:

– Hənuz canımın çıxmağı yox, – dedi.

Bu anda Həmranın qəribliyi yadına düşüb bir qəzəl söylədi:

42. Qərib olub qəm evində qalmışam,

Bizə çox-çox olar alı¹²⁶ Sayadın.

Qələt edib bu ölkəyə gəlmişəm,

Yandırdı canımı dili Sayadın.

Tər lan kimi bağ seyrinə çıxanda,

Dolmuş gözdən qanlı yaşım tökəndə.

Laçın salıb təbilləri çalanda,

Ovlağı, çeşməsi, gölü Sayadın.

Fikir edib yarım getdi gümana,

Yar xəncəri bu gün yetişdi cana.

Məni qovmaq üçün edib bahana,

Üstümüzdən düşdü yolu Sayadın.

Məmməd şahın qızı özün məst eylər,

Qənzələri can almağa qəsd eylər,

Bizi düşmən bilib, kimi dost eylər?

Mən bilmənəm, yekdir¹²⁷ eli Sayadın.

¹²⁶ hiyləsi

¹²⁷ təkdir

Bağçasında alma ola, nar ola,
Mən bilmənəm, budağında bar ola.
Biz gedərsək, özgə ilə yar ola,
Həmra deyər, baxtı yatdı Sayadın.

43.Əlqərəz Banu bu sözü eşidib Sayat xana varıb:

– Bu zaman ən yaxşı vaxtdır, bir fəqirlikdə, bir xoşbəxtlikdə onunla üzləşin, – dedi.

Sayat xan:

– Həmranın halını xəbər alım, – dedi, yanına vardı.
Həmra Sayadın gəldiyini bilib bir söz söylədi:

44. Ağa-bəylər bir gözələ mayılam,
Dinə gəlməz ermənidir, erməni.
Axşam-sabah yar cəbrinə kayılam¹²⁸,
Çarəsizəm, yaman etdi yar məni.

Üstümüzdə Gürcüstanın dağıdır,
Çar dəstəsi bizim ilə yağıdır,
Bu gözəlin qucaqlanmaq çağıdır,
Qızılıgülün xırmanıdır, xırmanı.

Uzaqdan gələndə gördüm köçünü,
Tora saldın alqır¹²⁹ gözlü laçını.
Qəfil ağ üzündən aldım ləçəyi,
Yüz min dərdin dərmanıdır, dərmanı.

Mərcanla nərgizdir, qaradır gözü,
İncidir aşiqin, şirindir sözü.
Əslini sorarsan – tərşanın qızı,
Dilə düşməz ermənidir, erməni.

¹²⁸ düşmüşəm

¹²⁹ alıcı

Qızıl gülü dəstə-dəstə dərərlər,
Dəstəsini sinəm üstə qoyarlar.
Qəfil gedim pəncərədən görərlər,
Həmra diyər, görməyə gəldi yar məni.

45. Əlqərəz, Sayat xan “tərsa qızı” sözünü eşidib pəncərədən baxıb durdu. Həmra da Sayat xanın ala gözüne mayıl olub, ağlayaraq bir söz söylədi:

Pəncərədən mayıl-mayıl baxan yar.
Yar, qara gözlərin nə dilər məndən?
Şirin canım eşq oduna yaxan yar,
Yar, qara gözlərin nə dilər məndən?

Bu qara gözlərin qulu olayım!
Mən səndən ayrılısam, handa¹³⁰ qalayım?
Bir qızıl üzüktək səndə qalayım,
Yar, qara gözlərin nə dilər məndən?

Səhərlər söyləsəm qul tək zindanda.
Mən yarı gördüm də, qaldım hicranda.
Haqqa gözüm düşdü – qaldım heylanda.
Yar, qara gözlərin nə dilər məndən?

Gözlərin cəlladdır alar canımı,
Kirpiyin neştərdir, tökər qanımı.
Can diləyərsən, verrəm canımı,
Bu qara gözlərin nə dilər məndən?

Mümkürün¹³¹ könlündən getməz gümanı,
Bülbülün dərdindən gülün dumanı¹³².

¹³⁰ harada

¹³¹ Kafirin qəlbi şübhə içində.

Sayat xan Həmranın dini, imanı,
Yar, qara gözlərin nə dilər məndən?

46. Həmranın sözləri Sayat xanın xoşuna gəldi. Həmra da Sayat xanın könlünü alıb ağlayaraq bir söz söylədi:

Nagahandan sövdən düşdü sərimə¹³³,
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.
Qəhbə fələk, dəymə mənim pərimə!
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.

Gözəllər içində sən gözəl xası,
Bir an görməz isəm, olaram asi,
Qışın soyuqları, yazın havası,
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.

Gözəllər içindəsən sən gözəl şövqü¹³⁴,
Gözümdən axıtdım qan ilə yaşı.
Qəzanın əlindədir əcəlin oxu,
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.

Əyninə geyibdir ağla alalar,
Onu görüb şeyda bülbül nalalar¹³⁵,
Göydən yerə enən min bir bəlalər,
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.

Bağında açılmış pənbə rəng güllər,
Dövrəsində gəzər şeyda bülbüllər.
Aşıq Həmra deyər, həsrətli günlər
Dəysə, mənə dəysin, yara dəyməsin.

¹³² Bülbül gülün dərdindən duman içində.

¹³³ başıma

¹³⁴ şən

¹³⁵ nalə edər

47. Qıçası, Sayat xan kənizlərilə birgə köşkünə qayıtdı.
Varıb yerinə çatanda iki kənizinə buyurdu:

– Yarım Həmranı alıb gəlin! – dedi.

Kənizlər Həmranı alıb gətirdiyində Həmra dedi:

– Ey kənizlər, məni buraxın.

Kənizlər buraxdılar. Həmra suya düşdü. Həmra çarhovuz başında ərquvan güllərini görüb bir söz söylədi:

48. Əsiri olaraq qaldım,
Bir gözəl gözlü nazlının,
Üzü gül, gözləri nərgiz,
Rüxsarı lalə nazlının.

Ayrılıq ölümdən betər,
Müjganları candan ötər.
Düzülübdür qatar-qatar,
Ağ üzdə xalı nazlının.

Qupbaları¹³⁶ oymaq-oymaq,
Qələtdir didara doymaq.
Ağzı süddür, ləbi qaymaq,
Bulaşar balı nazlının.

Boyu Buxara qamışı,
Dişi Urgəncin gümüşü,
Baxan olsa, gözü qamaşır,
Açılan gülü nazlının.

Xalları vardır xallarınca¹³⁷,
Seyrana çıxsam dalınca.
Hər zülfünü dara incə.
Ol qəddi dalı nazlının.

¹³⁶ obaları

¹³⁷ xallar kimi

Gül dərərlər dəstə-dəstə,
Arquvan göndərin dostə.
Həmra deyər, oldum xəstə,
Köylündə¹³⁸ qulu nazlının.

Əlqərəz, kənizlər Həmranı alıb gətirdilər. Sayat xanın yanına vardılar. Öncə baş əyib salam verdi, bir-iki saat durdı, Sayat xanın səsi çıxmadı. Onda Həmracan əlinə sazını alıb bir söz dedi:

50. Görün, bülbüllə gül nikahın qıldı,
Bülbül dastanında sözün etdiyim.
Hicran çəkən könlüm bu gün şad oldu,
Lalətək bağrımda böyütdüyüm.

Bizi qovuşdurdu bir kəlmə ilə,
Xəzinə üstün örtüb sirlər ilə.
Şahımərdan özü bir kəlmə ilə.
Günü ən uca yerə göndəribdi.

Çıxıbdır taxtına bir özü bilməz.
Haqqın etdiyini bəndəsi bilməz.
Çox cəfa çəkdiyin bəndəsi bilməz.
Hicranın oduna yandırdığını.

51. Qisası, ondan sonra Sayat xan yerindən durub əleyk alıb taxt üstünə çıxardı. Sayat xan Həmranın boynuna qolunu saldı, Həmra qolunu Sayat xanın boynuna saldı. İkisi eyş-işrətə məşğul oldular.

Amma günlərin bir günü Sayat xan:

– Ey Həmra can, atanı yurdunuza qaytarsaq necə olar?

Hər necə olsa, adı qaynatadır da, mən utanıram, – dedi.

Həmra:

¹³⁸könlündə, qəlbində

– Yaxşı olar, – dedi.
Onda Sayat xan Aşıq Əhmədi çağırıb gətirib:
– Ey baba, oğlunu bizə tapşırıb, özün yurdunuza varıb,
mal-mülklərinizə sərəncam verin, – dedi.

52. Onda Aşıq Əhməd naçar qalıb bir qəzəl söylədi:

İndi mən gedərəm Azərbaycana,
Sayat xan, Həmranı sənə tapşırdım.
Sizləri tapşırdım qadir sübhana,
Sayat xan, Həmranı sənə tapşırdım.

Düşübdür əlinə bir əsli dana¹³⁹,
Cəmalın vermə sən cümlə-cahana.
Yusif deyib salma onu zindana,
Sayat xan, Həmranı sənə tapşırdım.

Həmra gəncdir, bilmədiyini bildirin,
Dalaşmayın, üzünü siz güldürün.
Ya gözü görməsin, məni öldürün,
Sayat xan, Həmranı sənə tapşırdım.

Əhmədin dünyada bircə fərzəndi,
Fələyin əlindən eylərəm dadı,
Belimin qüvvəti, könlümün şadı¹⁴⁰,
Sayat xan, Həmranı sənə tapşırdım.

54. Əlqərəz, Sayat xan:

– Ey baba, Həmradan xəircəm olun! – deyib bir söz söylədi:

¹³⁹ ziyalı

¹⁴⁰ sevinci

Babacan, gedərsən Azərbaycana,
Qoca, oğlundan xətirçəm olgil,
Həmranı vermərəm cümlə-cahana,
Babacan, oğlundan xətirçəm olgil!

Bu gün xınalı yar yadıma düşdü,
Ağlım, huşum bütün sərimdən uçdu.
Göylərdən diləyim yerdə qovuşdu,
Babacan, oğlundan xətirçəm olgil!

Oğlun üçün pünhan-pünhan yerim var,
Dürlü-dürlü incirim var, narım var.
Bundan çox da desəm, abrı-arım var,
Baba, sən oğlundan xətirçəm olgil.

Yanımdan ayrılsa oğlun, axtarram,
Gülab suyu verib, könlün oxşaram.
Tanrı haqqı üçün əziz saxlaram,
Baba, sən oğlundan xətirçəm olgil!

Sayat xan deyər sözümlə tutaram,
İnanmasan, baba, şahid gətirirəm.
Əlim yatsa¹⁴¹, üzün yelləyib yatıraram,
Babacan, oğlundan xətirçəm olgil!

54. Əlqərəz, Sayat xan:

– Ey Banu kənim, yaxşı, şahanə libaslardan birini gətirin.
Bir at yükü qızıl, iki qul xidmətçi ilə yola salaq, – dedi.

Sonra Aşıq Əhməd əncamını çıxıb şəhərdən çıxarıb yola saldı. Sayat xan və Həmra halallaşdı Aşıq Əhmədi yurduna yola saldı. Həmra Sayat xanın yanında qaldı. Aşıq Əhməd

¹⁴¹ yorulsa

Sayat xanın köşkündən çıxıb yola düzəldi. Amma Məmməd xanın qarovullarına rast gəldi:

– Məgər sən yol kəsib soyan qaçaqsan, – deyib, Aşıq Əhməd tutdular.

“Sayat xanın köşkündən gəlirəm” desəm, Həmranın başını bəlaya salaram”, deyə, heç bir söz demədi. “Qaçaqsan!” deyib, Aşıq Əhməd öldürmək istədilər. Aşıq Əhməd Şahimərdandan mədəd diləyib bir qəzəl dedi:

55. Pirim Şahimərdan, ya baba Qəmbər!

Yetişər¹⁴² günlərim gəldi, əzizim!

Aşıqların piri – Yusif peyğəmbər,

Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

Bir təzə qul idim, soldum, xar oldum,

Zalımlar əlində bir əsir oldum.

Pirim Əli didarına zar oldum,

Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

Kimiləri şahdır, kimisi – vəzir,

Kimsəyə zülumdür, kimsəyə cəbir.

Ey Darqan baba, ya Şeyxi Kəbir,

Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

Çoxdur bir Allaha naleyi-zarım,

Soltan Xupbə bu gün ol dəstgirim¹⁴³,

Yaradan Allahım, ya birəbirim¹⁴⁴,

Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

Allahı yad edər bu yazıq qulu,

On iki imam ilə on yeddi vəli,

¹⁴² Ölüm saatının yetişməsi nəzərdə tutulur.

¹⁴³ köməyim

¹⁴⁴ yeganə, tək

Hümmətin yetişsin, ya pirim Əli!
Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

Aşıq Əhməd söylər, eşitgil sözü,
Sərgərdan qalıbdır yolunda gözü,
Məhəmməd Mustafa ümməti özüm,
Yetişər günlərim gəldi, əzizim!

56. Əlqərəz, bu vaxt asimanda bir böyük durna Azərbaycan tərəfə uçurdu. Aşıq Əhməd durnalara bir qəzəl dedi:

Durnam, getsən Azərbaycan elinə,
Varsan, nazlı yara salam degil¹⁴⁵ sən,
Ürək-bağrım dilü-dilim¹⁴⁶ bölünür,
Varsan, nazlı yara salam degil sən.

Kəndir ilə bağladılar əlimi,
Şahimərdan bənd eylədi yolumu.
Durnam, varsan mənim ərzi-halımı,
Qohum-qardaşlara salam degil sən.

Yaman yola düşən tanrıdan tapar¹⁴⁷,
Qiyamət günündə ərəsət qopar.
Durnam, mənim arzumu ol yara apar,
“Didar qiyamətə qaldı” degil sən.

Burdan getsən Azərbaycan elinə,
Qara bağrım axsın suyun yerinə.
Varsan degil alagözlü Şirinə,
“Aşıq Əhməd yarın öldü” degil sən.

¹⁴⁵ de

¹⁴⁶ dil-ürək

¹⁴⁷ tanrı cəzalandırır

57. Əlqərəz, ondan sonra qaravulbaşı:

– Bu kişi kəramət sahibidir. Ey baba, sən durnaları yanına düşürə bilsən, səni azad edərik, – dedi.

Aşıq Əhməd durnalara tərəf bir qəzəl dedi:

Təpəsində şahlıq laçın uçarsa,
Yarəb, necə olur halı durnanın?
Çığaları tel-tel olub bölünə,
Onda necə olur halı durnanın?

Bu durnalar həmdəm olub həmişə,
Çəkilər səhraya, varmaz qamışa.
Bəylər cığasını qaplar¹⁴⁸ gümüşə,
Sayrıssa göy, titrər dili durnanın.

Durnam, hova¹⁴⁹ uçma, gözün qamaşar,
Necə tərif etsəm, sana yaraşar.
Al¹⁵⁰ havada gözün uzağa düşər,
Bülənt¹⁵¹ dağdan aşar yolu durnanın.

Mən bir biçarəyəm, könlüm kəminə¹⁵²,
Əyəm¹⁵³ şəfa versin könül qəminə.
Yaz olsa, düzlənər iraq zəminə¹⁵⁴.
Qış olsa, Bağdaddır eli durnanın.

57. Qıtası, durnalar Aşıq Əhmədin üstünə enməyə başladılar. Bu kəraməti görüb, sərdar:

¹⁴⁸ qaplayar

¹⁴⁹ günə

¹⁵⁰ isti

¹⁵¹ hündür

¹⁵² miskin, yazıq

¹⁵³ əyə, sahib

¹⁵⁴ uzaq yerlərə uçar

– Ey baba, durnaları öz yoluna göndər! – dedi.
Qoca Əhməd bir qəzəl söylədi:

Məni azad etdiniz sizlər zalımdan,
Bölük-bölük olub qaç indi, durnam!
Xəbər aldınız siz mənim halımdan,
İndi öz yoluna uç, indi, durnam!

İndi gözlə Azərbaycan yolunu,
Dərin bağlarından qızıl gülünü.
Şirin yara varıb deyin halımı,
Sən bu zalımdan qaç indi, durnam!

İki durnam vardır ağı-qaralı,
Birisinin əndam-canı yaralı.
Haqdan buyruq olsa, biz də vararıq,
Azərbaycan sarı uç indi, durnam!

Əhmədi ölümdən etdiniz xilas,
Qoca Əhməd sizdən çox gördü ixlas.
Mədət verdin sizə ol Xızır İlyas,
Hümmət eylə, dağdan aş indi, durnam!

59. Əlqərəz, durnalar öz yoluna uçub, rəvan oldular. Qaravullar bu vəqəni görüb: “Bu qoca kişi övliyadır” deyib qoca kişinin bəxşislərini, qızıllarını verib azad etdilər. Aşıq Əhməd: “Hardasan, Azərbaycan?” deyib, yola rəvan oldu. Neçə mənzil yol yorub Azərbaycan vilayətinə daxil oldu, sağ-salamat Gülşirin yarına qovuşub namaz-ibadətlə məşğul oldu.

X. 60. İndi sözü Sayat xan ilə Həmradan eşidin. Aşıq Əhməd uzaqlaşandan sonra ikisi də qızıl köşkün içində işrətə başladılar. Bir gecə səhər vaxtı Sayat xan uykudan oyandı Həmra oyanmadı. Ondan Sayat xan: “Həmraya bir dəstə gül alıb gələyim” deyib yerindən durub bağ seyrinə getdi. Ondan bir az sonra Həmra da oyandı. Gördü Sayat xan yox. Həmranın könlünə

gəldi: “Sayat xanın məndən başqa da yarı var”. Bu vaxt Sayat xan bir dəstə güllə gəldi. Onda Həmranın könlünə şübhə düşdü:

– Ey Sayat xan, sizin kimi şahzadə xanıma bağa tək getmək çox ayıbdır, – deyib, bir neçə yerdən misal çəkib sazı alıb bir söz söylədi:

61. Sabah sabah çıxma, pərim, gülkeştə¹⁵⁵ ,
Zülfün pərişan olur, yeldən ayıbdır.
Bir yandan rəqibin tənə sözləri,
Bir yandan ulusdan, eldən ayıbdır.

İki aşiq bir-birinə yetəndə,
Bülbüllər oxuyub nəğmə deyəndə,
Ağ biləklər dal gərdəndə ötəndə,
Kəməz əzilməsin, beldən ayıbdır.

Sevdiyim, giribsən bir əlvən dona,
Qorxuram, qarıçqay¹⁵⁶ üstünə qona.
Qaqqıldaşmayın, qazlar, ürkməsin sona,
Hər su çalxananda göldən ayıbdır.

Sevdiyim, səhərlər çıxsın seyrana,
Qorxuram aşıqlər oduna yana.
Rizasız zülfünə dəydirmə şana¹⁵⁷ ,
Bir teli üzülsə, zülfdən ayıbdır.

Aşiq Həmra deyər, dinim, imanım,
Müjganın xəncəri axıtdı qanım,
Hər süzgün baxışın alaydı canım,
Dediyim fitnə söz, dildən ayıbdır.

¹⁵⁵ gül seyrinə

¹⁵⁶ kiçik quş

¹⁵⁷ daraq

62. Qızası, Sayat xan:

– Ey Həmra, sən oyanmadın, mən səni gül ilə oyadım, deyib gəldim, – dedi. Ondan sonra yenə öpüşüb, qucaqlaşıb bu gecə də yatdılar. Səhər dan açılanda çardaq tərəfə baxanda gördü ki, günün şöləsi gülə düşüb, gülün şöləsi günə düşübdür. Həmra gəlib:

– Ey Sayat xan, əcəb çardaq seyri vaxtıdır. Bağ seyrinə varalım, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Mənim zülflərim pərişan olubdur. Mən zülfümü şana-layib¹⁵⁸ gələrəm. Sən get, – dedi.

Onda Həmra bağa xeyli tamaşa etdi. Ancaq Sayat xan gəlib çıxmadı. Həmra Sayat xanın yanına varıb gördü ki, saçını darayıb oturubdur. Həmra gördü ki, Sayat xanın üzündən puçur-puçur tər axıb tökülür. Üzü on dörd gecəlik ay kimi olubdur. Onda Həmra onu görüb sinəsində tab-tağəti qalmadı, sazını əlinə alıb Sayat xan tərəfə bir söz dedi:

– Hər sabah gəzəydim güli-gülşəndə,
Bağlar arasında oldum əsir¹⁵⁹.
Zülfü tatar¹⁶⁰ şəkli¹⁶⁰ndə, mina gərdənli,
Sevdiyim, əlində oldum əsir.

Müşki-ənbər muylarına¹⁶¹ düzülmüş,
Xumarlanıb, ala gözlər süzülmüş.
Balla şəkər ləblərində əzilmiş,
Zülfi zərəfşanlı, müşki-ənbərli.

Naxışlı öylərdə, ağ otaqlarda,
Bülbül fiqan eylər solı-sağlarda.

¹⁵⁸ darayıb

¹⁵⁹ əsir, kölə

¹⁶⁰ tatarlardakı kimi zülf (Türklər nəzərdə tutulur)

¹⁶¹ saçlarına

Puçur-puçur yaşlar al yanaqlarda,
Sular zəncirlənmiş, çün üzü tərli.

Nə səbəbdəndir ki, gül bənizi sapsarı.
Həsərdindən bağrım başı min para.
İki məmən bənzər ol qoşa nara,
Alma zənəxdanlı, üzü gülərim.

Göydə bulud oynar, dəryada mahı¹⁶²
Səni görən aşiq çox çəkər ahı.
Həmra bir gədadır, sən cahan şahı,
Sənin tək görmədim bir simu-zərli.

64. QıSAsı, Həmra Sayat xan ikisi də qoşulub getdilər.
Həmra:

– Sayat xan, bağ seyrinə varalım, – deyib, əlinə saz alıb
bir söz dedi:

Şikəstəm, qəm evində sayılam,
İşim oldu nalə ilə zar indi.
Çox zamanlar arzusunu çəkərəm,
Danış indi, dalaş indi, yar, indi.

Mənim yarım bu ölkədə sağ ola.
Qoynun içi cənnət ola, bağ ola.
Güvənmişəm, dəyirmandan ağ ola,
Kağız indi, bəyaz indi, qar indi.

Ləblərində baldan özgə ab olmaz,
Məgər bu hüsndə mahitab¹⁶³ olmaz.
Yanağına gül qonçəsi bab olmaz,¹⁶⁴
Narınc indi, turunc indi, nar indi.

¹⁶² balıq

¹⁶³ Ay

¹⁶⁴ müqayisə edilməz

Qurban olum, bülbulünə, gülünə,
Bal əzilmiş dodağına, dilinə.
Hər tərəfdən sarmaşıbdır belinə,
Saçın indi, hörük indi, mar¹⁶⁵ indi.

Həmra deyər, məqsədinə yetişsə,
Yetişibən eşq oduna tutuşsa,
Sənin ilə dövrənini sürərsə,
Namus indi, qeyrət indi, ar indi.

65. Əlqərəz, Həmra ilə ikisi də güllü geyib, Sayat xan qaşlarına vəsmə qoyub, gözlərinə sürmə çəkib, üzünə al çəkib kənzilər ilə bağ seyrinə vardılar. Amma Sayat xanın iki bağı vardı. Birinə Ketde¹⁶⁶ bağ, birinə Gülşən diyərlərdi. Ol bağda Sayat xanın geyikləri vardı. Sayat xan:

– Ey Həmracan, bu geyikləri gördünmü? Sizin yurdunuzda da bu cür geyiklər varmı?

Onda Həmra:

– Ey Sayat xan, bunlar, görünür, bura azıb gəlibdilər. Onların əsl məkanı bizim yurdumuz olur. Buna bizim eldə ceyran deyər adlandırırlar, – deyib, sazını əlinə alıb, Həmra can bir şeir dedi:

66. Sərim qurban olsun səni görəne,
Bizim elin ceyranısan, maralı!
Bizim eldən buralara gəlibdir,
Öz elimin ceyranısan, maralı.

Axar çeşmələrim suyla dolduran,
Sarıliban gül bənizim solduran,
Ərəb atım, yavru tazım öldürən,
Öz elimin ceyranısan, maralı.

¹⁶⁵ ilan

¹⁶⁶ böyük

Uzaqdan ağ görünər ceyranın özü,
Dəpəsində¹⁶⁷ vardır qoşa buynuzu.
Seyr edib gəlibdir dağ ilə düzü,
Bizim yerin ceyranısan, maralı.

Ceyran gedib dağ başını dolanıb,
Dolanıban, çeşmələrdən sulanıb¹⁶⁸,
Aşıq Həmra, heyran olar, aylanıb¹⁶⁹.
Bizim elin ceyranısan, maralı.

67. Qızası, Sayat xan:

– Mənim bir neçə laçın quşlarım vardır, – deyib, Həmranı
alıb yürüməyə başladı.

Bir hovuzun başına varıb orda oturub laçın quşları gördü-
lər. Onu görüb Həmra başını yırğaladı. Sayat xan:

– Ey Həmra, neçin başını yırğaladın? – dedi.

Onda Həmra:

– Bu quşların məkanı da bizim eldir, – deyib, bir söz söylədi:

Qışın zəhmin çəkib yaza çıxanda,
Əriyib tökülər yağı tərlanın.
Tər çəmən üstündə təbil çalanda,
Günəş dəysə, düşər pəri¹⁷⁰ tərlanın.

Qoşquya yaraşır yüyrük¹⁷¹ alaşa¹⁷²,
Sağından atlanıb, solundan düşə.
Təbillər çalına, tərlan uçuşa,
Batar dırnaqları qana tərlanın.

¹⁶⁷ təpəsində

¹⁶⁸ su içər

¹⁶⁹ baxıb

¹⁷⁰ lələyi

¹⁷¹ sürətli

¹⁷² at

Ovun alıb, uca göyə atılsa,
Ərş üstündə qanadları çatılsa.
Bilməzlikdən¹⁷³ min tükənə satılsa,
Cığası, şıkarı, özü tərmanın.

Havaya uçanda məst olub dönə,
Ovun alıb tərən tacına qona.
Qatardan ayrılıb yaşılbaş sona,
Düşübdür bilməzə¹⁷⁴ dağı tərmanın.

Tərən uçub üstümüzdə hərlənər.
Tutub yaşılbaşın saçın cığalar.
Oturan qazılar, duran ağalar,
Həmra deyər, keçdi ovu tərmanın.

68. Əlqərəz, Sayat xan:

– Ey Həmra, yürü, bizim çarhovuza varalım, – dedi.

Öncə varıb böyük gölün yanına çıxdılar. Gördülər ki, hovuzun içində yaşılbaş sonaların biri cumub baş vurur. Biri çıxıb yürüyür. Bunu görüb Həmra bir qəzəl söylədi:

Gəlir idim yaşılbaşə uğradım,
Sonam bizi görüb, üzməyə düşdi.
Özüni atırdı dərya dibinə,
Aldı qələmlərin yazmağa düşdi.

Bir xəyal eylədim – bükülüb yatam,
Dəstimi uzadıb sonanı tutam.
Bir fikir eylədim daş belə atam,
Yürəyim dözməyib azmağa düşdi.

¹⁷³ naşılıqdan

¹⁷⁴ tanımadığı

Dərər idim qonçasından, gülündən,
Qucar idim yarın incə belindən.
Cüda düşdüm xan Sərvinin elindən,
Könlüm talvas urup¹⁷⁵ gəzməyə düşdi.

Sərvimdən ayrılıb düşdüm irağa,
Gözüm yaşa doldu, könlüm fərağa.
Silkinib sonalar düşdü qırağa,
Əyricə tellərin yazmağa düşdi.

Həmra girifdardır¹⁷⁶ yarın özünə,
Tel tökülmüş gərdəninə, üzünə.
Mayıl oldum sonaların gözüne,
Xumar gözlərini süzməyə düşdi.

69. Əlqissə, Sayat xan söylədi:

– Banu kəniz, bu oğlanın sözü mənə yaman əsər eylədi. Hər sözündə “Sərvinyaz” deyib çox həlak olur. Məgər öz yurdunda “Sərvinyaz” adlı bir yarı olub. Əgər yenə “Sərvinyaz”, “Sərvi” deyib söyləsə, dəqiq görərik, – deyib yürüməyə başladılar.

Gördülər ki bir daşın üstündə üç kəklik oturub oxuyur. Həmra onları görüb:

– Bizlər də Sayat xan, Sərvinyaz üçümüz otursaq, – deyib bir qəzəl söylədi:

Qış dolandı, bahar oldı, yaz oldı,
Avazı qulağıma gəldi kəkliyin.
Ağlamadım, oynamadım, gülmədim,
Həvəsi canımda qaldı kəkliyin.

¹⁷⁵ havalanıb

¹⁷⁶ mübtəla, düşər

Yanağına zülfü düşər pərişan,
Könlüm istər ala gözlü laçını.
Aldadıb ovdan qoyar alqır¹⁷⁷ laçını,
Xətti-xalı, siyah zülfü kəkliyin.

Çox sayatlar aldanallar alına¹⁷⁸,
Könlüm həvəs edər qoşa xalına.
Bərabərdir çahar köşənin¹⁷⁹ malına,
Qəh-qəh vuran gülüşü var kəkliyin.

Göy paltar geyinib gəşt edər düzü,
Qolları xal-xal, ayağında qırmızı,
Cığalı, şikarlı, sürməli gözi,
Xətti siyah, zülfü, xalı kəkliyin.

Həmra deyər, yar həmişə xəndandır,
Yurdumuzda qalan ol Sərvicandır.
Ləldir, gövhərdir, dürri-mərcandır,
Qara qızıldandır lələyi kəkliyin.

70. Əlqərəz, Sayat xan Həmranın yaxasından tutub:

– Ey oğlan, yurdunda qalan nə Sərvidir? – dedi.

Onda Həmra:

– Ey Sayat xan, “Sərvi” deyilən bir ağac vardır. Atam yeddi dəfə Həcc qılında, Məkkənin yolundan iki ting gətirib əkibdir. Bunlar çox yaxşı boy atdı. Onun kölgəsində müdam eyş-işrət sürüb yatardım. Onu hər zaman yadıma salaram, – dedi.

Onda Sayat xan:

¹⁷⁷ cəld (ovunu cəld tutan heyvanlara deyilir)

¹⁷⁸ hiylə

¹⁷⁹ dörd köşə, dünyanın dörd bucağı nəzərdə tutulur.

– Bizim bağımızda şahlara layiq hər nə növ ağac olsa, vardır, yürü axtarib görəlim! – deyib, rəvan oldular. Bağın hər tərəfin axtardılar. O deyilən ağacı tapmadılar. Həmra:

– Ey Sayat xan, Sərvi deyilən ağac qış, yaz əlmüdam cavan qalır, yarpaqları da düşməz, – dedi.

Ondan sonra Sayat xan ilə Həmra hamama vardılar. Sayat xan isə:

– Ey Həmra, mənim səndən başqa yarım olmaz, – deyib, Həmranın qolundan tutub köşbə qayıtdılar. Yenə o üç kəkillinin yanından gəldilər. Həmra könlündə:

– Bizlər həm Sərvinyaz, Sayat xan üçümüz o kəkillitək ola bilərik. Yenə Sərvinyaz bir adama könül verməz, – dedi.

Həmra bir söz dedi:

71. Bir dua eyləyin, uluslar,ellər!
Mənim ahım yara yetişərmə ki?
Məğribdən məşriqə yetən ərənlər!
Aşiq məşuquna yetişərmə ki?

Bizə hümmət versin ol ulu pirlər,
Onun hökmündədi zəri-zibalar,
Bir ah çəksəm, yanar yeddi qat yerlər,
Könlüm eşq oduna tutuşarmı ki?

Tamaşana gələr ağalar, bəylər,
Sürməli gözlərin məni məst eylər.
Yerindən ayrılan qərib kəkillər,
Yenə qəh-qəh çəkib gülüşərmə ki?

Mənim könlüm qüssə ilə qəmlərdə,
Yar yardan ayrılıb gəzər hər yerdə,
İki pəri olub həmdəm hər yerdə,
Bir-birinin qədrin bilərlərmə ki?

Bizdən aşnalığı yad olan Sərvi,
Bizi qəmdə qoyub şad olan Sərvi,
Əvvəldə Həmraya ad olan Sərvi,
Yadlar ilə oynayıb gülüşərmə ki?

72. Əlqərəz, Sayat xanın könlünə şübhə düşdü, qəhərləndi:

– Ey oğlan, Sərvi dediyin kimdir, desənə! “Yadlar ilə oynayıb gülüşərmə ki?” deyirsən, – dedi.

Onda Həmra:

– O cür kimsə yox. Bizim eldə yaxşı yemişlər¹⁸⁰ olur. Onun suyunu içərlər, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Bu sözünə inanmam mən, öz yurdunda yarın vardır, – dedi.

Onda Həmra:

– Mən and içsəm, inanarmısan? – dedi.

Sayat xan:

– Əlbəttə, inanaram, – dedi.

Onda Həmra:

– Mən sənin yurduğun andlarını bilmirəm, öz yurduğun andları var, deyim, – dedi.

Sayat xan:

– Ayətqıl¹⁸¹ – dedi.

Onda Həmra:

– O dağa bu dağa... Axır mənə yaman and içdirdin, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Bu cür and olurmu? – dedi.

Onda Həmra:

– Bizim yurdda ağır anddı, – dedi.

Onda Sayat xan:

¹⁸⁰ meyvə

¹⁸¹ də

– Bu andın mənası nədir? – dedi.

Onda Həmra:

– Mənası budur ki, “O dağa bu dağa” deyəndə “O dünyada üzüm qara olsun” deməkdir, – dedi.

Onda Sayat xan:

– İndi inandım, – dedi.

Həmranın könlündən bu keçdi: “Əgər Sayat xanı alıb öz yurduma varsam, sözümlə eşitsə, nə qədər dayaq vurar, mənim dediyimə inandı”.

Ondan sonra Sayat xan alma dərib iylədi və ona atdı. Həmra göyde tutub dedi:

– Ey Sayat xan, aldadıb əlindən almanı aldım, sənəin xəbərin yox, – deyib əlinə saz alıb dedi:

73. Ey agah olan müsəlmanlar,
Halından qara gözlünün!
Aldadıb almasın aldım,
Əlindən qara gözlünün.

Qaragöz ilə gözləşdim,
Şirin söz ilə sözləşdim.
Əyildim, kəmərin çəkdim,
Belindən qaragözlünün.

Oturdum, ocağın söndürdüm,
Daş ilə aynasın qırdım.
Ürküdüb sonasın qovdum,
Gölündən qaragözlünün.

Həmra deyər, barın aldım,
Alma ilə narın aldım.
Mən bu gün rizasın aldım,
Dilindən qaragözlünün.

74. Əlqissə, Sayat xanən könlünə şübhə düşüb:

– Ey Həmra, sən məni aldatdın, – dedi, – ey Banu kənim, “o dağa bu dağa” deyilən and varmıdır? – dedi.

Onda Banu kənim:

– Ondan and olmaz, buna “çoban andı” deyərlər. O oğlan sizi aldadıbdir, – dedi.

Sayat xan:

– Əgər elədirsə, mənim ona sevgim bitdi, – deyib köşkə rəvan oldu.

Həmra gəlib gördü Sayat xan qırmızı libaslar geyib oturubdur. Onda Həmra sazını əlinə alıb Sayat xan və kənimlərə tərəf bir söz dedi:

75. Ey yaranlar¹⁸², müsəlmanlar,

Yar qırmızı geyinibdir.

Qoşa xallar ağ üzündə,

Xal qırmızı geyinibdir.

Qurban olum qələm qaşa,

Yar cıqqasın taxar başa.

Ağ köksündə qoşa-qoşa,

Nar qırmızı geyinibdir.

Baxış var ceyran kimi,

Rəftarı var maral kimi.

İki zülfü şahmar kimi –

Mar qırmızı geyinibdir.

Yarım gələr gülə-gülə,

Gülüşi bənzər bülbülə.

Qırx min neçə qızlar ilə

Bax, qırmızı geyinibdir.

¹⁸² dostlar, tərəfdaşlar

Gəl, Sayat xan, gedəlim bağa,
Yarım, bax sinəmdə dağa.
Həmranın canın almağa,
Yar qırmızı geyinibdir.

76. Qızası, Sayat xan:

– Ey Banu kəniz, bu oğlan hərdəmxəyaldır. Yurdunda
Sərvi adlı yarı var, məlum oldu, – deyib, hirsle çıxıb getdi.
Onda Həmra:

– Kaş ki mənim yurdunda Sərvi adlı yarım olsa, sözün
çin olsa... – deyib, bir qəzəl söylədi:

Səhər-səhər yar camalın sevdiyim,
Zülfü gərdəninə dolaşan kimi.
Qəndi-şəkər bulaşıbdır ləbinə,
Nazik gərdən yarım, qızıl gül kimi.

Yarım geyinibdir qızılı-ağları¹⁸³,
Ərzurumdan gələn qızılı ağları.
Geyginən qırmızı, çıxar ağları,
Nazik əndamlara dolaşan kimi.

Saqi, piyalənin qandır ayağı¹⁸⁴,
Məclisdə saqinin qandır ayağı.
Sözün nədir, saxla, qandır ayağı¹⁸⁵,
Kaş ki yalan sözlər ola çin kimi¹⁸⁶.

Həmra diyər, heyranam yar camalına,
Məclisdə güvəndim yar camalına.

¹⁸³ ipək

¹⁸⁴ Piyalənin içində şərab olması nəzərdə tutulur.

¹⁸⁵ badə mənasında

¹⁸⁶ çin ola

Xərac verərəm yar camalına,
Azı yeddi şəhər olsa, Çin kimi.

77. Qərz, Sayat xan bir güldü, Həmraya bir kasa mey
verdi. Həmra meyi içib bitirəndən sonra Sayat xan:
– Mənim şanıma da bir söz söylə! – dedi.
Həmra bir söz söylədi:

Qadir Allah bədr eyləmiş camalın,
İki qaşın sanki hilala dönmüş.
Görcəyin itirdim ağıl xəyalım,
Dəli olub canım, məlala düşmüş.

Uca dağdan əncirlər düşən kimi,
Xallar arasına tün¹⁸⁷ düşən kimi,
Əlifin altına nun düşən kimi,
Zənəxdan xalların hilala düşmüş.

Cadu gözlərinə tor düşən kimi,
Simurğun tənindən pər¹⁸⁸ düşən kimi,
Damcı-damcı tər düşən kimi,
Ləbin istiliyi piyaləyə düşmüş.

Çıxmaq olmaz aşlıqların zarından,
Xalın xərac alar Çin diyarından,
Mən ağıl itirdim, hüsnün barından
Görəndə bir əcəb xəyala düşmüş.

Həmra deyir, ağıl yox dağ adamının,
Təpəsi gül olar bağ adamının.
Səhra dəlisinin, dağ adamının,
Gözləri sən kimi gözələ düşmüş.

¹⁸⁷ qaranlıq

¹⁸⁸ lələk

78. Qısaşı, Sayat xan Həmracan ikisi sevişib eyş-işrətə məşğul oldular. Günlərin bir günündə Həmra:

– Ey Sayat xan, çox oturduq, bağ seyrinə çıxalım, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Bu gün sarayı seyr edəlim, - dedi.

Onda Həmra bir qəzəl dedi:

Bu hüsnünə mayıl olub durmuşam,
Oxşatdım gözlərin humaya böylə,
Dedim: “Yar, gedəlim bağça seyrinə”,
Yar saxladı sabah ertəyə böylə.

Mənim yarım gözəllərin şahıdır,
Əlmüdam çəkdiyim onun ahıdır.
Xalı ulduz, üzü qoşa mahı¹⁸⁹dır.
Qol-qola tutuşub girsək saraya böylə.

Sənin qara gözün qıyqacı baxar,
Dal gərdənə qızıl kəmər taxarsan,
Güllü geyib bağ seyrinə çıxarsan,
Yaraşır boyuna sallansan¹⁹⁰ böylə.

Sözlərim nazlı yarın sözüdür,
Cənnət içrə huri, qılman özüdür,
Alı oğlu Məmməd xanın qızıdır,
Yarım girmiş güllü qəbaya¹⁹¹ böylə.

Mənim yarım suv¹⁹² içində sonadır,
Görən aşiq kabab olub yanandır.

¹⁸⁹ Ay parçası

¹⁹⁰ yerisin

¹⁹¹ paltar növü

¹⁹² su

Əl uzadıb piyaləni alandır,
Həmra deyər, gətir piayləni böylə.

XI.79. Qisası sarayı seyr edib, gəlib oturdular. O vaxt dışarıdan bir avaz¹⁹³ çıxdı. Sayat xan:

– Xəbər alın, kimdir? – dedi.

Kənizlər varıb xəbər alıb gördülər Kamal xan deyilən qohumu gəlib. Amma Kamal xanın ardına düşüb vəkil və ağsaqqalların qızları da gəliblər. Sayat xan:

– İndi ki belədir, çarhovuzun başına varalım¹⁹⁴, – dedi.

Ondan sonra Kamal xanı çarhovuzun başına apardılar. Salam-kəlam etdilər. Onda ağsaqqalların qızları:

– Ey Sayat xan, Azərbaycan yurdundan sənin bağına bir yaxşı oğlan gəlibdir deyə eşitdik. Bizlər görməyə gəldik, – dedilər.

Onda Sayat xan:

– Bir canlı mənim bağıma girə bilməz, – dedi.

Yenə:

– Siz mənim yaxşılığımıza şər atmağa gəlibsiz! – deyib, yanındakı qızları qovaladı.

Kamal xan:

– Ey Sayat xan, mənə görsətməsən olmaz! – dedi.

Onda Sayat xan Kamal xana “Sən getmə” deyib işarə etdi. O qızlar gedəndən sonra, Sayat xan iki kənizinə buyurdu:

– Həmra canı bəzəyib alıb gəlin, – dedi.

Kənizlər Həmraya güllü libaslar geydirib, gözünə sürmə çəkib, qaşına vəsmə qoyub bir neçə zərli libaslarla bəzəyib Həmra canı alıb Kamal xanın yanına gəldilər. Öncə Kamal xan Həmranı görüb heyran olub durdu. Amma Kamal xanın hüsni-camalını görüb Həmra lal olub durdu. Öncə Kamal xan:

– Ey Həmra, bir-iki kəlmə sözünü eşitmək istəmə, – dedi.

¹⁹³ səs

¹⁹⁴ gedək

Həmra başa düşmədi. Kamal xan fars idi¹⁹⁵. Onu Sayat xan başa saldı. Onda Həmra:

– Mən bunun heç yerin görməsəm, nə deyərəm? – deyir.

Kamal xan gürcü padşahının qızı idi. Kamal xan köhnə libaslarını çıxarıb, dərayı köynəklərdən geyib, qızıl cıqqasını sancıb Həmracanın o yan bu yanından fırlanıb ötüb keçirdi. Həmracan gürcü qızını görüb, misali-Sərvin gördüyü kimi sazını alıb bir söz dedi:

80. Bir salatın boylum sallanıb gəldi,
Gözümə sataşdı xalı gürcünün.
Ağlımı apardı bəs mən neylərəm,
Həsrəti canımda qaldı gürcünün.

Örtüyü yaşıldır, geydiyi ala,
Boyu Sərvə bənzər, qaməti dala.¹⁹⁶
Dişi dü-rə bənzər, ləbləri bala,
Hayıf türki deyil dili gürcünün.

Pirim Şahmərdan dövrənlər sürmüş,
Gözəllik hüsnü hər yana vermiş,
Badi-saba zülfün gərdənə yaymış.
Tökülər dörd yana zülfü gürcünün.

Bağçasında şeyda bül-bül ötüşməz,
Ax uraram¹⁹⁷ nalam yara yetişməz.
Dərdim çoxdur, dərman əlimə düşməz,
Keçər üzüklərdən beli gürcünün.

¹⁹⁵ Əvvəlcə fars, daha sonra gürcü kimi təqdim edilir.

¹⁹⁶ qanadlım

¹⁹⁷ Ah çəkərəm

Həmra diyər, dərəm yarın bağıni,
Dolu içəm piyaləsin saqinin.
Gəzəm qapısında yar otağını,
Mən olum xidmətkar, qulu gürcünün!

81. Qisası, Həmra sözünü tamam etdi. Bu vaxt Sayat xan qəhərlənib:

– Ey Həmracan, onları bu qədər tərif etdin... – deyib oturdu.

Amma Sayat xanın bir Qammaz deyilən kənizi vardı. O Sayat xanın qəhərləndiyini bilib Kamal xana:

– Yürüyün, bizim bağa varalım! – deyib, onu alıb yola rəvan oldu. Kamal xan gedəndən sonra Sayat xan:

– Ey Həmra, sən namərdlik etdin, gürcü qızını görüb, məndən keçdin, bivəfasan sən! – dedi.

Onda Həmra sazını alıb bir şeir dedi:

– Bircə gülər yüzlüm, cəbrayıl pərlim¹⁹⁸,
Bir bütün cahana vermərəm səni.
Cəsədimdə canım, həm də varlığım,
Bu şirin canıma vermərəm səni.

Dağlarda maralsan, çöllərdə ceyran,
Bir tuti baxışlım, başına qurban!
Gəncə, Qarabağım, Şamaxı, Şirvan,
Külli Azərbaycana vermərəm səni.

Üzün bənzətdim bir qətrə suya,
Haqq¹⁹⁹ səni saxlasın, varasan²⁰⁰ toya,
Tabistan, Termezə²⁰¹, İraqdan²⁰² Xoya,
Külli Gürcüstana vermərəm səni.

¹⁹⁸ qanadlım

¹⁹⁹ Haqq

²⁰⁰ çatasan

²⁰¹ Özbəkistanda yer adı

²⁰² İrak

Gözəllər yığışıb getdi hamama,
Haqq səni saxlasın, dostum, amana!
Aşıq Həmra deyər, dönsə zamana,
Taxtı-Süleymana vermərəm səni.

82. Qısaı, ondan sonra Sayat xan tərs-tərs baxıb oturdu.
Onda Həmra can Sayat xana baxıb əlinə sazını alıb bir əbyat²⁰³
dedi:

Bir salatın boylum, Sərvim, sənubər,
Ləblərinə şirin, şəkər, bal olsun!
Cəmalın günəşdir, qamətin çinar,
Çəmənlər içində boyun dal olsun!²⁰⁴

Sürmələr çəkilməş ol qara gözə,
Dostum, yaşın yetsin, əlbəttə, yüzə.
Mən neylədim, sonam, nə dəydi sizə?
Bir qələt söz dedim, dilim lal olsun!

Üzünü bənzətdim aya, günəşə,
Sənin ilə dövrən sürsəm həmişə,
Asimanda mələklər eylər tamaşa,
Zənəxdən ətrafı bir cüt xal olsun.

Sənin geyindiyyin atlas, dərayı,
Gözəl cənnət olsun – köşkü-sarayın,
Həmra deyər, ayağında düpayı²⁰⁵,
Yaşıl kövüş²⁰⁶, altın, gümüş, ləl olsun.

²⁰³ şeir

²⁰⁴ ağac

²⁰⁵ başmağı

²⁰⁶ ayaqqabı

83. Qızası, onda Həmra bir piyalə şərab verdi. Sayat xan:
–Namərd əlindən mən şərab içmərəm! – dedi.
Sayat xanın hüsnü-camalına tərəf Həmra bir əbyat dedi:

Gəl, pərim, gedəlim gülşən seyrinə,
Gülşən bağlarının barı var, barı.
Könlüm istər Azərbaycan elinə,
Muğan dağlarının qarı var, qarı.

Mənim ağı, qızılgülüm solubdur,
Hər bir günüm mənim min yıl olubdur.
Dedilər sevdinin diltor olubdur,
Demə bizdən ayrı yarı var, yarı.

Əcəl yetişməsə, kəfən biçilməz,
Rüsxət verilməsə, şərab içilməz,
Əlim yetişməsə, bəndi açılmaz,
Məgər ağ köksünün narı var, narı.

Qarlar əriməyir ala dağlarda,
Bülbüllər sayrışır solı sağlarda.
Sayasında²⁰⁷ gün düşmədi bağlarda,
Orda bülbüllərin zarı var, zarı.

Acıqlanıb çəkdin üzə pərdəni,
İlahidən xub²⁰⁸ çəkilməmiş gərdəni.
Aşıq Həmra, çağır Şahimərdanı,
On bir kənizi, qulu var, qulu.

Qızası, Həmra sözünü tamam qıldı. Ona Sayat xan bir güldü. Həmra: “Sayat xanın kefi açıldı, dalaşmağın vaxtı keç-

²⁰⁷ kölgəsində

²⁰⁸ gözəl

di” deyib qolunu onun boynuna saldı. Sayat yenə qəhərlənib oturdu. Həmra da qəhərlənib, sazını əlinə alıb bir bənd dedi:

Dəli könül, gəl gedəlim vətənə,
Orda sənə gözü yolda qalan var.
Qasid gərək bu yollarda getməyə,
Nazlı yarın ölkəsində talan var.

Gülə-gülə mənə eylədin gülünc,
Yüz ağladım, bir şad oldum gülüncə.
Əl götürməm ətəyindən ölüncə,
Məgər bizi yardan ayrı salan var.

Əcəlim yetişib, peymanım²⁰⁹ doldu,
Gül üzüm saralıb, beyxuda²¹⁰ soldu.
Dedilər: “Sevdiyin yarın yad oldu”,
Dedi, bəlkə, yeddi yaddan²¹¹ gələn var.

Aşıq Həmra, giriftardır feilinə,
Közdü bağrım, kabab oldu üzünə.
İnanmaram ilqarına, sözünə,
Büilqarsan, ilqarında yalan var!

XII.85 Əlqərəz, ondan sonra Sayat xan:

– Ey Həmra can, mən səninlə zarafat elədim, – deyib, Həmranın əlindən tutub köşkün üstünə çıxıb oturdular. Şərab işib, məst olub oturdular. Bu vaxt iki atlı gəldi. Sayat xan kə-nizlərinə:

– Xəbər alın, kimdir? – dedi.
Öncə kə-nizlər xəbər alıb gəlib:

²⁰⁹ vədə

²¹⁰ havayı, gərəksiz

²¹¹ yad ölkədən

– Sizi atanız filan bəyə ərə verir, – dedilər.

Şad xəbər üçün muştuluq istədilər. Onda Sayat xan:

– Yaxşı xəbəriniz var mənə, – deyib hər birinə bir cam qızıl verib yolladı. Amma bu işi Sayat xanın kənizi Qammaz kəniz gedib Həmra cana xəbər verdi. Olan xəbərləri bəyan etdi. Həmra eşidib qəhərləndi:

– Sayat xan kimi qızı hər yerdən tapa bilərəm, – deyib bir qəzəl söylədi:

86. Məhəbbətli könlüm açıb,
Onda ahu-zarım qaldı.
Züflərin hər yana saçıb,
Alagözlü yarım qaldı.

Qəriblikdə könül çağım,
Çoxdur sinəmdəki dağım,
Tər²¹² açılan təzə bağım,
Gülşənim, gülzarım qaldı.

Hər bir səhər axın çəkib,
Gözdən qanlı yaşın töküüb,
Ceyran kimi oynar, qaçıb,
Maral gözlü yarım qaldı.

Mansur tək dara çəkildim,
Xəlil tək nara atıldım.
Yusuf tək Misirə satıldım,
Onda xiridarım qaldı.

Həmra deyər öz elimdə,
Haqq-sanası var dilimdə.
Azərbaycanın elində,
Səlbi adlı yarım qaldı.

²¹²təzə

87. Qlsası, ondan sonra Həmra can bağdan çıxıb getməyə başladı. Qammaz kəniz gedib Sayat xana xəbər verdi:

– Ey Sayat xan, Həmra sizin sevinməyinizi eşidib, hırslə-nib, bağdan çıxıb gəlir.

Onda Sayat xan bu sözü eşidib Həmranın ardınca gedib qəhərlənib:

– Ey Həmra, yaxşı yol olsun! – dedi.

Həmra Sayat xana baxanda gördü ki, çox qəhərlənib. On-da Həmra bir şeir dedi:

88. Maral kimi baxışların can almış,
Xəbər alın, xan Sayada nə oldu?
Aşıqın öldürüb yada can vermiş,
Xəbər alın, xan Sayada nə oldu?

Ağ üzündə vardır bircə cüt xalı ,
Ləblərinin vardır şəkəri, balı,
Mən bilmənəm, nədir gözəl xəyalı,
Xəbər alın, xan Sayada nə oldu?

Xəbər alın nazlı yarın nazından,
İpək niqabın alın yüzündən.
Saçı şahmar kimi dəyər dizindən,
Xəbər alın, xan Sayada nə oldu?

Söyləyəndə dürr saçılar sözündən,
Əlif tək boyundan, ay tək yüzündən.
Həmra deyər, ayrılmaram özündən,
Xəbər alın, xan Sayada nə oldu?

89. Qızası, ondan sonra Sayat xan:

– Ey Həmra can, sən hayana getsən, mən də səninlə gedə-rəm.

Bu zaman Həmranın qəribliyi yadına düşüb, Sayat xana tərəf bir neçə söz dedi:

Maral kimi nə dolaşıb baxırsan?
Söylə, qurban olum şirin dillərə.
Şirin canım eşq oduna yaxırsan,
Dal²¹³ kimi dolansam incə belinə.

Qaşların qaradır, gözün çıramı²¹⁴,
Sinəm üstə sızlandırma yaramı.
Mən qəribəm, tapa bilməm çaramı,
Bülbül kimi toxunsam da güllərə.

Düşüb eşqin dəryasını boylaram,
Kəsib ciyər-bağrım kabab eylərəm.
Mən bir qərib, yad ölkədə neylərəm,
Axiş gözdə yaşım, döndü sellərə.

Bir xalın Çın-Maçına vermərəm,
Özgə bağın alma-narın dərmərəm.
Həmra diyər, mən bu yerdə durmaram,
Gəl, Sayat, gedəlim bizim ellərə.

90. Əlqərəz, Sayat xan:

– Ey Həmra can, sizin yurdunuza müqəddəs ay-gün olan-
da gedərik, – dedi.

Qayıdıb köşkə gəldilər. Onda Sayat xan:

– Ey Həmra, gəl ikimiz də çiçək toplayalım, hər kiminki
yaxşı olmasa, o, iki öpüş versin, – dedi.

Həmra xan qəbul etdi. Həmra can qəsdən yaxşı düzəltmə-
di. Sayat xan Həmradan iki öpüş aldı. Yenə köşkə gəldilər.

²¹³ ərəb əlifbasındakı hərflərdən biri

²¹⁴ çıraq

91. Amma üç il tamam oldu. Bir gecə Həmra ah çəkib durdu. Sayat xan:

– Ey Həmra, mənim kimi yarın qucağında nəçin ah çəkirsən? – dedi.

Onda Həmracan:

– Atamdan üç il möhlət alıb gəldim, üç il doldu, – deyib bir söz söylədi:

Boyun sərvə desəm qamətin tubu²¹⁵,
Ağ üzündə xallar hindidir, hindi.
Gözəllər içinin xubu, məhbubu,
Sənin gözəlliyin incidir, inci.

Xudam saxlasın qoy darelpenadan²¹⁶,
Dilini ayırma həmdü-sənadan,
Xan Sayadım, bu gün ata-anadan
Keçməli vaxtlarım indidir, indi.

İki qaşını bənzətmişəm hilala,
Yarım, səni görüb düşdüm bu hala.
Ləblərin şəkərdir, ağzın piyala,
İçməli çağların indidir, indi.

Nazlım, bu canıma cəbr etmə betər,
Müjganın xəncərdir, canımdan ötər.
Səndən də bu gözəllik bir gün ötər,
Sənin gözəlliyin indidir, indi.

Eşqindən uğradım tükənməz dərdə,
Arzunu çəkərim şamü səhərdə.
Aşıq Həmra diyər, qoşulub yurda,
Getməli çağların indidir, indi!

²¹⁵ tuba

²¹⁶ zorluqlardan

92. Əlqərəz, Həmra can:

– Atamın çağırıldığını eşitdim, – dedi.

Onda Sayat an:

– Ey Həmra, sizin yurduzuza getsək, nələr vardır? – deyib, soruşdu.

Həmra cavab verdi.

Sayat xan:

Əcəm oğlu, mənim ağlım çəşdırma,

Bəy Həmrahım, sizin eldə nələr var?

Doğru söylə, məndən sirrini yaşırma²¹⁷,

Xan Həmrahım, sizin yerdə nələr var?

Həmra:

Bizim eldə seyrə çıxar gözəllər,

Bizim eldə ləb qoyarlar yanağa.

Qəndi, balı, şəkər-nabat yeyərlər,

Bizim eldə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan:

Səni deyib düşsəm dildən dillərə,

Bülbül olub uçsam güldən güllərə,

Nəsib olsa, varsaq sizin ellərə,

Can Həmrahım, sizin yerdə nələr var?

Həmra:

Yürəgimin darıxmağı onadır,

Göllər dolu yaşılbaşlı sonadır.

Sizin yurd guya aşpazxanadır,

Bizim yerdə ləb qoyarlar yanağa.

²¹⁷ gizləmə

Sayat xan:

Qərib bülbül olub könlünə düşsəm,
Sənin ilə qucaqlaşib öpüşsəm.
Səni deyib ata-anamdan keçsəm,
Bəy Həmrəhim, sizin yerdə nələr var?

Həmrə:

Arçalı²¹⁸, qayalı dağları vardır,
Almalı, incirli bağları vardır.
Öpməli, qucmalı çağları vardır,
Bizim yerdə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan:

Gəl, ikimiz bir məqsədə yetəlim,
Məhəbbəti məhəbbətə qatalım.
Qəm yeməgil, sizin yurda gedəlim,
Can Həmrəhim, sizin yerdə nələr var?

Həmrə:

Bizim elin bağçasında, bağında,
Bülbüllər sayrışır solu-sağında.
Nazlı yarın nazik ağ qucağında,
Bizim eldə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan:

Gəl Həmrəcan dua edək pirlərə²¹⁹,
Bahaəddin, Şahimərdan²²⁰ şirlərə.
Nəsib olsa, varsaq sizin yerlərə,
Can Həmrəhim, sizin eldə nələr var?

²¹⁸ ardıcılı (ardıc ağacı nəzərdə tutulur)

²¹⁹ müqəddəslərə

²²⁰ müqəddəs insanlar

Həmra:

Bizim yerdə alma bitər, nar bitər,
Qızılgülün dövrəsində xar bitər.
Xan Sərvinin alnından sallanıb ötər²²¹,
Bizim yerdə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan:

Ol necə daraqdır, sallanıb öylə?
Od vurma canıma, yandırmagil²²².
Başqa yarın varmı, rastını²²³ söylə,
Bəy Həmrahım, sizin eldə nələr var?

Həmra:

Ol darağa dəysə yazın yelləri,
Sallaşar budağı, şaxı, qolları.
Əlvan olar yarpaqları, gülləri,
Bizim eldə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan:

Bizim bağın alma-narını gördün,
Necə vaxtdır burda dövranlar sürdün.
Baxar olsan, laləzarımı gördün,
Bəy Həmrahım, sizin eldə nələr var?

Həmra:

Şasıpalar²²⁴ mənzil-məkanlar, evlər,
Çölə çıxar çarvadarı, bəyləri,
Dolub axar bulaqları, çayları,
Bizim yerdə ləb qoyarlar yanağa.

²²¹ Sərvinin alnını öpə-öpə keçər

²²² yandırma

²²³ düzünü

²²⁴ Yaşayış yerinə deyilir.

Sayat xan:

Bizim bağı bağçalarda gül olar,
Səndən ayrılanın ömrü kül olar.
Aramızda neçə aylıq²²⁵ çöl olar,
Can Həmrəhim, sizin eldə nələr var?

Həmra:

Çöllərində qoyun,quzu, mal olar,
Aramızda neçə aylıq çöl olar.
Gözellərin ləblərində bal olar,
Bizim eldə ləb qoyarlar yanağa.

Sayat xan

Xan Sayat der, məni etdin zarıncı,
Səni sevən neylər dünyanı, gənci²²⁶,
Bizim bağı alma, narı, turuncu²²⁷,
Xan Həmrəhim, sizin yerdə nələr var?

Həmra:

Həmra diyər, rəngi-ruhum saraldı,
Yana-yana bağrım başı kül oldu,
Ağlımı, huşumu Sərvinyaz aldı,
Bizim yerdə ləb qoyarlar yanağa.

93. Əlqərəz, ondan sonra Sayat xan qəhərlənib:

– Ey Həmra can, əvvəl “Sərvi” deyirdin, indi “Sərvinyaz” deyirsən. Bu sözündən məlum oldu ki,yarın var sənin! – dedi.

Onda Həmra can dedi ki:

– “Sərvi” dediyim ağacdır, – dedi.

Onda Sayat xan:

²²⁵ məsafə mənasında

²²⁶ xəzinə

²²⁷ meyvə

– Ey Həmra can, Sərvi dediyin ağac olsa, sallanıb ötərmə?
Yəqin ki, Sərvi deyilən qız var, – dedi.

Onda Həmra:

– Ey Sayat xan, mənə həmişə məndən şübhələnirsən, bahar erkən gəlsə, qiblə tərəfdən bir külək əsər, yarpaqlar o yan bu yana sallanıb ötməzmi? – dedi.

Onda Sayat xan dedi:

– İndi inandım, – dedi.

Yenə Sayat xan:

– Ey Həmra, sizin yurdda yaxşı paltar və yaxşı təamlardan nə vardır? – dedi.

Onda Həmra əlinə sazını alıb yurdunun tərifini bir qəzəllə bəyan qıldı.

94. Bahar olub yaz ayları gələndə,
Gülündə sarmaşır qızıl, ağları.
Almaları, meyvələri yetişəndə.
Ölkəsi doludur qara²²⁸ bağları.

İkincidir onun Ar-Arı bağı,
Hər bir igidləri dəli nə²²⁹ babı,
Bəy, xanları geyər zəri, zərbafı,
Sopuları²³⁰ geyər yaşıl-ağları.

Şəhri Bağdadında əkin əkilə,
Qatar nə^r mayalar yükə çəkilə.
Bellərinə dürlü yemiş tökülə,
“Ala” qovun, “bəğ xusaynı”²³¹ təkirləri.

²²⁸ böyük

²²⁹ cəsur mənasında işlənmişdir.

²³⁰ sufiləri

²³¹ qovun və üzüm çeşidləri

Mərmərdir evləri, qara daşları,
Gölündə üzərlər yaşılbaşları.
Ağır dəstərxanlı²³², nani²³³, aşları²³⁴,
Təzə qaymaqları, kərə yağları.

Bahar olsa, yenə gələr yazları,
Gölündə çox olur quba²³⁵ qazları.
Boyu uzun, beli incə qızları,
Həmranın canında Sərvi dağları.

95. Əlqərəz, ondan sonra Sayat xan:

– Ey Həmra, bu sözlərin düz olsa, səninlə birgə yurduna
mən gedərəm, – dedi.

Banu kənizə:

– Ey Banu, var get. Atamdan iki qızıl yəhərli at gətir.
Həmra ilə mən şikara çıxacağam! – dedi.

Amma Məmməd xanla Sayat xanın arası dörd fərsəh yol
idi. Banu kəniz gedəndən sonra Həmra Sayat xanın xoş ovqatı-
nı görüb, əlinə sazını alıb, yeddi pərdədən tutub, oxudu.

96. Safalı sevdiyim burdan köçəndə,
Köçünü çəkməyə ağ maya gərək.
Vəsf eyləyib al şərəblər içəndə,
Dəyişib, məst olub axmaya gərək.

Bülbül pərvaz edər qonça güllərdə,
Könül pərvaz edər Muğan çöllərdə.
Ağır karvanları uzaq yollarda.

²³² süfrəli

²³³ çörək

²³⁴ “xörək” mənasında işlənib.

²³⁵ qızılı

Qatarda nər yükü axmaya gərək.

Səba olsa, rəqib yolu tusula²³⁶,
Üstümüzə yazın yeli ösülə²³⁷,
Qoçaq ər igidin başı kəsilə.
Mərd oğlu ilqardan dönməsin gərək.

Həmra deyər, beş gün süfrəli dövrən,
Bir gün yetişər bu əcəl fərman,
Sayat xan adına olayım qurban,
Gözəl bir sözündən ağ maya gərək!

97. Əlqərəz, indi sözü Banu kənizdən deyək. Bir neçə mənzil yol yorub, Məmməd xan şahın yanına varıb təzim etdi. Məmməd xan:

– Ey Banu gül, nə ərzin var? – dedi.

Banu kəniz:

– Sayat xan bibimiz²³⁸ mənə sizə göndərdi. Varıb atamdan iki qızıl yəhərli at gətir, şikara çıxacağam, dedi, – dedi.

Amma Məmməd xan Sayat xana Qızılalma və Urgənçin arasında bir meydan bağışladı. Orda köşk-bağ-bağça qurub oranın Sayat xana verdi. “Qızılalma şəhərinə sən başçısən”, – deyib getdi. Məmməd xan bir quluna buyurdu:

– Varıb axurdan iki atı yəhərləyib al, gəl! – dedi.

Öncə qul varıb, atları yəhərləyib alıb gəldi. Ondan sonra Banu kəniz atların birini minib, birini tutub yola rəvan oldu.

Beləcə Banu xeyli yol gedib, Sayat xanın yanına atları alıb gəldi. Öncə Sayat xan dedi:

– Ey kənizlər, mən öz əllərimlə sizlərə bir şərab verim, – deyib, kənizlərə şərab verib məst etdi.

²³⁶ itirə

²³⁷ əsə

²³⁸ Qadınlara hörmət əlaməti olaraq müraciət forması

XIII.98. Sayat xan ilə Həmra can bir xurcun qızıl alıb, Həmranın atının sağrısına qoyub özü də kişi paltarı geyib, şahənə libaslarını ata qoyub, ikisi də ata minib: “Hardasan, Azərbaycan”, – deyib getdilər.

Amma kənilərdən biri sirlərini anlayıb şərabdan az içmişdi. Tez huşu başına gəldi, gördü ki, Sayat xan Həmra ilə qaçıbdır. Kənilə neçə mənzil yol gedib Məmməd xana ərz etdi ki, Azərbaycan vilayətindən Aşıq Həmra deyilən bir oğlan gəlib, gəzib, onun yanında qaldı. Sayat xan bibimiz bu oğlanla qaçıbdır, – dedi.

Məmməd xan qəzəbləndi, bu kəniləni “Neçün əvvəldən xəbər vermədin”, deyib, öldürmək istədi. Onda kənilə:

– Gəda padşahın işinə qarışa bilərmiz? O bizim padşahımız, – deyib, cavab verdi.

Məmməd xanın qəzəbi qaçdı. Ondan sonra Məmməd xan Məmmədsöyün sərdarın qırx igidi ilə yenə beş yüz nökrər verib Sayat xanın izindən göndərdi.

XIV. 99. Amma Sayat xan ilə Həmra neçə mənzil yol yorub getdilər. Bir dağa yetişdilər. Öncə Sayat xan durmadan gəldirdi, Həmra yatmaq istədi. Sayat xan dərbəndə çıxıb baxdı. Gördü izlərində çən peyda oldu. Bir qara dağ əmələ gəldi. Öncə Sayat xan gəlib Həmranı oyatdı. Həmra yerindən durub baxdı ki, çoxlu atlı gəlir. Həmranın rəngi qaçdı, ağladı. Sayat xan Həmraya bir söz dedi. Həmra cavab verdi.

100. Sayat xan:

İzimizdən qanlım²³⁹ gəlib yetişdi,
Çarpışarmıyız, bəy Həmrəhim, nə dersən?
Qanlı əcəl peymanımız yetişdi,
Çarpışarmıyız, bəy Həmrəhim, nə dersən?

²³⁹ düşmən (qanlı)

Həmra:

İzimizdən qoşun qovub gəlibdir,
Qaçalım, xan Sayadım, nə dersən?
Mən bilmərəm onlar necə bəladır,
Qaçalım, xan Sayadım, nə dersən?

Sayat xan:

Sənin üçün keçsəm canü-sərimdən,
Doğrasalar, tərpənmərəm yerimdən!
Qorxum çoxdur, sən çıxarsan əlimdən,
Vuruşalım, bəy Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

Tuti zəban olan şirin dillərə,
Qurban olam tər xınalı əllərə.
Yaşılbaş sona tək göldən göllərə,
Uçuşalım, xan Sayadım, nə dersən?

Sayat xan:

Bizi çatdır xan dədəmin yanına,
Rəhmi gəlməz aşiqlərin canına,
İki aşiq bir-birinin qanına,
Batışarmı, bəy Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

İzimizdən qovub gəlib tutarlar,
İkimizin əllərini çatarlar.
Məni öldürərlər, səni satarlar,
Qaçışalım, xan Sayadım, nə dersən?

Sayat xan:

Qanlım²⁴⁰ gəlsə, üz döndərməm, duralım,
Döyüş meydanında savaş quralım.

²⁴⁰ qanlı, düşmən

Təqdir, qismət Haqdan nədir – görəlim!
Çarpışarız, bəy Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

Qanlımlar dəstə tutub gəlsə qarşıma,
Rəhm etməzlər gözdən axan yaşıma,
Qırxı gəlib qılınc vurur başıma,
Qaçışalım, xan Sayadım, nə dersən?

Sayat xan:

Burdan gedər olsan Azərbaycana,
Yarım, yetirməzlər səni amana²⁴¹.
Gəl, ikimiz bu gün girib meydana,
Döyüşəlim, bəy Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

Mən bilmərəm bu necə bir bəladır,
Bir nərə çəkərlər, canım alarlar.
İndi mənim canım çıxsə, neylərlər,
Qaçışalım, xan Sayadım, nə dersən?

Sayat xan:

İgid gərək savaşımağa tufəngli,
Gövhər qılınc üzə tutan qalxanlı.
İki aşiq bir-birinin qanına,
Qarışalım, can Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

İzimizdən gələn bir neçə zalım,
Təqdirim yamandır, zalım iqbalım,
Sənə desəm könlümdəki xəyalım,
Qaçışalım, xan Sayadım, nə dersən?

²⁴¹ Sənə aman verməzlər.

Sayat xan:

Xan Sayat der, çıxdım qanım qəsdinə,
Araq içib gündən-günə məstinə.
Qanım, qanın qarlı dağın üstünə,
Saçışalı²⁴², xan Həmrahım, nə dersən?

Həmra:

Mən bilmərəm bu qoşunun sanını²⁴³,
Tanımaram soltanını, xanını.
Aşıq Həmra deyər, əjal²⁴⁴ donunu,
Biçişəlim, xan Sayadım, nə dersən?

101. Əlqərəz, bu sözləri deyəndən sonra özləri bir uca dağın zirvəsinə çəkildilər. Öncə Məmmədsöyün sərdar:

– Bunlar olsa, orda olacaqlar. Sizlər bu yerdə durun. Mən varib xəbər alım. Hər necə olsa, bizim padşahzadamızdır, – dedi.

Ondan sonra Məmmədsöyün sərdar yaxına gəlib səlam verdi. Sayat xan əleyk aldı.

Sərdar:

– Ey Sayat xan! Bu işin padşahlıqda çox qəbahət bir işdir. Gəl, mən səni bağışlatdırım, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Qayıtmaq olmaz! – dedi.

Onda sərdar bir söz söylədi:

102. İlqar edib çıxdım sənin izindən,
Xan Sayadım, indi məsləhət nədir?
Zülflərin tovlanar, ötər dizindən,
Xan Sayadım, indi məsləhət nədir?

²⁴² sıçrasın

²⁴³ sayını

²⁴⁴ əcəl

Aşıqlığın bilsən çoxdur kıbapı²⁴⁵,
Sinəmdə fırtına qoparar eşqin lebapı²⁴⁶.
Xan Sayadım, vergil, bəlli cavabı,
Sayat xanım, indi məsləhət nədir?

Məmmədsöyün der, qaynayıb dolmuşam,
Sinəmin içinə sövdanı salmışam.
Atandan əmrini alıb gəlmişəm,
Xan Sayadım, indi məsləhət nədir?

103. Əlqərəz, ondan sonra Sayat xan “Əvvəl bir xoş xəbər söyləyim” deyib bir söz söylədi:

Sana deyirəm, Məmmədsöyün sərdarım,
Aparma məni xan dədəmin yanına
Sənsən mənim havadarım, simsarım,
Aparma məni xan dədəmin yanına!

Şahların yanında tutulsun sözün,
Dünyada yamanlıq görməsin gözlün.
Sən mənim atam ol, mən – sənin qızın,
Aparma məni xan dədəmin yanına!

At altına düşüb, getsəm piyada,
Dərdim artar günbəgündən ziyada.
Gül bənizim soldurub, qoyma sarala.
Aparma məni xan dədəmin yanına!

Özün öldür, vermə məni zalıma,
Rəhm eyləgil, mənim qərrib halıma.
Atam qıyar aşıqların qanına,
Aparma məni xan dədəmin yanına.

²⁴⁵ şəkli, forması

²⁴⁶ eşq seli

Sayat xan deyər,çıxdım çardağa seyrə,
Uğradım bir dərdə, bəlaya böylə.
Əzəldən təqdirim yazıldı böylə,
Aparma məni xan dədəmin yanına.

104. Qısaı Sayat xan:

– Mən sənə çox yaxşılıq elədim, sən məni qınağa qoyma!
Ox yaydan çıxandan sonra qayıdıb gələ bilmərəm, – dedi.

Onda Məmmədsöyün sərdar:

– Ey Sayat xan, sən mənə nə zaman yaxşılıq etdin? – dedi.

Onda Sayat xan:

– Bir gün qara çeşmənin başında atını suvarıb duranda
üstünə quldurlar gəlib iki qolunu arxaya bağlayıb başına qamçı
vurub səni alıb gedəndə, yolun sağ tərəfində bir dəstə atlı göy
çalmalı növcəvan gəlib quldurları öldürüb səni xilas etmədilər-
mi? Yenə bir dəfə atam səni cəlladlara buyurub öldürmək istə-
yəndə xilas etmədimmi? – dedi, – yenə Sarı yayın oxu bilsin! –
deyib Sayat xan sərdara bir neçə söz söylədi.

105. İzin ver mənə qoy gedəyim yoluma!
Pirdən xeyir-dua aldım, yolum boş olsun!
Savaşa bəylərin düşər əlimə,
İstədiyim gözün üzrə yaş olsun.

Zərbimdən qoşunun gələr amana!
Dağlarda əylənməz oxum kamana.
Burdan yurda aşmağım da gümana,
Düşsün ölü leş üstündə leş olsun!

Sərdar ağa, işi xəta qılıbsan,
Qoşun çəkib üstümüzdə gəlibсэн.
Başımıza çox sevdalar salıbsan,
“Etdim” deyib, əcəb, könlün xoş olsun!

Sayat xan diyər, sinəmə dağ çəkərsən,
Mərd oluban, meydan üzrə durarsan.
Doğru gəlsən²⁴⁷, nəсібini görərsən,
Əvvəl mənim oxum sana tuş olsun!

106. Əlqərəz, Məmmədsöyün sərdar:
– İndi mənim qəzəbim keçdi. Sən mənə mehriban oldun.
İndi günahından keçdim! – deyib, bir söz dedi.

– Meyvəsi kəmələ gələn pərizad,
Çatma qaşlım, sana zərər vermənəm!
Bu qərrib könlümü eylədin bərbad,
Çatma qaşlım, sənə zərər vermənəm!

Sənin könlünün məqsədini verərəm,
“Get” desən, izində durmaz, gedərəm.
Varıb Məmməd xanı qəmgin edərəm,
Çatma qaşlım, sənə zərər vermənəm!

İndi bildim sənsən mənə mehriban,
Şirin canım olsun yolunda qurban!
Qovub gəldim, sənin xətrini qırmam,
Çatma qaşlım, sənə zərər vermənəm!

Məmmədsöyün sərdar deyərlər mana,
Atanız hökm edib, göndərdi sana.
Xuda yarın, gedər olsan yoluna,
Çatma qaşlım, sana zərər vermənəm!

107. Əlqərəz, Sayat xan:
– İndi, sərdar, sənin sözün yerə düşməsin, bir xurcun qızıl
ver, – deyib, Məmmətsöyün sərdar gətirib xidmətçilərinə bir

²⁴⁷ bizə doğru

xurcun qızıl verdi. Əzizlərinin vaxtı xoş oldu. Ondan sonra Sayat xanın yanına gəlib:

– Ey Sayat xan, Həmranı bizlər bir görəlim, – dedi.

Onda Sayat xan üzündən niqabın aldı. Öncə Həmra cəllad gözü ilə gülümsəyib sərdara baxdı. Sərdar onu görüb beyxuş olub yığıldı. Xidmətçiləri onu tutub qaldırdılar. Sonra sərdarın huşu üstünə gəlib:

– Bu cür oğlan babalardan doğularmı? Ey Sayat xan, dünyada sən ol, amma bu oğlan öz yurdunda olsa, cıqqa tək başıma sancaram, – dedi.

Yenə sədar:

– Ey Sayat xan, bu oğlanın bir kəlmə sözünü eşitməli, – dedi.

Onda Sayat xan:

– Ey Həmra, sərdara bir neçə söz şeir de, – dedi.

Onda Həmra Sərdara tərəf bir qəzəl dedi:

108. Aşna-tanış, qohum-qardaş olanlar,
Dərdə mübtəlayam qərib ellərdə.
Bir gülər üzlünün həmdəmiyəm mən,
Ömrüm zaya keçdi qərib ellərdə.

Zalım rəqiblər yığışıb nə derlər,
Sayat xanım, özgə xəyal edərlər.
Ərəbdən əcəmə Tövriz gedərlər,
Önündə doğru yol qərib yerlərdə.

Qaf dağı üstünə atdı kəməndi,
Çaldı zülfüqarı, bağladı bəndi.
Şahımərdanoğlu, on iki fərzəndi,
Bizə hümmət versin qərib yerlərdə.

Aşıq Həmra, sevdi gülüzlü yarı,
Bir zaman görməsə, yekdir qərarı.

Ələmi²⁴⁸ yaratdı qudrətli tanrı,
Bizə yarı versin qərib yerlərdə.

109. Qıçası, sərdar:

– Ey Həmra, yenə bir söz de! – dedi.
Həmra yenə bir söz dedi:

Mənim pirim Şahımərdan Əlidir,
Ərənlər seyrinə yetəndən mədəd!
Qəhr edib Xaybarın qulpun qoparan,
Qəsd ilə asmana atandan mədəd.

Şahların sərvəri, aşıqlar piri,
Böldü zülfüqarı yeddi qat yeri.
Öldürdü əjdəri²⁴⁹, yüklədi şiri,
Öz-özün bazara salandan mədəd.

Maqraçda peyğambər yüzigin alan,
Sejdəde oturub almanı bölən.
Adamdan²⁵⁰ yedi yıl iləri olan
Ağ devin barmağın çatandan mədəd.

Su veribən təşnələri söndürən,
Yezidin əlindən şiri öldürən.
Cəbrayılın şah pərisin sındıran,
Süleyman əlini tutandan mədəd!

Səbr eylə, Həmra can, yetərsən yara,
Əvvəl-axır xuda məqsədin verə.
Sərvinyaz muştəqdır, didarın görə,
Dərvişlik köyünə²⁵¹ yetəndən mədəd.

²⁴⁸248 aləm

²⁴⁹ əjdəha

²⁵⁰ Adəmdən

²⁵¹ dərəcəsinə

110. Qızası, sərdar:

– Ey Sayat xan, sağ olun! – deyib xeyir-dua verib nökrələ birgə yola rəvan oldu. Bir neçə mənzil yol gedib Məmməd xanın qarşısına gəldilər. Onda padşah sordu:

– Gətirmədinizmi? – dedi.

Məmmədsöyün sərdar bəyan qılıb, bir söz söylədi:

Arzumı eşitgil, dövlətli xanım!

Xan Sayada yetib²⁵², ala bilmədim.

Qəzəb edib, nahaq tökməgil qanım!

Xan Sayada yetib ala bilmədim.

Bilməm hansı yola düşüb gedibdir,

Ya getməyib, bir yerdə qalıb yatıbdır.

Ya olmasa, orta çölə gedibdir,

Xan Sayada yetib tuta bilmədim.

Gecə-gündüz cəbr eylədim canıma,

Beş yüz igid Həmra verdin yanıma.

Bu gün ərz edərim Məmməd xanıma,

Xan Sayada yetib ala bilmədim.

Məmmədsöyün deyər, gəldim zar, ağlar,

Dörd tərəfdən heç tapmadım sorağın.

Qırx gün qovdum, bu yolları dolanıb,

Xan Sayada yetib ala bilmədim...

XV.111 Əlqərəz, Məmməd xanı qəhər boğdu.

Amma indi eşidin Sayat xandan. Bir neçə gün yol gedib, Uca dağ deyilən bir yerə yetişdilər. Gördülər ki, Uca dağının üstündə bir maral ah çəkir. Görürlər ki, onun ayağına tikan gribdir, bir ayağı da palçığa batıbdır. Həmra bir qəzəl dedi:

²⁵² gedib

Səfər ayın on dördünə-beşinə.
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi²⁵³.
Uzaq deyil, Uca dağın başına,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

Məgər çöldə gəzən necə bəladır,
Hər nalə çəkişi canım aladır.
Öz bağımndan gələn maral baladır,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

Biz həm düşdük o maralın izinə.
Milçəklər qonmuşdur xumar gözüne.
Qubar gəlmiş bu maralın gözüne,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

Düşmanlar həm bulub gəlsə daşına²⁵⁴,
Bilməm nə sevdalar düşər başına,
Qurban olum gözdən axan yaşına,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

İzləyə-izləyə vardık izindən,
Qara qan axıdır iki dizindən,
Milçəklər uçuşur xumar gözündən,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

Bu dağlardan neçə ərlər ötəndi,
Bir neçəsi muradına yetəndi,
Tərpənə bilməyən, maral yatandı,
Bu dağda bir maral yaman zeyrendi.

²⁵³ şikayət etdi

²⁵⁴ Burada: izinə

Aşıq Həmra ərzin eylər xudaya,
Bu ötən günləri veribdir zaya.
Dizindən aşağı batıbdır laya²⁵⁵,
Çıxa bilmir maral, yaman zeyrendi.

112. Əlqərəz, ondan sonra Həmra pələngin²⁵⁶ ayağından dartsı onu çıxardı. Pələng çanavar ona təzim etdi. Ondən sonra yola rəvan oldular. Pələng bunların önünə düşüb üç gecə-gündüz yolbaşçısı oldu.

Həmra:

– Sayat xan, bundan aralanalım! – deyib, bir qəzəl söylədi:

Sayat xanım qulaq as bu sözümə,
Hər kəs öz halını bilsə, yaxşıdır.
Bu canavar yaman görünür gözümə,
Hər kəs öz halını görsə, yaxşıdır.

Yol yerisək, mundan ayrı yeriyləm,
Hər nə qismət olsa, Haqdan görəlim.
Dalaşib, dartışib dövran sürəlim,
Çola²⁵⁷ yerdə dövran sürmək yaxşıdır.

Məgər bizi atar xatalı yola,
Çoxalib bizi verərlər bada.
Yüzünü bənzətdim bir dolunaya²⁵⁸,
Hər yerdə düşmanı vuran yaxşıdır.

Həmra deyər, bu iz ilə getməyəm.
Yaban canavarı hənzür görməyəm.

²⁵⁵ lığ

²⁵⁶ Əvvəl maraldan danışılır, birdən pələnglə əvəz olunur.

²⁵⁷ təklidə

²⁵⁸ bədirlənmiş aya

Ey Sayat xan, yaman yerdə durmanam!
Yaman yerdən qaçıb gedən yaxşıdır.

XVI. 113. Qisası, Sayat xan Həmranın işarəsini anlayıb yoldan çönüb dayandı. Elbars²⁵⁹ ah çəkib çıxıb getdi. Həmra ilə Sayat xan çöl ilə varıb getdilər. Birdən qiblə tərəfdən bir külək peyda oldu. Yer-göy bilinmədi. Naçar atdan düşüb yatdılar. Həmra o yerdə yuxuladı. Sayat xan xudanı çağırıb oturdu. Duman çəkildi. Bir az keçmiş at ayaqlarının səsi eşidildi. Həmra yerindən durub:

– Ey Sayat xan, bu nə səsdir? Mənim başımı silkələdi, – dedi.

O halda bir dəstə atlı gəldi. Dişindən başqa ağ yeri yox. Həmra ilə Sayat xanı tutub qollarını bağlayıb, alıb getməyə başladılar. Onlara berzenni deyirlərdi. Adam eti yeyərdilər. Həmra ağlayıb bir qəzəl dedi:

114. Yatır idik, berzennilər töküldü,
Ağla, Sayat, ayrılığın günüdür!
Bizi görüb ay da, gün də tutuldu,
Ağla, Sayat, ayrılığın günüdür!

Mən bir oxdum, dağdan daşa atıldım,
Fələk ilə mərd oynadım, uduzdum.
Mən neynəyim, qəflətən tutuldum,
Ağla, Sayat, ağlamağın günüdür!

Ayrılıq yamandır, ölümdən betər,
Yalan ömrü beş gündür, dövrənlər ötər,
Bu gün ayrılıqdır, bizdən əl götür,
Ağla, Sayat, ağlamağın günüdür!

²⁵⁹ pələng

Nazik qollar arxamızda çatıldı,
Bizi görüb Ay da, gün də tutuldu.
Zalım əcəl zamanımız yetişdi.
Ağla, Sayat, ayrılığın günüdür!

Berzennilər öldürməyə çağlandı²⁶⁰,
Hicr oduna ürək, bağrım dağlandı.
Mən neyləyim, nazik qolum bağlandı,
Ağla, Sayat, ağlamağın günüdür!

Ucalı, qayalı dağlardan aşdım,
Acı fələyin sevdasına sataşdım.
Aşiq Həmra diyer, yolumu çaşdım²⁶¹,
Ağla, yarım, ağlamağın günüdür!

115. Əlqərəz, berzennilər buları alıb qalacığa gətirdilər.
Bir cəllad bıçağın alıb peyda oldu. Berzennilər:

– Bu oğlanı soyub, kabab edib gətirgil, – dedilər.

Sayat xanın camalını görüb:

– Munu məclisdə saqi qılarız, – dedilər.

Bu vaxt Həmra dolanıb baxdı. Gördü ki, Sayat xanın göz-
lərindən yaş rəvan olub. Lakin Həmracanı cəllad alıb öldürmə-
yə apardı. Həmranın sinəsində səbri-qərarı qalmadı, qolu bağlı,
sinəsi dağlı ağlayaraq Həmra bir qəzəl dedi:

116. Fələk bizə cəbrü-sitəm eylədi,
Ayrılıq dərindən bağrım dağ olmaz.
Allahın qəzəbi başıma gəldi,
Mənimtək hiç kişi şermısar²⁶² olmaz.

²⁶⁰Burada: götürdü

²⁶¹ azdım

²⁶² pərt

Nələr gördüm, dəli-divanə olub,
Qəmlənib könlümdə saralıb solub.
Nazik, ağ qolların boynuma salıb,
Qoynuna bir girsəm, armanım²⁶³ olmaz.

Bizə bu gün saldı dağı, hicranı,
İndi mən neyləyim malı, dünyanı.
Pirim Şahımərdan²⁶⁴ – xuda aslanı,
Qəzəblənsə, bu gün mədətəkar olmaz.

Fələk bizə yaman günlər salandır,
İki qara gözüm giryan qalandır.
İkimizə axır zaman olandır²⁶⁵,
Fələyin işinə etibar olmaz.

Həmra der, dünyada qaldı armanım,
Taqətim qalmadı, təndə dərmanım,
Dünyada sən sağ ol, ey Sayat xanım,
Mən ölərsəm, heç bu dünya dağılmaz.

117. Əlqərəz, cəllad Həmracanı alıb yürüməyə başladı.
Çəkib Həmracanın boğazına pıçağı qoydu. Həmra təqdirə bo-
yun əyib qədərinə razı gəlib gözünü yumdu. Onda cəllad:

–Ey oğlan, mən səndən bir ağız söz sorayım öldürməzdən
əvvəl, – dedi

Həmra:

– Sor! – dedi.

Cəllad:

– Bu hüsn-i-cəmal səndə var, əslini bəyan et! – dedi.

Həmra ağlayıb cəllada zatını bəyan edib bir söz dedi:

²⁶³ Yerinə yetməmiş arzu

²⁶⁴ İmam Əli nəzərdə tutulur.

²⁶⁵ İkimiz üçün də axır zamandır.

118. Nəgəhandan düşdüm zenni²⁶⁶ yoluna.
Gülmək hansı, fəryad hansı – bilmənəm.
Mən düşmənəm bu zalımlar dilinə,
Qurban hansı, aman hansı – bilmənəm.

Ey yigit, sorursan mənim sözümü,
Ağıl-huşum getmiş, bilməm özümü.
Qubar tutmuş mənim qara gözüümü,
Zəmin hansı, zaman hansı – bilmənəm.

Məskənimdir Azərbaycan bağları,
Qəhbə fələk saldı ürəyə dağları.
Bir bülbüləm, xəzan vurdu bağları,
Nalə hansı, fəğan hansı – bilmənəm.

Mən gəlmişəm Azərbaycan elinnən,
Özüm bilməm, hər söz gələr dilimdən.
Ayrı düşdüm vətənimdən elimdən,
Mənzil hansı, məkan hansı – bilmənəm.

Aşıq Həmra derlər, sorasan məni,
Adam deyib güman eylərəm səni²⁶⁷.
Birəhm kafirlər öldürsə məni,
Yaxşı hansı, yaman hansı – bilmənəm.

119. Qızası, cəllad Həmranın qolunu bağladı. Həmra ona
baxdı ki, bu cəllat berzennilərə bənzəmir. Həmra:
– Ey cəllad, sən adamıyənə bənzərmisin? – dedi.
Onda cəlladın dərdi dəşildi, ağlayıb bir söz dedi:

Mən sənə söyləyim, gülüzlü şahım,
Fələyn üzündən bendivan²⁶⁸ oldum.

²⁶⁶ Berzennilər nəzərdə tutulur.

²⁶⁷ Sənin adam olduğunu güman eylərəm.

Nəsibim, qismətim, budur iqbalım,
Zalımlar qolunda bendivan oldum.

On dörd zalım izimizdən yetdilər,
Yatan yerdə qollarımızı çatdılar,
Altımızı soyub kabab etdilər,
Zalımlar qolunda bəndivan oldum.

Gəşt edib gəzmişəm dağ ilə düzü,
Kədərdən yollarda qalandır gözü.
Xanım Sərvinyaz göndərdi bizi,
Tapmayıb izini, sərgərdan oldum.

Məni sorsan, Azərbaycan elimdir,
Çəmənlər içində təzə gülümdür.
Ayrılıq dərdindən bağrım dəlindi,
Berzenni qolunda bendivan oldum.

Aşıq Niyaz deyər, fələk nə tipdir,
Gül bənizim solub, rəngim itibdir.
Sərvinyaz aşiqi Həmra gedibdir,
Mən onun yolunda sərgərdan oldum.

120. Əlqərəz, Aşıq Niyaz Azərbaycanda qırx igidin başçısı idi. Aşıq Əhməd Sərvinyazın naləsinə dözə bilməyib Aşıq Niyaz ilə beş igid yanına alıb Həmracanı axtarmağa çıxdı. Neçə mənzil yol gəldilər, berzennilərə düçar oldular, berzennilər altısını kabab etdi, Aşıq Niyazı da cəllad etdilər. Bundan sonra Aşıq Niyaz ilə Həmra tanışlıq görüşdülər. Öncə Aşıq Niyaz:

– Buların əlinə düşən mən olsam... – dedi və bir qəzəl söylədi:

Uzaq yoldan gələn mənim qartal hünkarım²⁶⁹,
Neçin düşdün adamyeyən əlinə?
Sənsən mənim havadarım, yaxınım,
Neçin düşdün adamyeyən əlinə?

Fələk bizə cəbrü sitəm edibdir,
Ayrılığın oxu yaman ötübüdür.
Zalım əcəl gəlib, möhkəm tutubdu,
Neçin düşdün bu zalimin əlinə?

Bir təzə gül idim, soldum, xar oldum,
Zalimlər yolunda giriftar oldum,
Camalın görməyə intizar oldum,
Neçin düşdün bu zalimin əlinə?

Qəmdən qurtulmadı qayğılı başım.
Gecə-gündüz axar gözümdən yaşım.
Türkmənin elindən gələn qardaşım,
Neçin düşdün bu zalimin əlinə?

Aşıq Niyaz deyər, bizi tutdular,
Altımız kabab edib yedilər.
Neçəsin aparıb gözün oydular,
Qəmdən qurtulmadı qayğılı başım.

121. Əlqərəz, Həmra ağlayaraq bir söz dedi:

Dərya kimi dolub daşıb,
Tükənməz sövdaya düşdüm.
Uca-uca dağlar aşıb,
Min türlü bəlaya düşdüm.

²⁶⁹ Padşaha müraciət forması

Aşıq oldum Sayat xana,
Nələr çəkdim ağayana.
Gəlib düşdüm çöl Muğana,
Çöldən çölüstana düşdüm.

Bir pəriyə könül verdim,
Eyş ilə işrətin gördüm.
Neçə vaqit dövrən sürdüm.
Çəmənli çardağa düşdüm.

Fələk cəbrin saldı sərə²⁷⁰,
Çox yalvardıq ərə-pirə.
Yoldaş olub yekə şirə,
Qəm ilə hicrana düşdüm.

Qurtulmadım dağ-hicrandan,
Ayrıldım mənzil məkandan.
Cüda düşdüm Sayat xandan,
Mən yarımdan uzaq düşdüm.

Acı nəşib burda tutub,
Təqdirim, qismətim çəkib.
Günbəgün dərdim də artıb,
Öz özüm duzağa düşdüm.

Həmra diyər, gülüm soldu,
Fələk bizə sitəm qıldı.
Acı əcəl burda doldu,
Mən böylə bəlaya düşdüm.

122. Qıtası, Aşıq Niyaz:

– Ey Həmra, sən bu yerdə otur. Mən berzennilərə bir hiylə edəram. Bəlkə, səni azad etdim, – deyib durub berzennilərin yanına getdi, dedi:

²⁷⁰ başa

– Ey berzennilər, o adam çox arıqdır. Ondan ağzınız bir məzə tapmaz.

Onda berzennilər:

– Ey cəllad, onda başqa ətdən kabab edib gətirgil. Ona da bax ki, kökəlsin! – dedilər.

Ondan sonra Aşıq Niyaz əvvəlki ətdən kabab edib gətirdi. Berzennilər araq içib kabab yeyib məst olub yatdılar. Bir müddət sonra asqırıb tək-tək durdular.

Sayat xan:

– Ey berzennilər, mən bir düş gördüm, – dedi.

Berzennilər:

– Nə düş gördün? – dedilər.

Sayat xan:

– Düşümdə iyirminizi yer uddu, qalan iyirminizi bir pələng ağzına atdı. Əgər ova çıxsanız, qırxınız cəm olub bir yerdə çıxın, – dedi.

Berzennilər naçar qalıb qırxı cəm olub ova getdilər.

XVII. 123. Sayat xan Həmra ilə Aşıq Niyazın yanına gəlib:

– Durmayın, berzenniləri bir hiylə ilə ova göndərdim. Gələnə qədər bir hiylə edəlim. Mən onların kilidini oğurlayıb gətirdim, – dedi.

Həmra ilə Aşıq Niyaz evbəev açıb baxdılar. Ordan iki almaz qılinc tapdılar. Onları alıb gizlədilər. bir evdən iki küp araq tapdılar. Araqın içinə behuşdarı səpdilər.

Bir müddət sonra berzennilər gəldilər. Sayat xan gətirib araq verdi. Berzennilərin içəni məst olub yıxıldı. Aşıq Niyaz ilə Həmra hərəsi əlinə bir almaz qılinc alıb berzennilərin kəllələrini kəsdi. Berzenniləri hamısı can verdi.

Onlar berzennilərin xəzinəsindən çoxlu qızıl götürüb yola rəvan oldular. Aşıq Niyazın əcəli çatdı, yolda öldü. Həmra ilə Sayat xan cənazəsini dua oxuyaraq dəfn etdilər. Sonra yenə yola rəvan oldular. Bu vaxt havada bir bölük durna Azərbaycan

tərəfə uçub getdi. Bu vaxt Həmranın yadına Sərvinyaz düşdü, Sərvinyaza salam göndərüb bir şeir dedi:

124. Köçün köç eylədi Bağdad elinə,
Köçü bölük-bölük bölünən durnam!
Səni, məni yaradanın eşqinə,
Sərvimə bir xəbər ver indi, durnam!

Mən bilirəm Rum elindən gələrsən,
Qaqqıldaşıb hər dilləri bilərsən.
Məndən Sərvimə xəbər verərsən,
Doğru xəbəri indi ver, durnam!

Dərər oldum qonçasından, gülündən,
Qucar oldum yarın incə belindən.
Bimürrüvət, qəhbə fələk əlindən,
Bağrım parə-parə dəlindi, durnam!

Bir qul idim, çağırıydım Allahı,
Qərib qulam, rəhm eyləgil aşığı.
Sərvimə tez yetirgil Həmranı,
Bir qulun qarşısına gəl indi, durnam!

125. Əlqərəz, Sayat xanın ürəyinə şübhə düşdü, atının başını çəkib durdu. Bu zaman Həmra Sayat xanın ürəyinə şübhə düşdüyünü bilib: “Səndən başqa yarım olmaz!” deyib, bir şeir söylədi:

Arzumu eşitgil, sevgili yarım!
Gün-gündən əhvalım betər gözündən.
Eşqindən qalmadı namusum, arım,
Bunca cəbr eylədin, yetər, gözündən.

Mən səni eşqindən gəlmişəm dada,
Cəbr eyləmə böylə, ötər dünya da.

Cadu gözlərin bənzətmişəm cəllada,
Müjgan oxu candan ötər, gözündən.

Qərarım yox, görsəm qara gözünü,
Dünya xəracına verməm özünü.
Məlul baxma, yana çevirmə yüzünü,
Gəl indi, niqabın götür gözündən!

Arzu-halım dedim, dastan bağlayın,
Şad olmadım sənə könül bağlayıb,
Fəraqında gecə-gündüz ağlayıb,
Bir gün ahım səni tutar gözündən.

Həmra diyər, artdı ahı-fəqanım,
Sinap dey²⁷¹ biqərar bu təndə canım.
Səndən bir diləyim, ey Sayat xanım!
Qayğıdan, həsrətdən qurtar, gözündən.

126. Əlqərəz, yenə Sayat xan tərpənmədi. Sayat xanın belində ikiüzlü xəncər vardı. Həmra o xəncəri çıxarıb Sayat xanın əlinə verib: “Ey Sayat xan, bu cür qalmaqdana, məni öldür-gil!” – dedi, bir şeir söylədi:

İki dilli bivəfanın əlindən,
Əlif idim, dal olmalı zamandır.
Qədəm qoysam yaradanın eşqinə,
Sinəm üstə yol olmalı zamandır.

Məni neçin ağır günə salarsan,
Xəncər alıb qara bağrım dələrsən.
Çox zaman da qəhərlənib gələrsən.
Gözellərə qul olmalı zamandır.

²⁷¹civətək

Sevdiyim, gül üzün döndərmə məndən,
Qurbanın olayım, ayrılmam səndən!
Cəsədim boş qalıb, can çıxsa təndən,
Quru tənim, boş qalmalı zamandır.

Aşıq Həmra, yarın sevmiş can ilə,
Nə həddi var qul danışa xan ilə.
Kəs başımı, xəncərinlə qan elə!
Barmaqların al olmalı zamandır.

XIX. 127 Qisası, ondan sonra Sayat xanın könlü açıldı, yola rəvan oldular. Bir mənzil yol gedib, Azərbaycanın sərhədinə gəlib çıxdılar. Həmra o yerləri görüb, ağlamağa başladı.

Onda Sayat xan:

– Ey Həmra, sənə nə oldu? – dedi.

Onda Həmra ağlamağının səbəbini bəyan edib, bir söz dedi:

Almasına daş atdığım nazlı yar!
Atmağım yadıma düşər, – ağlarım.
Əl uzadıb yar məməsin tutduğum,
Tutmağım yadıma düşər – ağlarım.

Məkkənin önündə mehrabü minbər,
Əlinin önündə yeridi Qambər,
Saçına səpdiyim müşk ilə ənbər,
Səpdiyim yadıma düşər, – ağlarım.

Bülbüllü, çəmənlı, bostanlı bağlar,
Sərvinyaz seyr edib, meyvəsin ovlar²⁷²,
Yar ilə badələr içdiyim anlar,
İçdiyim yadıma düşər, – ağlarım.

²⁷²dərər

Sən olsan müəllim, mən olsam şagird,
Can çıxdı cəsəddən, gövdə boş qalıb.
Sərvinyaz bağında kədərli qalıb,
Qaldığı yadıma düşər, – ağlarım.

Həmra deyər, can cəsətdən üzüldü,
Qara bağrım parçalandı, əzildi.
Oynar idik, yar incisi üzüldü,
Üzdüyüm yadıma düşdü, ağlarım.

128. Əlqərəz, Sayat xan dəqiq bildi. Məlum oldu ki,
Həmranın başqa bir yarı var. Sayat xan:

– Ey Həmra, sən namərdсэн! – dedi.

Sayat xan öz könlünə təskinlik verib: “Xoşca qal, Həmra
can!” – deyib, bir neçə söz söylədi:

Gəl, könlüm, mən sənə öyüd verəlim,
İkidilli bivəfadan dön, könlüm!
Qismətin nəysə, onu görürsün,
İkidilli bivəfadan dön, könlüm!

Əsl gül saxlasan, min ildə solmaz,
Bivəfanın hərgiz ilqarı olmaz.
Bəlkə, deyim, kişidən heç yar olmaz,
Yarı başqa bivəfadan dön, könlüm!

Mərd igidlər var olanı var eylər,
Müxənnəslər bu cahanı dar eylər.
Bivəfaya könül versən, xar eylər,
İkidilli bivəfadan dön, könlüm.

Nələr çəkdim, bivəfanın rəngini²⁷³,
Rəqiblər əmməsin ləbim qəndini,

²⁷³ Namərdliyini

Eşit indi Sayat xanın fəndini,
İkidilli bivəfadan dön, könlüm!

XX.129. Qızası Sayat xan:

– Ey Həmra can, xoşca qal indi! – dedi.

Atının başını döndərib, budur, getdi. Öncə Həmra inanmayıb durdu. Sayat xan gedə-gedə aralandı. Amma Həmra baxıb durdu. Sayat xanın saçının çıqqası görünməz oldu. Həmra bir söz söylədi:

Sallananda cıqqa enər qaşına,
Sən hara gedirsən, dön, qız, qayıt indi.
Dönəm hörüyünə, dönəm başına,
Sən heyran eyləmə, dön, qız, qayıt indi.

Uzaqdan gəlmişəm, mənzildən, yoldan,
Yaşılbaş sonalar uçuşar göldən.
Öpsəm yanağından, qırmızı güldən,
Parçalandı ürək, qız, qayıt indi.

Sona kimi dal gərdəni qaldırma,
Hər gəlib gedənə sirrin bildirmə.
Dost ağladıb, düşməninə güldürmə.
Salatın gərdanlım, dön, qız, qayıt indi.

Könlünə gətirmə fikri, xəyalı,
Tamam sənin olsun dünyanın malı,
Həmranın sənsən vəfalı yarı,
Qadaların didəmə, dön, qız, qayıt indi.

130. Əlqərəz, Sayat xan görünməz oldu. Onda Həmra ağalayaraq, bir söz söylədi:

Hər səhər yar başına döndüyüm,
Getdi Sayat xanım, görünməz oldu.

Hilal qaşlarını nazla endirən,
Getdi qara gözlüm, görünməz oldu.

Sənin ilə bir məqsədə yetmədim,
Əl uzadıb tər məməni tutmadım,
Arzum qaldı, qucaqlaşib yatmadım,
Getdi Sayat xanım, görünməz oldu.

Qəhbə fələk ağı qatdı aşıma,
Rəhm etmədi gözdən axan yaşıma,
Öz dilimdən bəla gəldi başıma.
Getdi şirin dillim, görünməz oldu.

Həmra diyər, ağıl-huşum aldırdım.
Qələt edib yara sirrim bildirdim.
Mən əlimdən Sayat xanı qaçırdım,
Getdi Sayat xanım, görünməz oldu.

131. Qızası, Həmra Sayat xanın izinə düşərək getməyə başladı. Öncə Həmranın qarşısına bir bölük ovçu çıxdı. Onlar Həmra candan sordular:

– Ey igid! Baxşımisan, ya sazandamısan?²⁷⁴

Həmra sazını əlinə alıb, aşıqlığını bəyan edib, bir söz dedi:

Ağalar, bəylər, tər lan quşum uçurdum,
Sağ əlimdən sol əlimə alınca.
Nazlı yarın qurbanıyam, quluyam,
Əl götürməmət ətəyindən ölüncə.

Qurban olum nazlı yarın telinə,
Tel tökülmüş gərdəninə, belinə.

²⁷⁴ musiqiçi

Bir gül verdim Sayat xanın əlinə,
Canım çıxar gülüm ondan alınca.

Mən qorxaram qəhbə fələk əlindən,
Ayrılığı betər bildim ölümdən.
Bir bülbüləm, cida düşdüm gülümdən,
Qərarım yox, gülüm ələ alınca.

Özü hünkar, ağaları bəy idi,
Bizə belə nəsihəti var idi.
Zar-zar ağlar, mənim könlüm əridi,
Aхмаqdadır, o gözümdən itincə.

Həmra diyər, etdiyim əhd pozuldu,
Qara bağrım suya dönüb, əzildi.
Vaxtım yetib, can cəsəddən üzüldi,
Qərarım yox, gül üzünü görüncə.

132. Qızası, Həmra Sayat xanın atının izinə düşərək yola rəvan oldu. Sayat xan da Həmradan ayrılandan sonra bir dərbəndə gəlib çıxdı. Gördü ki, qiblə tərəfdən böyük bir oba göründü. Türkmən obası idi. Sayat xan atı sürüb ora vardı. Önünə çıxıb atının başını tutdular. Atıdan düşəndə başındakı çalması düşdü. İki zülfü belinə düşdü. Onun qız olduğunu bildilər. Sonra qız-gəlinlər gəlib atı tutdular. Sayat xan məclis olan evə varıb qız-gəlinlərin arasında oturdu.

133. İndi xəbəri kimdən verim, xəbəri Həmracandan eşidin.

Həmra Sayat xanın izinə düşüb gəlirdi. Birdən külək qalxdı və onun izini pozdu. Həmra çox tələsirdi. Qabağına üç oğlan çıxdı, gördü onlar “quzlatdı”²⁷⁵ oynayırlar. Həmranı gö-

²⁷⁵ Gil toplarla oynanılan uşaq oyunudur.

rüb salam verdilər. Həmra salamı alıb oğlanların adını sordu. Biri dedi:

– Mənim adım Qubajık, munun adı Qulujık, onun adı Yaqtıjık.

Həmra bu keçəllərdən yarını soruşub sazını əlinə alıb bir neçə söz dedi:

134. Başı qırmızı keçəllər!

Mənim yarım gördünüzmü?

Boynu bükük, boyı tellər²⁷⁶,

Mənim yarım gördünüzmü?

Yer alıb müdam başında,

Bütün çibinlər²⁷⁷ daşında.

Mən gəlib durum qarşında,

Mənim yarım gördünüzmü?

Bütün əyin-başın yırtıq,

Gözünüz şuldur, həm dırtık²⁷⁸.

Oğlan əhli olar dartıq²⁷⁹,

Mənim yarım gördünüzmü?

Alnınızdan qanlar axar,

Qızlarda qan daim axar,

Həmra can sizlərə baxar,

Mənim yarım gördünüzmü?

125. Qısaşı, keçəllər:

– Obamızda demirçi Esen deyən bir adamın toyu var. Gələn, gedən adam çoxdu. Biz bilmirik, – dedilər.

²⁷⁶ qısa boylular

²⁷⁷ milçək

²⁷⁸ Gözünüz xəstə və dartılmış şəkildədir.

²⁷⁹ ağzıbütöv

Həmra onların hər birinə bir təngə²⁸⁰ verdi. Həmranın önünə düşüb yola rəvan oldular. Bir müddət sonra obaya endilər. Həmra gördü ki, məclis var. Evin önündə baxşılar oxuyaraq oturublar. Həmra atını sürüb gəldi. Dərhal atını tutub özünü döşək üstündə oturdular. Xəbər aldılar:

– Hardan gəlirsən?

Həmra şeir ilə bəyan etdi:

136. Tora düşən acıqlı qartal baxışlım,
Harda mənim qaragözlüm, görünməz?
Şirin canım, eşq oduna yandığım,
Harda mənim şüründillim, görünməz?

Al²⁸¹ havada uçan laçın misallım,
Ovunu itirib tuyqun sınaım²⁸².
On barmağı buğum-buğum xınalım,
Harda mən sevdiyim yar, görünməz?

Oturanda zülfün yerə dəydirən,
Duranda zülfü belinə dolanan,
Ac qartal tək pusquda duran,
Harda mənim şirindillim, görünməz?

Həmra xanın şah pərisi qaçanda,
Daşın rəhmi gələr, yaşlar axanda.
Pərim “ləbbeyk” deyib, ağzın açanda,
Harda mənim sevdiyim yar, görünməz?

²⁸⁰ pul vahidi

²⁸¹ uca

²⁸² ov quşuna bənzətmə

137.Əlqərəz, ondan sonra məclisdən bir uzunboylu, incə belli, ağ gəlin çıxıbəlinə bir dayaq²⁸³ alıb, onu vurmağa başladı. Həmra yalvarıb, əlinə sazı alıb bir söz söylədi:

Qurban olum zülflərinin tağına,
Sərim qurban tazə gələn tər gülə!
Ağ üzündə cürəbəcürə xalına,
Başım qurban tazə gələn tər gülə.

Bilməm, nə sevdaya saldım başımı,
Allahdan dilərəm könül xoşumu,
Uçurdum əlimdən hünkar²⁸⁴ quşumu,
Sərim qurban tazə gələn tər gülə.

Ağa-bəylər, varımı mənim tək olan,
Bağın xəzan vurub, yarpağı solan.
Yarından ayrılıb, sərgərdan qalan,
Sərim qurban tazə gələn tər gülə.

Ona fəda olsun bu şirin canım!
Yolunda sərf olsun başım, həm malım!
Sayadımdır mənim, sevgili yarım,
Sərim qurban tazə gələn tər gülə.

Həmra diyər, dəli-divanə oldum,
Bir tazə gül idim, saralıb, soldum.
Sərgərdan gəzərək, telmurup²⁸⁵ qaldım,
Sərim qurban tazə gələn tər gülə.

²⁸³ ağac

²⁸⁴ padşah

²⁸⁵ boynubükük

138. Əlqərəz, Həmra o gəlinə qaşını qaldırıb göz vurdu. Onda gəlin bihuş olub yığıldı. Sayat xan içəridə qəh-qəh çəkib bir güldü. Onda Həmranın sinəsində tabı-taqəti qalmadı, bir söz dedi:

Qurbanın olayım, vəfalı yarım,
Üzünü görməyə intizar oldum.
Üzi gül-qonça tək səfalı yarım,
Ağ üzün görməyə intizar oldum.

Gəl, gedəlim bu yerlərdən sərəsər,
Siyah zülfün dal gərdənə sər bə sər,
Ləblərin şirindir, misali kövsər,
Gül üzün görməyə intizar oldum.

Humaya bənzətdim ala gözünü.
Eşidəydim şəhdi-şəkər sözünü.
Bir baxana barı görsət üzünü,
Sayat xan üzünə intizar oldum.

Aşıq Həmra dilər şəfa rənginə,
Can quşu mehmandır könül qenjine²⁸⁶.
Dostum tamah eylər qövsün qenjine,
Gül üzün görməyə intizar oldum.

139. Əlqərəz, ondan sonra üç böyük gəlin gəldi: Novqul, Qubaqaz, Qubaleqzan diyərlərdi onlara. Həmra sözünü bitirən kimi Qubaqaz əlinə bir dayaq alıb çıxdı:

– Ay oğlan, gözəllərə nə deyirsən? – deyib vurmağa başladı.

Həmra üzündən niqabı çıxarıb bir baxdı. Gəlin bihuş olub yığıldı. Amma Sayat xan içəridə “ləbik-ləbik” deyə, qopuz çalır. Həmra onu eşidib sinəsində taqət qalmadı. Məclis evinin

²⁸⁶ Xəzinə

bir tərəfində gənc igidlər. bir tərəfində qız-gəlinlər oturmuşlardı. Həmra Sayat xanı görüb bir qəzəl dedi:

140. Gülüzlü sevdiyim, sənə deyirəm,
Qalmışam mən qayğı-qəmlər içində.
Bu qərrib canıma olmasa həmdəm,
Çeşmi-giryanım nəmlər içində.

Saqinin əlindən badə alaram,
Öluncə mən səndən haçan dönərəm?
Gecələr tutuşub, gündüz yanaram,
Səni görsəm naməhrəmlər içində.

Qaf dağı üstündə qarını gördüm,
Cənnətin içində hurini gördüm,
Ağzın, zənəxdanın barını gördüm,
Oxşadıram gülə şəbnəm içində.

Həqiqi eşq yolun tut indi, Həmra!
Aşıqlıq şərbətin iç indi, Həmra!
Bivəfa dünyadan köç indi, Həmra,
Ah çəkərək bu həmdəmlər içində.

141. Qızası, Qubaleqzan əlinə bir dayaq alıb:

– Neçün qızlara söz atırsan? – deyib onu qovalamağa başladı.

Həmra can qorxub o gəlinə cadu gözlərilə gülüb baxdı. O gəlin bihuş olub yıxıldı. Ondan sonra Dəmirçi Həsən durub:

– Ey oğlan! Sən haqq aşığısan. Bir az əvvəl bir atlı gəldi. Atndan düşəndə çalması başından düşdü. Oğlan geyimində qız idi. O sənin məşuqunmudur? – dedi.

Onda Həmra:

– Məşuqumdur! – dedi, əlinə saz alıb bir söz söylədi:

142. Bağlarımda əlvan güllər açılmış.
Gül üstünə bülbül qona, sevdiyim!
Ağ üzün ilahidən yaranmış.
Ağ üzün xal-xal ola, sevdiyim.

Boz maralım, ac qartal tək baxan,
Dal gərdənə qızıl heykəl²⁸⁷ taxan,
Aşıqların şirin canın yandıran,
Boz tərən sifətim, gələ sevdiyim!

Yarım ilə söhbət edib gəzeydim,
Dolaşib hər zaman ləbin soreydim.
Çəmən içrə seyr etməyin göreydim,
Seyran etsə bizlər ilə, sevdiyim!

Başıma düşübdür min qayğı, ələm,
Haqq aşiqiyəm mən, köksündə öləm.
Sən bir gül budağı, mənsə bülbüləm,
Uçub-uçub qonsam gülə, sevdiyim!

Əyninə yaraşar qırmızı, ala.
Ləbinə yaraşar altın piyala.
Həmra diyər, dostum, getmə xiyala.
Gəl, muradın bizdən dilə, sevdiyim!

143. Əlqərəz, ondan sonra toy yiyəsi olan Çakjan əlinə
bir dayaq alıb:

– Ey oğlan, sən mənim mehmanıma “sevdiyim” deyib du-
rursan, – deyib onu qovalamağa başladı.

Həmra can o gəmindən qorxub, “Dad əlindən!” deyib,
bir şərqçi dedi:

²⁸⁷ Bəzək əşyası nəzərdə tutulur

Ağalar, qaşı qaranın
Dağ əlindən²⁸⁸, dad əlindən!
Siyah zülfü çahar parənin²⁸⁹
Dağ əlindən, dad əlindən!

O qıyqacı baxışlının,
Canım oda yandıranın,
On barmağı naxışlının,
Dağ əlindən, dad əlindən!

Ceyranı gəzər çölünün.
Ördəyi vardır gölünün,
Uzun boylu ağ gəlinin,
Dağ əlindən, dad əlindən!

Baxçası bahar, yazlının,
Səhər bülbül avazlının,
Ey yaranlar²⁹⁰bu nazlının.
Dağ əlindən, dad əlindən!

Gözü-qaşı süzüklünün²⁹¹,
On barmağı üzüklünün,
Ağ qolları bilərziklinin,
Dağ əlindən, dad əlindən!

Gülü açılmış bağının,
Meyi tükənməz saqinin,
Həmra diyər, o yağının²⁹²,
Dağ əlindən, dad əlindən!

²⁸⁸ əlindən dağ çəkmək , onun səbəbindən dağ çəkilməsi (əlindən məcazi mənada işlənilib)

²⁸⁹ Dörd hörük nəzərdə tutulur

²⁹⁰ dostlar

²⁹¹ qaş-gözünü süzdürənin

²⁹² yağı-düşmən

144. Qızası, Həmra o gəlinə bir üzük ilə bir yaylıq verdi.
Yenə bir topa qızıl verib:

– Ey enne²⁹³, sən mənim yarımı öydən çıxarıb, verginə!
– dedi

Ondan sonra gəlin Sayat xanın yanına varıb :

– Ey nazənin, sənın yarın çox igid oğlandır. Sən bu çür
oğlandan əlini çəkmə. Hər gözələ bu cür oğlan qismət olmaz, –
deyib, Sayat xanı hiylə ilə öydən çıxartdılar.

Həmra Sayat xanı görüb, bir şərqî dedi:

145. Sərinə dönəyim, gülüzlü yarım,
Neşə²⁹⁴ üzün bizdən pünhan edirsən?
Səndən özgə yoxdur bir mehribanım,
Neşə üzün bizdən pünhan edirsən?

Ağlın heyran edib, məndən qaçmagil,
Ayrılığın zəhərini içməgil.
Ağ üzündən niqabını açmagil,
Neşə üzün bizdən pünhan edirsən?

Həmra diyər, mənim sözümləmədin²⁹⁵,
Mana mehri-məhəbbətin salmadın.
Neçə mənzil belə getdik, qalmadın,
Neşə üzün bizdən pünhan edirsən?

146. Qızası, qız-gəlinlər gəlib Sayat xana nəsihət verdilər.
Sayat xan üzündən niqabı alıb məlul-məlul durub qaldı. Onda
Həmra Sayat xana baxıb bir neçə söz dedi:

Nazlı dilbər, bunca mənə naz etmə,
Sən seversən, mən də sevərəm səni.

²⁹³ Müraciət forması, təxminən “xala” sözünə uyğun gəlir.

²⁹⁴ niyə

²⁹⁵ dinləmədin

Sevər olsan, məhəbbəti az etmə,
Sən seversən, mən də sevərəm səni.

Həccim²⁹⁶ sənsən, səndən başqa Həccim yox,
Səndən başqa dastanım yox, sözüm yox,
Soltan idim, bu gün başda tacım yox,
Sən seversən, mən də sevərəm səni.

Nazlım, sənin könlün, bilməm, daşdandır,
Yaxam çürüklükü gözümlə yaşdandır²⁹⁷,
Məhəbbət dediyin iki başdandır,
Sən seversən, mən də sevərəm səni.

Həmra candan eşit bəlli cavabı,
Heç bir tutularmı at ilə yabı?
Səndən ayrılmasın fələk kıbabı²⁹⁸,
Sən seversən, mən də sevərəm səni.

147. Qisası, Sayat xanın könlü gül tək açılıb Həmra ilə getməyə başladı. Dəmirçi Həsən başda olmaqla əyal, kişi, zənən-mərd getməyə başladı. Həmra onlara bir söz dedi, Dəmirçi Həsən cavab verdi.

Həmra:

Böyük-küçük xəlayıqlar²⁹⁹,
Xeyir-dua verib qalın indi,
Xoca, seyid, məşədilər,
Xeyir-dua verib, qalın indi,

²⁹⁶ Həcc ziyarəti nəzərdə tutulur.

²⁹⁷ Yaxamın sökülməsi gözmün yaşındandır.

²⁹⁸ haqqı

²⁹⁹ insanlar

Dəmirçi Həsən:

Mehmanımız şah oğlu,
Sizi Cabbara³⁰⁰ tapşırdım.
Bizi qoydun sinə dağlı,
Sizi Cabbara tapşırdım.

Həmra:

Yollar bizi qovuşdurmaz,
Qanlım ağlar əlimizdən.
Ayrılmırıq dostumuzdan,
Xeyir-dua verib, qalın indi.

Dəmirçi Həsən :

Burda gəlib əylənmədin,
Oturub söhbət etmədin.
Bizim xalqdan izzət görmədin,
Sizi Cabbara tapşırdım.

Həmra:

Biz gedəli üç ay oldu,
Qolumuzda ox-yay oldu.
İndi xidmət tamam oldu,
Xeyir-dua verib qalın indi.

Dəmirçi Həsən :

Gözüm üstünün qaşsən,
Qərib könlüm xoşluğu sən,
Bir məhvəşin yoldaşsən,
Sizi Cabbara tapşırdım.

Həmra:

Uzaq mənzil daş³⁰¹ olmaz,
Ağlama, gözdə yaş olmaz,

³⁰⁰ Allahın adlarından biri

³⁰¹ Uzaq mənasında türmən dilində

Uzaqlardan yoldaşılmaz,
Xeyir-dua verib, qal indi!

Dəmirçi Həsən:

Geyinin qırmızı, ala,
Haqq salmasın çətin hala,
İndi gedər olsan yola,
Səni Cabbara tapşırdım!

Həmra:

Mənim bu fəndimi alın,
Hər zaman yada salın,
Həmrahi der, xoşca qalın!
Xeyir-dua verib, qalın indi.

Dəmirçi Həsən:

Dəmirçi Həsən bilirlər bizi,
Qaradır fələyin üzi,
Kaş ki, görməyəydik sizi,
Sizi Cabbara tapşırdım!

XXI.148. Qısaı, Dəmirçi Həsən başda olmaqla Həmra ilə Sayat xanı yola saldılar. Hamı – böyük, kiçik xeyir-dua verib qaldılar.

Onlar bir neçə mənzil yol getdilər. Amma Sayat xan atını doğru yürütməz oldu. Həmra: “Yürürsən, doğru yürü”, – deyib, bir söz dedi:

Həsətiindən oldum dəli-divanə,
Qurbanın olayım, yola gəl, yola!
Qurban olum başındakı cıqqana,
Sərinə³⁰² dönəyim, yola gəl, yola!

³⁰² başına

Qanrılıban hər bir yana baxarsan,
Mənim canım hicr oduna yaxarsan,
Atın başın hey yanlara çəkərsən,
Sədəqən olayım, yola gəl, yola!

Qurban olum sərindəki telinə,
Al yanaqdan zülfün düşər belinə.
Gəl, gedəlim Azərbaycan elinə.
Qurbanın olayım, yola gəl, yola!

Neçə vaxtdır fəraqında yaxarsan,
Şitdə kəmər dakınıban çıxarsan³⁰³,
Həmra diyər, könlüm öyün yıxarsan,
Sədəqən olayım, yola gəl, yola!

149.Əlqərəz, ondan sonra Sayat xan heç səs vermədi.
Həmra xan dolub ona bir söz dedi:

Xan Sayadım, sənə arzum söyləyim,
Dilbər olan böylə zalım olurmu?
Üzü tər qonça tək vəfalı yarım,
Dilbər olan böylə zalım olurmu?

Gülüzlü sevdiyim, mən sənə zaram,
Gecələr uyqusuz, sabah bidaram.
Dərdimi bilməzəm, neçin bimaram,
Dilbər olan böylə zalım olurmu?

Cəfanı çox çəkdim, səfa istərəm,
Öz yarımдан mehri-vəfa istərəm.
Hər sübhü-şam zövqü-səfa istərəm,
Dilbər olan böylə zalım olurmu?

³⁰³ dəri kəmər taxaraq

Həmrahın dərdinə tapmadı dərman,
Bivəfa yar üçün çox çəkdi arman³⁰⁴,
Bizə qismət oldu qayğılı hicran,
Dilbər olan böylə zalım olurmu?

150. Əlqərəz, Sayat xanın könüü açılıb yola rəvan oldu. Amma gəlib Azərbaycanın bir kənarında endilər. Azərbaycanın bağlarını duman basdığı göründü. Həmra yurdunu yadına salıb bir söz dedi:

Şükür haqqın dərgahına,
Dağlar göründü, göründü!
Soyuq sulu, tər çeşməli,
Dağlar göründü, göründü!

Tövlə dolu bədöy atlı,
Köşkü-eyvan, şah sifətli.
Bizim ilə məhəbbətli,
Bəylər göründü, göründü!

Gülləri şeyda bülbüllü,
Dərə-daşı qızıl güllü.
Gözəlləri incə belli,
Bağlar göründü, göründü!

Axar çeşməsi, bulağı
Dərə-daşı qızılgüllü,
Bağçası Bağdad qapaqlı³⁰⁵,
Çaylar göründü, göründü!

Qolumda köklənmiş sazım,
Yarı yaxarmı avazım?

³⁰⁴ yerinə yetməmiş arzu

³⁰⁵ qapılı

Həmra diyər, Sərvinyazım,
Ağlar göründü, göründü.

151. Qızası, Sayat xan:

– Ey Həmra, sən çox namərdсэн! Hər bir sözün yalandır!
– deyib bir söz söylədi:

Sənə deyirəm, Aşıq Həmra!
Yaxdı məni dilin sənin.
Pənbə-pənbə gülüm dərdi,
Tər xınalı əlin sənin.

Nə sevdaya düşdü başım,
Qəm çəkməyə yox yoldaşım,
Böyük, kiçik, tayım-tuşum,
Orda qaldı elim mənim.

Üstümüzdə doğan aylar,
Köşklər, eyvanlar, saraylar,
Mənzilim, məkanım gözlər,
Orda qaldı gülüm mənim.

Təqti- bağımndan götürdün,
Məni bu yerə yetirdin,
Yad ölkələrə gətirdin,
Necə olar halım mənim...

Sayat xan deyər, mən neyləyim,
Sırrımı bəyan eyləyim.
Sözün doğrusun söyləyim,
Gətirdi iqbalım mənim.

152. Əlqərəz, Sayat xan təqdirinə razı olub getməyə başladı.

Amma indi sözü Sərvinyazdan eşidin. Həmranın getməsindən üç il ötdü, Həmradan xəbər çıxmadı. Səhər vaxtı Sərvinyazın gözü yuxuya getdi. Yuxusunda gördü Həmranın əlində laçın quşu var. Sərvinyaz sıçrayıb yuxudan oyanıb oturdu. Əmma Sərvinyaz könlünə:

– Həmra Sayat xanı alıb gəlir, – deyib oturdu.

Durna avazı gəlirdi. Sərvinyaz Həmranı sorub durnalara bir qəzəl dedi:

Göydə uçan böyük-bölük durnalar!
Arzırım³⁰⁶ dağında qarı gördünmü?
Qəfildən sevda salan başıma,
Fələk ayrı salan yarı gördünmü?

Bizi qərrib saldı qadir Allahım,
Haçan yara yetər çəkdiyim ahım?
Həsərlim, könlüm xoşu – Həmrahım,
Fələk ayrı salan yarı gördünmü?

Axıb gözdə yaşım döndü sellərə,
Bülbül uçub, zağlar³⁰⁷qondu gülərə.
Başın alıb gedən uzaq ellərə,
Fələk ayrı salan yarı gördünmü?

Sərvinyaz der, mənim baxtım qaradır,
Ayrılıq dərindən bağrım paradır.
Durnalardan bu gün xəbər sorarım,
Fələk ayrı salan yarı gördünmü?

³⁰⁶ Ərzurum

³⁰⁷ qarğalar

153. Əlqərəz, Sərvinyaz bikef olub oturdu.

Amma indi Həmra ilə Sayat xandan söz eşidin. Bunlar bir neçə mənzil yol gəlib, Azərbaycan vilayətinin bir qırağından daxil oldular. Amma Həmranın atasının bir dəyirman damı vardı. Öncə Sayat xanı atları ilə orda qoyub:

– Ey Sayat xan, sən burda dur. Mən varıb bir xəbər alım. Mən gedəli çox zaman oldu... – deyib, yola rəvan oldu.

Varıb Sərvinyazın bağına girdi. Yaşlı bağban vardı. Həmra:

– Ey baba, mənə köhnə libaslarından vergil, – dedi.

Baba çıxarıb verdi. Həmra şahənə libaslarını babaya verib, əlinə bir dayaq alıb rəvan oldu. Bağın içinə girib gördü ki, Sərvinyaz qırx kənizi ilə qara geyib oturubdur. Həmra buların yanına gəlib Sərvinyaza tərəf bir söz dedi:

154. Sənə deyim şirin canım,

Neçin qara geyinirsən?

Həmrahım, dinim, imanım.

Neşə qara geyinirsən?

Dost-düşmanın qaraşar³⁰⁸,

Ağ üzə zülfün dolaşar.

Sana qırmızı yaraşar,

Neşə qara geyinirsən?

Gülabı gülün qönçəsi,

Qucmalı belin incəsi,

Ulu³⁰⁹ bayramın gecəsi,

Neçin qara geyinirsən?

Hardadı, bəylər, de hanı,

Gəşt edib gəldim cahanı.

³⁰⁸ gözləyər

³⁰⁹ böyük

Həmrəhının şirin canı,
Nəçin qara geyinirsən?

155. Qızası, Həmrə sözünü tamam etdi. Əvvəl Həmrəyə Sərvinyaz göz gəzdirib:

– Bu oğlan necə oğlandır? Nə cür sözlər söylər? – dedi.

Onda kənizlər:

– Bu bir yetim oğlana oxşar, – dedilər.

Onda Sərvinyaz:

– Ey oğlan, yenə bir dastan de. Sözü qulağımızı çox yandırdı, – dedi.

Onda Həmrə bir söz dedi:

Novruz gəldi, fəslə bahar yetişdi,
Şejərlər³¹⁰ göyərmiş, yar səni gözlər.
Əlif qəddin, cəm gözlərin, mim ağzın,
Dilin hər³¹¹ içində, yar səni gözlər.

Polad onda, dəmir onda, daş onda,
Dilim qurumasın, qaynayıb coşanda,
Əcəl peymanımız dolub-daşanda,
Qaldım xam-xam³¹², yar səni gözlər.

Qızıldan bilərzik qolu-dəstində.
Cəllad gözü can almanın qəsdində.
Sərvinyazın ağ köksünün üstündə,
Ağ qardan məmələr, yar səni gözlər.

Sərvinyaz oturub gülür, gülərək,
Qırx kənizi ilə bilir, biləcək,

³¹⁰ Türkmənlərdə “şejər” sözü geneoloji ağac mənasında işlənir.

³¹¹ bu hərflərin içində

³¹² yarımçıq qalmaq

Geydiyi güllüdür, kətan sovaja³¹³,
Dərsinə rəvandır, yar səni gözlər.

Bağlar neçin bu gün qara geyibdir?
Yusif Züleyxaya qara geydiribdir.
Sərvim, neçin zülfün qara geyibdir?
Məgər Həmra candır, yar səni gözlər.

156. Əlqərəz, Sərvinyaz:

– Ey kənizlər, bu oğlanın avazı Həmranın avazına oxşayır, – dedi.

Onda kənizlər:

– Bu bir yetim oğlandır, – dedilər.

Onda Sərvinyaz:

– Ey oğlan, mənə nə xəbərin var? – dedi.

Onda Həmra qara geyməsinə sorub bir qəzəl söylədi.
Sərvinyaz cavab verdi:

Həmra:

Nazlı dilbər. səndən xəbər sorayım,
Sizlər neçin geyinmisiz qaranı?
Mən bilmərəm, nə sirr vardı arada,
Ay qız, neçün geyinmisiz qaranı?

Sərvinyaz:

Başıma gələni bəyan eyləyim,
Onun üçün geymişəm mən qaranı,
Dərdi-müxənnəti əyan eyləyim,
Yarım üçün geyinmişəm qaranı.

Həmra:

Sona kimi dal gərdəni qaldırma,
Ağlayıban gül bənizin soldurma,

³¹³ geyim növü

Dost-düşmanın çoxdur, sirrin bildirmə.
Ay qız, neçün geyinmisən qaranı?

Sərvinyaz:

Qurban olum yarın qələm qaşına.
Püstə dəhanına, inci dişinə.
Mən bilmirəm, nə gəlibdir başına,
Yarım üçün geyinmişəm qaranı.

Həmra:

Qurban olum qamətinə, özünə,
Şəkərdən. baldan da şirin sözünə.
Qurban olum sən ay tək üzünə,
Ay qız, neçün geyinmisən qaranı?

Sərvinyaz:

Qəhbə fələk ağı qatdı aşım,
Rəhm etmədi gözdən axan yaşıma.
Onun üçün qiyamatdır başım,
Yarım üçün geyinmişəm qaranı.

Həmra:

Həmrahın Sərvi deyə çox çəkdi ahı,
Muradını versin qadir ilahi.
İndi bildim, çox istirsən³¹⁴ Həmrahı,
Ay qız, neçün geyimisən qaranı?

Sərvinyaz:

Sərvinyaz der, yar hicrinə dözərəm,
Ötən günlərimə dəftər yazaram,
Məcnun kimi çöldən çölə gəzərəm.
Həmra üçün geyinmişəm qaranı.

³¹⁴ istəyirsən

157.Əlqərəz, Sərvinyaz:

– Ey igid, Həmradan xəbər bilirsənmi? – dedi.

Onda Həmra:

– O gecə bizim öyümüzdə mehman oldu. Mən də muştuluq deyib gəldim! – dedi.

Onda Sərvinyaz:

– Ey kənizlər, bu oğlana muştuluq verin! – dedi.

Onda Həmra:

– Mənə dünya malı gərəkməz, – deyib bir qəzəl söylədi:

158. Xəyalın könlümün evinə dolub,

Tavus tomağalım³¹⁵, sonam Sərvinyaz.

Müjganın oxları bağrımı dəldi,

Gəşti kar³¹⁶ eylədi cana, Sərvinyaz

Məclisində al şərablar içilər,

Gülüb baxsan, könül bəndi açılar.

Bu aləmə müşki-ənbər saçılar,

Dəyəndə zülfünə şana, Sərvinyaz.

Gəl, yarama məlhəm eylə, Xanpəri,

Yayılbdır bağın müşki-ənbəri.

Sevdiyim, mən səni görəndən bəri,

Gəlmişəm imana, dinə, Sərvinyaz!

Tamaşana gələr Rum ilə Kaysar,

Zülfün dalğa-dalğa hər yana axar.

Ləblərin şirindir misali kövsər,

Əmsəm ləbin doya-doya, Sərvinyaz!

Tamaşana gələr qızların xanı.

Əgər sən aşiqsən, məşuqu tanı.

³¹⁵ saç üçün bəzək əşyası

³¹⁶ Gəzdi sinədə, gəzməyi özünə iş bildi

Eyrani³¹⁷, Turanı, bu şirin canı,
Həmra sana qurban olsun, Sərvinyaz!

159. Əlqərəz, Xanpəri gəlib Həmranın başındakı kəlləpuşunu³¹⁸ aldı. Onda Həmranın iki kəkili belinə düşüb yatmağa başladı... Sonra üzündən niqabını aldı. Sərvinyaz onu görüb, tanıyıb üstünə atıldı. Həmra qucağını açıb durdu. İkisi qucaqlaşıb yığıldılar. Huşları gələndə Sərvinyaz:

– Sayat xanı alıb gəldinmi? – dedi.

Həmra qəzəl ilə bəyan etdi:

Sevdiyim, sirrimi bəyan eyləyim,
Gətirə bilmədim, yar orda qaldı.
Öz dilimdən bəla gəldi, neyləyim,
Gətirə bilmədim, yar orda qaldı.

Orda qaldı mənim canü-cahanım,
Axdı gözlərimdən abı-rəvanım.
Əvvəldən mətləbim, dinim, imanım,
Bəslənən cüt-qoşa nar orda qaldı.

Qaramanlı³¹⁹ ala dağlar aşanda,
Neçə sevdaları başa düşəndə,
Yar yardan ayrılıb həmdəmləşəndə,
Getdi ixtiyarım, yar orda qaldı.

Həmra deyər, yastlanaydım pərimə.
Sıdqım ilə çağıraydım piri mi.
Üç il oldu, çəkdim dərdi-sərini,
Gətirə bilmədim, yar orda qaldı.

³¹⁷ İrani

³¹⁸ baş geyimi

³¹⁹ qarla örtülü

160. Əlqərəz, Həmra:

– Ey Sərvinyaz, sənə alıb gəlməm xoş olardı, ya gətirməməyim xoşdur? – dedi.

Onda Sərvinyaz:

– Mənim özümə gətirməməyin xoş, el qarşısında alıb gətirməyin xoş... – dedi.

Onda Həmra:

– Onda mən alıb gəldim. Qarşısına çıx! – dedi.

Öncə Sərvinyaz qara libaslarını çıxarıb başına qızıl cıqqa sancıb, qırmızı libaslarını geyib qırx kəniz ilə yola rəvan oldular.

Sayat xan gördü ki, bir qız gəlir, ondan on qat ziyadə gözəldir. Sayat xan heyran olub durdu. Amma Sərvinyaz da Sayat xanı görüb ağılı başından çıxdı. Həmra növbə ilə bir Sərvinyaza, bir Sayat xana baxıb bir söz dedi:

161. Qurban olum ləblərinin balına.

Beli gülgün³²⁰ Sərvinyazım, var³²¹ indi.

Ağ üzündə qoşa-qoşa xalına,

Xalı gülgün, Sayat xanım, yürü indi!

Şəkərdən şirindir söylədiyin sözlərin,

Qəməsi can alar, cəllad gözlərin.

Gözümə dərmandır, baxdığın izlərin,

Beli gülgün Sərvinyazım, var indi!

Qurban olum yarın çeşmi-məstinə,

Qoşa xal yaraşar qələm dəstinə,

Qoya qədəmlərin didəm üstünə.

Yolu gülgün, Sayat xanım, yürü indi!

³²⁰ Qırmızı

³²¹ Varmaq – getmək

Qurban olum bülbülünə, gülünə,
Sərim payəndazdır yarın yoluna.
Dəri kəmər qurşanıbdır belinə,
Beli gülgün, Sərvinyazım, var indi!

Ağ üzündə qoşa-qoşa xalları,
Ləblərində şirin-şirin balları.
Didələri üstündədir yolları,
Yolu gülgün, Sayat xanım, var indi!

İki pəri gəşt eyləyir bu bağa,
Şirin canım ikisinə sadağa.
Başında top cıqqa, qızıl tomağa,
Beli gülgün, Sərvinyazım, var indi!

Sabah-sabah yar cəmalın görəndə,
Gül üzünə qara zülfün vuranda,
Aşıq Həmra der, yolda yürüyəndə,
Yolu gülgün, Sayat xanım, yürü indi!

XXII.162. Qisası, Sayat xan ilə Həmra, Sərvinyaz bir-bir ilə salamlayıb görüşdülər. Sonra Sayat xanı alıb Sərvinyaz köşkə rəvan oldu. Həmra bunları görüb bir söz dedi:

Bəylər, iki pəri gördüm,
Sevməyə gözəl yaraşar.
İki pərinin yanında
Durmağa gözəl yaraşar.

Bir-birinə izzət edib,
Şirin ləblərindən dadıb.
İkisilə addım-addım,
Yürüməyə gözəl yaraşar.

Çəkmişəm cəbrü-cəfanı,
Görmüşəm əhdi-vəfanı.
İşrətli zövqü-səfanı,
Sürməyə gözəl yaraşır.

Çəkdim gözəlin dərđini,
Bilməzlər aşiq qədrini
Gözəl gözəlin qədrini,
Bilməyə gözəl yaraşar.

Mən doqa³²² almışam pirdən.
Əl götürdüm namus-ardan.
İki gözəl bir-birindən.
Almağa gözəl yaraşar.

Həmra dost bağına girib,
Təzə güllərindən dərib.
Gülüb, oynayıb, səfa sürüb,
Yürüməyə gözəl yaraşar.

163. Əlqərəz, Həmra, Sayat xan, Sərvinyaz köşkə varıb yerləşdilər. Sonra yaxşı igidlər, yaxşı qız-gəlinlər gəldilər. Həmranı, Sayat xanı görüb heyran oldular. Həmra bir yanında Sayat xan, bir yanında Sərvinyaz, ortada oturub, bir şeir dedi:

Aşiq olub bir iş tutdum,
Qönçə ləbi xəndanımsan.
Bu gün muradıma yetdim,
Sən mənim şirin canımsan.

Birisi Sayat xan – pəri,
Sərvinyaz cənnətdə huri.

³²² xeyir-dua

İkisi gözümlün nuri,
Sərvinyaz, soltanımsan!

Yollarında çəkdim hicran,
Dərdimə eylədim dərman.
Adına olayım qurban,
Sayadım, şirin canımsan!

Gözəl üzləri ay kimi,
Qələm qaşları yay kimi.
Tomağası humay kimi,
Sərvinyaz, din-imanımsan.

Qaradır Sərvinin üzü,
Öpməyə Sayadın üzü.
Həmranın sonuncu sözü,
Qönçə ləbi xəndanımsan!

XXIII. 164. Qızası, Həmra, Sayat xan, Sərvinyaz köşkdə
eyş-işrətə başladı. Amma şəhərin Suvlı deyilən bir padşahı vardı.

Bir adam varıb ona ərz qıldı:

– Ey şahı-aləm, Əhməd – köpəyin oğlu Qızıl şəhrindən
bir qız alıb gəlibdir, özü də şahzadədir, – dedi.

Onda padşah:

– Onda o qız bizə mənsub olmalıdır, – dedi, iki nəfər ça-
par göndərdi, – üçünü də alıb gəl! – dedi.

Onda çaparlar Həmranın köşkünə varıb:

– Sizləri Suvlı xan çağırır, Sayat xanı alacaqmış, – dedilər.

Əvvəlcə Sayat xan qəhərlənib, onların qulaq-burnunu
kəsib özlərinə yedirdib:

– Var, şahına xəbər ver! Öz yurdunda olsam, başını kə-
sərdim, – deyib qovaladı.

Sonra Sayat xan Həmraya baxıb bir şeir dedi:

165. Məkr, hiylə ilə məni,
Qızıqlı³²³ bazara saldın.
Qurban edim canı, təni,
Bu başım sevdaya saldın.

Yetim olub, sayıl olub³²⁴,
Gül üzümə baxıb durub,
Camalıma heyran olub.
Məni susuz yola saldın.

Taşladım³²⁵bağcanı, bağı.
İndi ötdü dövran çağı.
Padişah da olar yağı,
Bir xatalı yerə saldın.

Qanlılardan³²⁶ keçmək ardır,
Namərdlərə dünya dardır.
İndi sənin işin zardır,
Öz başın bəlaya saldın.

Sayat xanın eşit sözlün,
Bivəfanın görmə üzün.
Aşiq özü qorur özün,
Məni odlu çaya saldın.

166. Qızası, Sayat xan Həmra cana dedi. Səhər ertə Sayat xan, Sərvinyaz, Həmra can hərəsi bir at mindilər. Öncə Sayat xan öz sarı yayını aldı. Həmranın əlinə almaz qılıncı verdi. Sərvinyazın əlinə ikiüzlü qılınc verdi:

³²³ gülünc

³²⁴ Həmranın yetim şəklində gəlməsinə işarə edir.

³²⁵ uzaqlaşdım

³²⁶ düşmən

– Binəva başımıza bir iş gəlsə, gərək olar, – deyib, atlanıb padşahın dərğahına vardılar. Amma atdan düşməyib durdular.

Padşah:

– Mehmanlarımı atdan düşürün! – dedi.

Sayat xan atın üstündə bir qəzəl dedi:

167. Mən sənə deyirəm, ey Suvlu xanım!

Məni Həmrahımdan ayırma, xanım.

Kəs başımı, yerə tökülsün qanım,

Məni Həmrahımdan ayırma, xanım!

Eyrani³²⁷, Turanı belə gəzəlim,

Xanım, bu cəbrinə neçün dözəlim?

Sənə kəm deyildir dünya gözəli,

Məni öz yarımdan ayırma, xanım!

Pirim Şahımərdan, kövsər saqıdır,

Seyrgahı səkkiz cənnət bağıdır.

Bizə bu gözəllik başdan yağıdır,

Məni Həmrahımdan ayırma, xanım!

Mən bir mərdəm, mərdliyimi bildirrəm,

Düşmanımı ağladıb, döstümü güldürürəm.

Qəzəb gəlsə, şahım, səni öldürürəm!

Məni öz yarımdan ayırma, xanım!

Sayat xan həm yola düşüb, sallandı,

Sallanıban eşq oduna qalandı.

Tər məməm tutulub, tənim əlləndi,

Məni Həmrahımdan ayırma, xanım!

³²⁷ İrani

168. Əlqərəz, xan vəhimələnib:

– Mən səninlə ata-qız olaram, – dedi.

Sayat xan qəbul elədi. İkisi ata-qız oldular. Padişah bulara xalat verib, apardı.

Amma Sayat xan, Sərvinyaz, Həmra köşbə varıb qərar tapma bilmədilər.

XXIV 169. İndi sözü Məmməd xandan eşidin. Məmməd xan Məmmədsöyün sərdara dörd min atlı leşkər verib, Azərbaycana göndərdi. Onlar neçə mənzil keçib Azərbaycanın sərhədinə gəldilər. Azərbaycanın sərhədində bir ölkə vardı. Onun padişahına Abdulla xan deyərtilər. O padişah qaravul qoyub, Suvlu xana xəbər verdi. Amma Abdulla xan da leşkərini cəm etdi. Yeddi leşkər cəm oldu. Onda Suvlu xan başda olmaqla Məmməd xanın qabağına çıxıb səf tutdular. O tərəfdə yaşayanlara “Göklən” deyərtilər.

Bu vuruş səsini Sayat xan eşidib, yaraqlarını alıb, Həmranı da yanına alıb getməyə başladı. Amma Məmməd xan təvəkkül edib kafir leşkərinin üzərinə atı sürdü. Sayat xanla Həmra ilə yetişdi. Kafirlər basqından qorxub, yığıla-yığıla qaçdılar. Ölənlər öldü. Ölməyən müsəlman oldu.

Məmməd xanın gözü Sayat xana düşüb:

– O iki atlını alıb gəlin! – dedi

Br qul varıb, Sayat xanla Həmraya:

– Yürüyün, xanın qabağına! – dedi.

Onda Sayat xanla Həmra atdan düşüb təzim etdilər. Padişah bunların hüsnü-cəmalın görüb heyran oldu. Həm Həmranın, həm də Sayat xanın günahından keçdi. Qəzəbi keçdi. Məmməd xan Sayat xanı alıb aparmaq üçün bir söz dedi, Sayat xan cavab verdi.

170. Məmməd xan:

Sözümü eşitgil, canım, fərzəndim,

Gəl, gedəlim indi elə Sayadım!

Cəsədimdə şirin canım, peyvəndim,

Qoşuluban getsək belə, Sayadım!

Sayat xan:

Arzumu eşitgil, əziz padşahım!
Dönüb indi neçin elə varayım?
Məkanım, mədarım, dayaq-pənahım,
Dönüb indi neçin elə varayım?

Məmməd xan:

Bəndəyə nə qismət olsa Allahdan,
Nə çarə var, təqdir qılsa yaradan?
Ağıllı fəhm edər, bilməz bir nadan,
Gəl düşəlim indi yola, Sayadım!

Sayat xan:

Bülbül kimi təmas edərəm gülə,
Xəcalət olaram, düşərəm dilə.
Əvvəldən qismətim, təqdirim böylə,
Utanaram, neçin elə varayım?

Məmməd xan:

Dost olan şad olar, düşmanlar ağlar,
Həsret çəkib, ürək-bağrımı dağlar.
Yiyəsiz qalıbdır köşkü-çardaqlar,
Bağban olub varıb gülə, Sayadım!

Sayat xan:

İraq düşdüm, eldən elə yetişdim,
Təqdir-qismət əməlinə dolaşdım.
Eldən xəcalətəm, çox dilə düşdüm,
İndi dönüb neçin elə varayım?

Məmməd xan:

Qərrib anan yola bağib biqərar,
Qohum-qardaşların sənə intizar.
Sən varmasan, mənim başqa kimim var?
Görgil baxıb sağa-sola, Sayadım.

Sayat xan:

Cəhəlliqda yetdim könül şadıma³²⁸,
Atam-anam, el-gün düşməz yadıma.
El tənəsi neçin gəlsin adıma?
Qibləgahım, neçin elə varayım?

Məmməd xan:

Sənsiz mən neynirəm malı, dünyanı,
Biarman³²⁹ gəşt etdim fani dünyanı.
Saqqal deyildir ərlik nişanı.
Ərlik hümmət, qeyrət olar, Sayadım.

Sayat xan:

Xəcalətəm, məndə çox xəta,
Günahımdan gəl keç, ulu padişah,
Xaki-payın gözlərimə tutiya!
Canım atam, neçin elə varayım?

Məmməd xan:

Məmməd xan padşah, canım parası,
Ayrılıq dərdinin sənsən çarası.
Sən olmasan taci-taxtın yiyəsi,
Bilməm, kimlər yiyə ola, Sayadım!

Sayat xan:

Sayat xan der, əvvəl xuda hörməti,
Qərib anam haqqı, ata hörməti,
Tanrı dostu Rəsulullah hörməti,
Ar-namusum buraxıb, varsam, varayım.

³²⁸ Şad oldu.

³²⁹ yerinə yetməyən arzu

XXV 171. Əlqərəz, Sayat xan:

– Ey ata, mən özüm tək gedə bilmərəm... – dedi.

Məmməd xan:

– Hamınız mənim fərzəndimsiniz, gəlin! – dedi.

Sonra Sayat xanı, Həmranı, Sərvinyazı alıb Məmməd xan şah yola rəvan oldu. Amma neçə mənzil gedib Qızılalma şəhrinə daxil oldular. Bunlar qabağına kişilər, zənənlər çıxdılar, görüşdülər. Məmməd xan taxta çıxıb rahatlandı. Sayat xan, Sərvinyaz, Həmrə can bağdakı qızıl köşkdə qərar qılıb, muradına çatdı.

KİTABIN İŞİNDƏKİLƏR

Türkmən elinin söz incisi (Ön söz).....	3
Huyrlukqa və Həmra	25
Sayatla Həmra.....	109

Türkmən məhəbbət dastanları

Bakı
Azərneşr
2022

Rəssamı:
Rövşanə Rövşənqızı

Bilgisayar bəzəyi
Sahib Adilov

Naşir: Elnarə Abbasova
Texniki redaktor: Asim Səfərov
Dizayner: İradə Əhmədova

Yığılmağa verilmiş 16.08.2022
Çapa imzalanmış 25.09.2022
Formatı 64x108 1/16
Şərti çap vərəqi 15; Sayı 500
Sifariş № 632
Qiyməti müqavilə ilə
“Füyuzat” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur
Ünvan: Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 26
Tel.: 055 850 98 69



ISBN 978-9952-428-00-1

